

nová

šnóz

nová gnóze

Bratislavské nakladatelství Pravda vydává v edici Filozofické odkazy zásadní díla současných světových myslitelů. V roce 1982 to byla pozoruhodná kniha amerického historika vědy T. S. Kuhna - Štruktúra vědeckých revolúcií. Kuhn vytvořil novou, velmi diskutovanou koncepci vědeckého pokroku. Namísto pozitivistické teorie o plynulém, téměř samočinném růstu vědeckého poznání nabízí teorii, podle níž vědecký pokrok probíhá ve dvou odlišných fázích. V období normální vědy se pokrok děje prostým hromaděním poznatků. Pak ale dojde k revolučnímu zvratu, kdy se pokrok děje právě zaujetím převratně nového postoje k předmětu bádání. Poté opět nastane fáze normální vědy, kdy se bude novéhľadisko detailně rozpracovávat a budou se hromadit poznatky, díky němu získané.

Klíčovým pojmem Kuhnovy teorie je paradigma. Paradigma je společný model přístupu k problémům a jejich řešení, který je vlastní určitému vědeckému společenství. Funguje jako vzorové řešení běžných vědeckých "hlavolamů" i jako celkový způsob nazírání na danou problematiku. Pozitivismus chápal vědecké poznání jako čistě logický proces. Kuhn zahrnuje do systému vědeckého poznání i osobnost vědce, tedy sociální a psychologický faktor.

Ve stádiu normální vědy si vědecké společenství ani neuvědomuje, že hledí na předmět svého bádání skrze společné paradigma, tedy z jednoho zorného úhlu, skrze jistou mřížku, se stejnými klapkami na očích. Teprve až dojde ke krizi ve vědě - objeví se poznatky, které se nedají vysvětlit dosavadními teoriemi, narostou problémy, které se nedají řešit podle obvyklých modelů, vznikne spousta teorií pro vyjímečné případy a situace - tehdy si začne vědecké společenství uvědomovat, že chyba je právě ve výchozím paradigmatu. Situace je zralá pro vědeckou revoluci. Revoluce ve vědě znamená přechod k novému paradigmatu.

Změna vědeckého paradigmatu je jev z teologického hlediska velmi zajímavý. Představuje paralelu k obrácení (metanoia). Přechod k novému paradigmatu není logický proces, je to revoluční skok, celková změna vidění (obvykle změna vidění celého světa). Jako příkladu je možno užít tzv. zrakových klamů, které používá experimentální psychologie vnímání: linie jednoduché kresby vypadá jednou jako kachna, jindy jako zajíc; jednoduchý geometrický obrazec se při určitém pohledu promění v prostorovou kresbu, vhoupe se do něj třetí rozměr. Nejde vlastně o zrakový klam, protože není oklamán zrak, nýbrž zrakové centrum v moz-

ku, které zpracovává objektivní informace podle vnitřního, velmi subjektivního klíče. Vědci sami říkají, že změna paradigmatu u nich nastala tak, že jim "spadly klapky z očí", nebo že je náhle "osvítila myšlenka". Mnohým se dostalo tohoto osvětlení ve snu. Přechod na nové paradigma není motivován zcela logicky. Přinejmenším poslední krok je vždy aktem osobní víry.

"Vědec, který přijme paradigma v rané fázi jeho vývoje, musí se často rozhodovat navzdory důkazům, které mu poskytuje oblast řešení problémů. Musí tedy věřit, že nové paradigma úspěšně zvládne většinu obrovských problémů, které před ním stojí. Přitom ví jen tolik, že starší paradigma při některých problémech selhalo. Takové rozhodnutí se dá uskutečnit jedině na základě víry." (str. 219)

"Vědci, kteří prožili krizi, jež předcházela přijetí paradigmatu, se jen zřídka zřeknou nepochybných důkazů, které jim poskytuje oblast řešení problémů, aby následovali něco, co se snadno může ukázat jako přízrak a co ostatní také budou za přízrak pokládat. Ale sama existence krize ještě nestačí. Musí ještě existovat podklad - i když nemusí být ani racionální, ani v podstatě správný - pro víru v určitou teorii pretendující na úlohu paradigmatu. Něco musí alespoň v několika vědcích vzbudit pocit, že nová koncepce je na správné cestě. A to někdy dovedou učinit jen subjektivní a neartikulované estetické úvahy. Ty 'obrátily' vědce v dobách, kdy většina argumentů technického charakteru ukazovala jiným směrem. Einsteinova všeobecná teorie relativity ještě dnes přitahuje vědce převážně z estetických příčin," (str. 220)

V období normální vědy přispívá tedy vědec k pokroku svou racionální činností, ve fázi vědecké revokace je pak největším přínosem vědce jeho subjektivní, psychologické nasměrování. Právě proto se často stává, že nové paradigma "objeví" mladí vědci, kteří nejsou dosud příliš osobně (prestižně) spjati se starým, osvědčeným paradigmatem. Nové paradigma se mnohdy prosadí až v další vědecké generaci. Spor dvou paradigmat je totiž neřešitelný, staré a nové paradigma je nesouměřitelné. Obě strany jsou odsouzeny k vzájemnému nepochopení, jedna druhou nemůže přesvědčit o omylu, ani dokázat svou pravdu.

Kuhn se takto staví po bok filosofů vědy a psychologů, kteří rozpracovávají zásady intuitivního, heuristického myšlení. Jde mu o to, aby studenti, kteří jsou běžně připravováni na vědeckou práci jen ve fázi normální vědy, byli rovněž filosoficky a psychologicky připravováni na možnou změnu paradigmatu, ba dokonce aby ji sami vyhledávali.

Kuhn svou koncepci vědeckých revolucí velmi podrobně dokazuje na několika historických případech revoluční proměny vědeckého paradigmatu: Koperníkova heliocentrická astronomie, objev kyslíku (Scheele, Priestley, Lavoisier), objev rentgenového záření (Röntgen), vypracování teorie elektromagnetického pole (Maxwell), vznik obecné teorie relativity (Einstein) a další. Nejtypičtější z nich je revoluční proměna paradigmatu, kterou vyvolaly Koperníkovy objevy. Vědecké poznatky získané na základě tohoto paradigmatu změnily celý dosavadní obraz kosmu, otřásly naším antropocentrickým sebevědomím a značně přispěly k proměně životního stylu i "ducha doby". Proto se užívá tohoto příkladu i v přeneseném slova smyslu - např. v teologii bývá jako "koperníkánský obrat" nazýván přechod od substančního myšlenkového modelu k personalistickému.

V této souvislosti se ihned nabízí otázka: je možno Kuhnovu teorii vědeckých revolucí aplikovat také na humanistické vědy a teologii? Kuhn sám zpočátku tuto myšlenku odmítal, i když v případě teologie činil vždy výjimku, protože pokládá teologii za zvláštní vědu (ovšem domnívá se, že teologie si klade za cíl pouze zdůvodňovat stará dogmata). V dodatku k druhému vydání knihy z r. 1969 Kuhn však už - s jistými výhradami - vítá myšlenku, že by se teorie revolučních paradigmatických zlomů dala použít i v mimovědecké oblasti: ve filosofii, umění, politice, ale i ve stylu, vkusu či institucionální struktuře společnosti. Kuhnovi je zřejmě tato tematika blízká, zvláště vývoj výtvarného umění, ale ve své práci se omezil jen na stanovení specifiky vývoje v přírodních vědách.

My bychom však mohli pokračovat dále a rozvinout některé imponující podněty Kuhnovy knihy i do oblasti teologie či života víry vůbec. Paradigma je vlastně ono předporozumění, s nímž přistupuje věřící člověk ke skutečnosti Zjevení. Teologie se bude muset snažit zahrnout do své myšlenkové reflexe aktu víry i ono předporozumění, víceméně jednotné paradigma, panující v určité době v určitém věřícím společenství. V teologii zřejmě není možno přistupovat k Bohu přímo, bez jakéhokoli předporozumění, jak si to přál Barth. Ale je možno vzít předporozumění v úvahu a "odečíst" je pak od konečného výsledku. Teze o konkurenčním překrývání se několika vzájemně nesouměřitelných paradigmat v jedné době nám může dobře osvětlit příčiny častých nedorozumění mezi církvemi, jednotlivými typy zbožnosti či teologickými školami. Součástí teologické vědecké práce se musí stát trvalá odvaha k revoluční proměně paradigmatu, nebo alespoň ochota k při-

puštění existence jiného paradigmatu. Skutečně vědecká teologie bude ta, která bude schopná tlumočit, zprostředkovávat dorozumění mezi zastánci různých paradigmat, kteří jsou si častokrát tak cizí jako příslušníci různých jazykových a kulturních oblastí.

A nakonec můžeme postoupit ještě dál: je možno podle této zásady periodizovat i vývoj existenciálních modelů lidského bytí, člověkově hledání si místa v přírodě a kosmu, před tvářící Boží? Zdá se, že tato otázka je plodná, i když na ni bude existovat asi více odpovědí. Podle jedné teorie se vyskytla dosud tři základní paradigmat, jimiž člověk chápal přírodu a sebe v ní: animistické, mechanistické a organismistické. Jiná teorie hovoří o třech paradigmatech, vyznačených jmény Koperník, Darwin, Freud. Další teorii nabízí v následujícím příspěvku Jerzy Prokopiuk. Ve své programní stati se zaměřuje na holistické paradigma budoucnosti, jehož první vyznavači se teprve tu a tam objevují: patří mezi ně např. Ludwig von Bertalanffy, objevitel paradigmatu organického systemismu, jež umožnilo vznik takových věd, jako je kybernetika, bionika, ekologie apod.; je možno mezi ně počítat některé současné přírodovědce, kteří ožívují plodné prvky starého animistického paradigmatu a dávají gnóze a vtělují do svých teorií hluboké vědomí soupodstatnosti člověka s kosmem i snahu o totální poznání a mystické sjednocení s celkem světa; patří sem i celá sponatánní hnutí, jako např. seskupení kalifornských vědců New Age Movement nebo Spiritual conspiracy od Aquarius, různé nábožensko-ekologické skupiny sdružující se dnes na Západě v tzv. "zelených" stranách atd.

Pojem paradigma fantazie však naznačuje ještě víc, než sama stať Jerzyho Prokopiuka říká. Fantazie znamená tvůrčí otevření se novým možnostem, schopnost ustavičného překračování mezí, daných dosavadním paradigmatem. Tato myšlenka je pro nás zvlášť důležitá, neboť paradigma fantazie je ideálním modelem předporozumění v přístupu k moci Ducha svatého (2K 3,17; Ga 5,16-25; 1Te 5,19-21). Příkladem přesné a přitom vtipné analýzy role fantazie v životě víry je kniha Dorothee Sölle: *Fantasie oder Gehorsam?*, příkladem praktického rozpracování důsledků jsou současné německé evangelické programy *Fantasie für Gott* a *Fantasie für die Welt*.

Staré platónské pojetí paradigmatu - podle Platóna jsou ideje paradigmaty, čili modely, podle nichž se formuje svět jevů - v naší době popularizuje a současně nově interpretuje americký historik vědy Thomas S. Kuhn; podle Kuhna jsou paradigmaty způsoby či vzory vědeckého poznávání světa, které se v průběhu času prudce mění.

V tomto textu užívám pojem paradigma metaforicky, v širším smyslu: jako člověku dany - tedy nevědomý, jen postupně uvědomovaný jedincem a skupinami lidí - způsob vidění světa, vize světa (narozdíl od filosofického světového názoru či vzoru vědeckého poznávání světa).

Dějiny lidstva znají dvě základní paradigmaty, dvě vize světa, podmíněné vztahem vědomého subjektu vůči dvěma sférám kosmu, mezi nimiž žije a na nichž se podílí, a to vůči objektivnímu světu duchovnímu (často mylně ztotožňovanému s vnitřním subjektivním světem) a vůči objektivnímu světu materiálnímu; můžeme-li termíny C. G. Junga, můžeme je nazvat paradigma introvertní a paradigma extrovertní.

Prehistorie, orientální kultury, evropská antika a středověk - to jsou jednotlivé fáze epochy, v níž převládalo introvertní paradigma. Je to epocha, v níž člověk ještě žil pospolu se svými bohy, byl si vědom svých nebeských kořenů, ale současně už stále víc obracel pozornost k pozemskému světu. Od prehistorie až po starověk člověk poznával či prožíval duchovní svět prostřednictvím svých gnostických a mystických zkušeností a měl tak přístup jak do jeho makrokosmu, čili duchovního aspektu přírody, tak i do jeho mikrokosmu, to jest do své individuální duchovní sféry. Křesťanství ve své první, antické fázi dávalo ještě člověku možnost vhledu do obou aspektů jeho duchovního kosmu (Kristus chápaný jako Sol spiritualis, egyptsko-syrská gnóze, antický manicheismus). V období pozdního středověku ztrácí evropský člověk cit pro ducha přírody a v mystických zkušenostech si zachovává vhléd pouze do individuální duchovní sféry.

Na přelomu středověku a renesance pozorujeme nástup nové epochy v dějinách vztahu vědomého subjektu k oběma předmětným světům, v nichž žije. Na jedné straně vidíme postupný úpadek introvertního paradigmatu, jehož nejkrásnějším plodem byla středověká a barokní klášterní mystika. Na druhé straně - pokračující proces narůstání a rozvoje paradigmatu extrovertního, projevující se v postupném odvratu člověka od objektivního světa ducha a v zaměření se na výzkum světa materiálního, jež dalo vznik novodobé vědě a technice. Z třetí strany - vyha-

sínání, ve středověku beztoho už jen reliktových forem gnóze, čili výzkumu duchovního aspektu přírody, jako byla např. alchymie, která se počínajíc od renesance přetvořila v extrovertně materialistické Goldmacherkunst a posléze v chemii. A nakonec ze čtvrté strany - počátky znovuvzkříšení gnóze - v nové formě - přičemž nové tu bylo její spojení s křesťanskou mystikou (ideje a praktiky rozezkruciánů, Fraternitas Rosae Crucis, od 14., 15. stol., zvláště pak v 17. stol.).

Hledíme-li na dynamické a vývojově-dialektické vztahy v této čtveřici: gnóze - mystika - věda - technika, vidíme, že vlastně dávná gnóze, např. v podobě magie, alchymie či astrologie, byla matkou novodobé vědy a techniky. Gnóze dala vědě zásadu observace a experimentu a jejich přetváření, spjatého s formulací objasňujících modelů. Věda, která se obrátila extrovertně k materiálnímu světu, nejen že změnila předmět poznání, ale změnila i esoterický a intuitivní charakter gnostické metodologie, systematizovala svou observaci, experimenty podřídila kontrole a zásadě intersubjektivit a přetvářela je výlučně v racionálních kategoriích, to jest tvořila modely, které je racionálně objasňují. Vznik empirické, racionální, materialistické vědy znamená pro duchovní život lidstva ztrátu i zisk. Za ztrátu je třeba nepochybně považovat omezení vědy. Naproti tomu za zisk - dialekticky spjatý s touto ztrátou - očištění a zpřesnění lidského myšlení (naše pojmy dosáhly větší čistoty a preciznosti ve vědách zabývajících se mrtvou hmotou, jako je např. fyzika nebo chemie, než v disciplínách zkoumajících organickou hmotu). Pro to si myslím, že ve vývoji lidského ducha stojíme dnes na prahu nové revoluční proměny. Podobně jako na počátku novověku byla gnostická metodologie odtržena od své mateřské oblasti a - příslušně přetvořená - našla užití v oblasti vědy (proces extrovertizace touhy po poznání), tak - opatrně formulováno - v nejbližší budoucnosti může být současná vědecká metodologie odtržena od oblasti, jíž dnes slouží, a po příslušné proměně může být znovu užita k výzkumu jak duchovního aspektu přírody, tak i vlastního duchovního světa. Byl by to proces introvertizace touhy po poznání. Byl by to návrat ke gnózi a k magii.

Paradigma fantazie - tak nazývám vizi světa, jejíž zrození připadá na konec 20. stol. a počátek 21. stol. - je syntézou někdejšího introvertního paradigmatu a pozdějšího paradigmatu extrovertního (fantazie je k budoucnosti zaměřená syntéza paměti, obrácené do minulosti, a myšlení, zakotveného v přítomnosti), je syntézou staré gnóze a mladé vědy. A jako takové je paradigma fantazie holistickou vizí světa, pokusem pochopit makrokosmos i mikrokosmos, kosmos duchov-

ní i kosmos materiální jako dynamický celek.

Paradigma fantazie - ve své holistické ontologii - je charakterizováno především kosmocentrismem: obrací se ke kosmu jako k moudré a živé plnosti bytí; duchovní i materiální kosmos se tak jeví jako hierarchická, mnohaúrovňová struktura; akcentuje jednotu subjektu, makrokosmu, ve všech jeho aspektech.

Ve své epistemologii rehabilituje význam subjektu jako nástroje poznání, postuluje proměnu poznávacích sil člověka v závislosti na jím poznávané rovině skutečnosti, proměnu dovršující se v rámci procesu seberealizace plné lidské individuality, čímž zase akceptuje význam a potřebu tvůrčí a sebetvůrčí lidské aktivity.

Ve své axiologii zdůrazňuje význam sféry smyslu a hodnot, jak objektivních, tak subjektivních, formuluje postulát nové mravnosti (odvrat od dualistické a příklon k triadické koncepci vztahu mezi dobrem a zlem), hledá nové formy společenského života v "synarchické" harmonii s přírodou a v mezilidských vztazích (např. hnutí "nové doby", "planetární promeny" apod.).

Takto pojaté paradigma fantazie si klade za cíl překonat tradiční konflikt mezi spirituálním a materialistickým postojem.

Dávnými i novějšími předchůdci holistického paradigmatu fantazie byli především středověcí, renesanční i pozdější rozezkruční; za archetypickou postavu z tohoto hlediska je třeba pokládat především J. W. Goetha (1749 - 1832) s jeho antinewtonovskou teorií barvy a preevolucionistickou teorií metamorfózy rostlin (koncepte Urpflanze); sem je třeba připočíst rovněž romantické přírodopytce, jako byli Steffens, Carus, Oken; poetickou anticipaci kosmocentrické gnóze představuje v 18. stol. Novalis (Friedrich von Hardenberg, 1772 - 1801) a v 19. stol. Juliusz Slowacki (Genezis z Ducha, 1844); ve 20. stol. byl největším předchůdcem nového paradigmatu tvůrce antroposofie Rudolf Steiner (1861 - 1925), velký ctitel Goetha, tvůrce "filosofie svobody", metodolog poznávání duchovního světa, inspirátor gnostického křesťanství, holistických forem umění, pedagogiky, ekonomie a sociologie, ale i zemědělství, lékařství a farmacie; holismus mimoevropský představuje velký indický mystik Sri Aurobindo Ghos (1872 - 1950), tvůrce integrální jógy; v římskokatolické církvi je jeho reprezentantem především "teolog přírody" Pierre Teilhard de Chardin (1881 - 1955); obrovský příspěvek ke vzniku paradigmatu fantazie přinesla novodobá hlubinná psychologie: počínaje od Freuda, přes C. G. Junga a jeho školu (mezi jinými Erich Neumann a James

Hillmann), Alfonse Maedera, Herberta Silberera, Roberta Assagioliho, Ottona Ranka, Ericha Fromma a Wilfreda Daima až po Victora E. Frankla (logoterapie) a humanistickou psychologii (především Abraham Maslow a Carl Rogers), psychologii meditace (J. H. Schultz, Happich, Desoille, Ornstein, Naranjo) a tzv. antipsychiatrii (R. D. Laing a W. van Dusen); duchovně je s ní spřízněna současná parapsychologie, pokus o "zvědečtění" gnóze, pracně přivlastňující současnému člověku výsledky starého okultismu; zvláštním, ale zásadním příkladem teoretické a revoluční reflexe, jež razí cestu novému paradigmatu, je tak zvaná "gnóze z Princetonu", o níž píše Raymond Ruyer (s odvoláním se na takové astronomy, kosmology, fyziky, biology, psychology, jako jsou Wheeler, Hoyle, Bondi, von Weizsäcker, Feynmann, Koestler a Maslow); zvláštní místo v prohlubování paradigmatu fantazie mají charismatické zkušenosti a s nimi spojená paruzijní hnutí; nakonec vzpomeňme ještě na nejnovější společensko-kulturní návody tak zvaného Hnutí nové doby, New Age Movement (David Spengler, zakladatelé Findhorn Garden, Theodor Roszak, Dane Rudhyar, E. F. Schumacher, Ervin Thompson, W. Warren Wagar, Erich Jantsch, George Leonard a.j.).

Charakteristickým rysem nauky zvané "gnóze z Princetonu" je zavržení všech mytologických vizí kosmu. Jejím cílem je věrné a přesné dešifrování a uchopení smyslu kosmu.

Podle adeptů gnóze z Princetonu, zvané též "nová gnóze", fyziků, biologů a kosmologů není scientismus 19. stol. v žádném případě sluchitelný s nejnovějšími objevy současné vědy.

Takové disciplíny jako fyzika, astronomie a biologie 19. stol., jakožto nauky o objektech bezprostředně na sebe působících a vzájemně determinujících svůj stav, je možno nazvat prehistorií vědy. I když v nich bylo užíváno správných metod, skutečná tvář světa nebyla odhalena.

Za skutečnou vědu můžeme označit teprve vědu 20. stol. Za její počátek se pokládá Planckův objev mikrofyziky, Einsteinova kosmologie, embryologie i srovnávací etiologie a všeobecná teorie sémantické posloupnosti, která nastoupila na místo klasické teorie sémantické posloupnosti, jež zase nastoupila na místo teorie příčinnosti.

Bohužel filosofie a náboženství, které v období prehistorie vědy horlivě usilovaly o její využití pro sebe, nyní - když věda vstupuje do fáze skutečného poznání světa - chovají se velmi zdrženlivě.

Vědci 19. stol. připomínají krátkozraké Marťany, kteří z paluby svých korábů chtějí popsat to, co vidí na amerických nebo evropských silnicích. Protože nerozlišují chodce od automobilů, popsali by něco, čemu by říkali "proud kapaliny", její občasné zastavení při silničních zácpách, změny barev a teploty by nazývali přechodem v pevné skupenství a stanovili by podle jejich soudu fundamentální zákony, jimiž se tyto jevy řídí.

Od počátku 20. stol. už je kosmický pozorovatel, symbolizující současného vědce, schopen zkoumat individuální objekty, rozlišovat lidi od automobilů, silniční zácpy od jejich příčin, všímá si havárií, užívání klaksonů, houkaček a dopravních značek. Rozumí, nebo alespoň se tak domýšlí, smyslu dění, organizování individuí, rozumí jejich továrnám a studijním střediskům. Ale především chápe, že až dosud pozoroval pouze povrchové, statistické jevy, ale ne reálná bytí a skutečné dění.

Jeho největším objevem je to, že jeho vlastní, živé, aktivní a toužící vědomí není nějakým podivným, vyjímecným, nedefinovatelným jevem ve světě "proudících kapalin" a občasných "dopravních zácp",

nýbrž že celý svět je složen z takových sebe-vědomých individualit, pracujících, působících, schopných integrace, více či méně rozsáhlých a mocných, s různým stupněm vzájemné podřízenosti. Poznal také, že svět jako celek je individualitou, všeobsahujícím podmětem, v němž prostor a čas představují podmínky pro existenci jemu podřízených bytí.

Označení "vědecká gnóze" je zdánlivě paradoxním spojením dvou slov. G n o s i s - tajemná věda ukazující nám Cestu k dosažení Pravdy, Života, Spásy - není přece systematickou, trpělivě nabývanou vědeckou naukou. Mohlo by se zdát, že učenec, postupující krok za krokem za svými experimenty, se ve všem liší od gnostika, který očekává plné a okamžité Zjevení. Není skutečný učenec protikladem gnostika? Neměli by sebou vzájemně pohrdat - Slepí badatelé a Osvícení ignoranti?

Copak takoví učenci jako Newton, Pascal nebo Driesch, když přešli od vědeckého bádání k teologii nebo gnózi, nepřišli o veškerou svou reputaci?

Novognostici soudí, že tento stav je možno napravit. Stačí vykonat mezi vědou a gnózí operativní transpozici. Přejít od vědy, jakkoli přísně pojaté, ke gnózi, není rozporuplný akt, dnes se toho domáhá sama věda. Tato změna pohledu je analogická změně pohledu na atom po objevu kvanta aktivity. Jestliže jsme si uvědomili, že objekty pokládáné dosud za věci jsou objekty reálně a autenticky aktivní, musíme si také konsekvantně uvědomit, že každý aktivní objekt sebe sama pojímá jako podmět: protože aktivní objekt nemůže být věcí, nýbrž je podmětem, který činí to, co činí, a ví, co činí.

Věda až dosud systematicky popisovala svět věci, ale zabývala se jen jejich "levou" stranou. Každé bytí, či spíše každý aktivní útvar, je ze své "pravé" strany pánem sebe sama. I svět jako celek vlastní sám sebe, koná a vidí sám sebe jako nejvyšší Podmět. Je svým vlastním mistrem a pánem.

Když navazujeme kontakt s jakoukoli individualitou, s jakoukoli ve vesmíru působící formou, musíme provádět takový úkon, jako bychom se chtěli porozumět se zvířetem (pokud neveříme v absurdní teorii zvířat-automatů): abychom navázali kontakt, pomineme jeho vnější vzhled i způsob chování a snažíme se proniknout k vědomí, jež promlouvá k našemu vědomí, k duši, jež je s naší duší spřízněna. Právě tak musíme přistupovat k Vesmíru jako celku, neboť ten má duši ještě víc spřízněnou s naší.

Kosmický čas není obvyklou funkcí, je obrovskou smysluplnou ak-

tivitou, embryogenezí, která tvořivě formuje svůj budoucí vývoj a usměrňuje ho, užívajíc při tom i náhody. Na této velké aktivitě se podílí každé individuální bytí oddělené od velkého Bytí, jako by se učilo nějakému neznámému jazyku, který k němu "promlouvá" od samého počátku světa. Nová americká vědecká gnóze není novým náboženstvím a nevede k žádné institucionalizované společenské disciplíně, ale přesto nám odhaluje podstatu základního prvku každého náboženství.

Všechna náboženství před vznikem rituálů, institucí a ideologií v sobě obsahovala vizi světa, osvětlující a spásné Vědění, zasvěcení do konečně pochopeného tajemství, do zjeveného smyslu bytí.

Zinstitucionalizovaná náboženství se snaží nahradit diskvalifikované a nepřesvědčivé mýty politickými ideologiemi, ale tyto ideologie jsou rovněž falešným věděním, maskou neodpovídající skutečnosti.

Mohl by tento "smířlivý mýtus" splnit náboženské aspirace? Ano, ale jistě ne všechny. Musel by být doplněn organickou invencí o rituály, instituce a předměty úcty.

Ale mohl by hrát značně důležitou roli jako kvintesence obětí. Stanuli jsme před alternativou - nepravdivé a nestálé mýticko-ideologické náboženství či novodobé pohanství, jímž je vědecká gnóze.

Ostatně na základě tohoto pohanství v jeho archaických formách přece vznikala všechna náboženství, využívajíc při tom široké spektrum historických událostí. Bohové vymírají, bez ohledu na úporné lidské snahy obdařovat je pravými duchovními a syntetickými aspekty, ale Velká Matka pohanů, aktivní Příroda, Duše Všehomíra, Vládkyně Kosmu, Vesmírná Moudrost je stále přítomná, neúnavně tvoří a reguluje iniciativu svých tvorů.

Vědomí její přítomnosti může naplňovat hrůzou, ale právě tak pokojem, pokud jako "pravá" strana nám známé "levé" strany skutečnosti vystupuje nad skutečnost a přetváří ji, aniž by ji deformovala.

Členové řečeného hnutí se pokusili kolem roku 1970 formulovat základy své kosmologie, filosofie, či teologie.

Slovo "kosmologie" je narážkou na novou etapu fyziky započatou Einsteinem a Sitterem ještě před objevem expanze Kosmu.

Předmětem bádání mnoha učenců jako Edington, Lamaitre, E.A. Milne, Gödel, Whitrow, von Weizsäcker, H. P. Robertson, Sciama, Bondi, Hoyle, většinou Anglosasů, je Vesmír nejen prostorový, ale také časo-prostorový. Ale vždyť přece myšlení o totálním Všehomíru - časoprostorovém - je, ať chceme, nebo nechceme, myšlením teologickým.

kým.

Kosmologie nemůže být v žádném případě jedním z odvětví fyziky. Už není možno zkoumat události, jako by se odehrávaly v neurčitěm homogenním prostoru a čase - zkoumat události laicizované touto homogenitou. Nastal čas uvažovat prostor jako všeobjímající uzavřený celek, jako klec, a uvažovat čas jako *c o n t i n u u m* obsažené mezi jakýmsi bodem jeho počátku a koncem, který, jak se zdá, musí jednou přijít, snad jako prostorovou křivku (pokud existuje něco jako "uzavírající se" časové linie); jak - to ještě nevíme, ale o takových křivkách už hovoří Gödel ve své kosmologii.

Nekonečnost, či spíše neohraničenost, je klidná, věčná, mlčící jako hrob. Pravděpodobnost existence ukončeného prostoru (možná hypersférického) a času s vlastní historií - nezvratnou či uzavřenou, je pro učence první známkou toho, že věda nemůže být "pozitivistická".

Klid nehotových produktů nemůže být věčný, pokud byl na počátku *B i g B a n g* - exploze způsobující jejich rozpínání. Problém geneze se objevuje v každém odvětví fyziky.

Až už akceptujeme nebo ne - z důvodů náboženských či protináboženských, což vychází nastejno - úvahy na téma Počátku, jedno je jisté, že vesmír je ve stavu nerovnováhy: hvězdy se dematerializují, vodík se mění v hélium, hmota, která je v převaze, se rozpouští v energii jako cukr v kávě, čas míjí a plyne dál. Nic není statické. Všechno je ve stavu stávání se, ve stavu zrodu. Už nevěříme v neměnnost hmoty. Ti, které ještě šokuje idea absolutní samokreace hmoty (podle Hoyla), akceptují ideu samokreace prostoru (Vesmír ve stavu expanze). Zastánci teorie kompenzace, podle níž vznik kvanta informace na jakémkoli místě musí být kompenzován proporcionálním *vrůs-*tem nepořádku někde jinde, předpokládají existenci oblasti, kde by informace mohla vznikat sama od sebe.

Termín *b a s i c c o s m o l o g y* označuje podle novognostiků takovou kosmologii, která spojením prostoru a času spojuje rovněž pozorovatele s pozorovaným, zorný úhel se zorným polem, "ego" a "zde a nyní", "ego" a "někde jinde".

Takovým způsobem se pokusil E. A. Milne vyjádřit kinematickou relativitu a neognostici přejali přinejmenším ducha této koncepce: nestavějí proti sobě subjekt a objekt, vědomí a věci. Nepřijímají názor hlásající rozdělení přírody, který znemožňuje pochopit, že v kosmu "se myslí".

Neognostická doktrína se stane moudrostí, školou moudrosti, no-

vodobým stoicismem či epikureismem, ale otevřeným, spojeným s živou vědou, ne přilepeným na pseudovědeckou, zjedodušenou filosofii.

Fundamentální teze nové gnóze je ~~taž~~ jako každé gnóze: Svět je ovládán Duchem, je stvořen Duchem či jeho vyslanci, Duch se setkává (či si sám tvoří) s odporem, se svým protikladem - Hmotou. Člověk se s pomocí vědy, ale vědy vyššího stupně, přetransponované a zduchovněné, může spojit s Duchem kosmu a také - pokud je moudrý - může dosáhnout Spásy.

Teze nové gnóze je preciznější, je především formulována ve shodě s výsledky vědeckého bádání a může být vědou ~~■~~ uznána.

Co je to duše? Duše je vědomí. Co je to Duch? Duch je kosmické vědomí.

Co je to vědomí? To je doména, která sebe zná a "nahlíží" jako plnost a jako soubor jí podřízených prvků tvořících celek, která může virtuálně říci "já", poněvadž je přítomná sama v sobě.

Nová gnóze prohluhuje tezi gnostiků, když tvrdí, že duch se nestýká s hmotou, nýbrž ji ustavuje, je jejím materiálem (stuff) - jediným. Hmota, materiální těla, jsou jen vnějším zdáním (pro jiné duchy), či spíše vedlejším produktem, výsledkem neuspořádané rozmanitosti.

Vesmír se skládá ze sbe-vědomých forem a interakcí těchto forem, probíhajících prostřednictvím vzájemného předávání informací. Neboť vědomí je formou a současně informací, ovšem viděnou z "pravé" a ne "levé" strany, jako struktura, která je objektem pro jiné vědomí.

Vesmír v celé své složitosti si je vědom sebe sama, není souborem "věcí", "materiálních těl". Energie v něm existující nejsou "fyzikálními" jevy, informace nejdou "na slepo", jsou snad slepé jedině na cestě mezi dvěma "informovanými".

Nedokonalost vzájemného porozumění si dvou bytí prostřednictvím observace (vědecké či nevědecké) nemá svůj původ jedině ve ztrátách díky "filtrování" objektivních informací, jak se to děje v případě ztráty informace o ~~barvě~~ v barevném programu sledovaném na černobílém televizoru.

Věc je mnohem vážnější. Pozorovatel, jak vyplývá z definice ("observátor"), vidí pouze "objekty", i když ve skutečnosti má co činit se subjektivním vědomím. Přece není možno, což také vyplývá z definice, pozorovat vědomí. Je možno se jen domýšlet jeho existence, a nebo se na něm podílet.

Malý Petřík na otázku "Kde je Petr? Ukaž mi Petra!" odpovídá spontánně širokým otevřením úst, když nám chce předvést svoje nitro,

sdělit svou zkušenost svého teplého, nepopsatelného "jádra". Každé bytí cítí své "jádro", svou "pravou" stranu (která je pro jiná bytí jeho "levou" stranou), ale může pozorovat jediné to, co se mu jeví jako vzhled, jako "levá" strana jejich bytí. Pozoruje rovněž svou "levou" stranu, když hledí na některou část svého těla nebo se prohlíží v zrcadle.

Vědecké poznání sahá hlouběji, nutí vesmír široce otevřít ústa, jako dentista svého pacienta, ale nitro vesmíru, jeho vnitřnosti, jsou jen viditelným, vnějším aspektem jeho skutečného nitra. Pod mikroskopem vidíme také jen vnější aspekt, "levou" stranu.

Vyznavači materialismu zarytě tvrdí, že "všecko je objekt", "všecko je takové jako na povrchu", "všecko je věc". Za bernou minci berou to, co v procesu pozorování a vědeckého poznání hraje pouze roli "povrchu". Za "pravou" stranu berou to, co je "levou" stranou.

Může nás mýlit fakt, že většina námi pozorovaných a nám známých bytí nejsou skutečná bytí, nýbrž soubory, uměle či náhodně uspořádané útvary. Mrak, řeka, dům, stroj nemají samozřejmě - jako takové - vědomou "pravou" stranu, ale zato má takové vědomí každá molekula, z které jsou utvořeny, poněvadž je schopna samostatného trvání, zachovává si svůj tvar a je schopna jej regenerovat. Musí mít tedy svou "pravou" stranu, která z ní činí skutečnost nezávisle na našem pohledu a na naší péči.

Akt milostného vlastnictví, v jehož průběhu - jak říkají skeptici - se přece nic nebere do vlastnictví, pouze "imituje" pronikání dvou vědomí, dvou "pravých" stran, ale činí to překvapivě účinně. "Vědecký" objektivismus je v takové situaci obyčejnou sprostárnou.

GNOSTICKÝ ANIMISMUS

Nová gnóze se rozhodně staví proti materialistickému scientismu. Každé bytí je vědomé, významné, či přesněji významuplné, vydává i přijímá informace. Jeho tělo (jeho viditelná "levá" strana) není jen pro pozorovatele jeho vnějším aspektem, ale bytí ve skutečnosti vůbec nemá tělo, není tělem. Je jen "pravou" stranou. Svou "levou" stranu, tělo, má jen pro druhé. Bytí se vzájemně nahlízejí a viděním se vzájemně proměňují ve viditelné věci.

Je to univerzální animismus v pravém slova smyslu. Existují pouze individualizované duše, vědomí, duchové, kteří neoživují žádné tělo, nejsou umístěni v žádném těle. Tělesná existence je iluzí, vedlejším

produktem percepčního poznání.

Není žádným dětinstvím pojednávat zvíře, rostlinu, druh, všechny druhy jako celky, jako informativní svazky, které pojí ~~ž~~ v jeden celek všechna bytí - velká i malá - jako vědomá bytí. S jednou podmínkou, že nemáme co činit s mechanickým seskupením utvořeným z vědomých bytí, které ovšem jako celek jedná slepě a bezděčně.

GNOSTICKÁ TRANSPOZICE VĚDY

Nová Gnáze pod vlivem Eddingtonovy a Milneovy koncepce akceptovala myšlenku panpsychismu, odmítla ovšem jejich idealismus ("svět nahlížený jako vedlejší produkt způsobu, jímž ho vytváříme"), transponovala - přesně převrátila vědu. Kosmos je jakoby vyšívaná tkanina, již věda popisuje sice přesně, ale z rubu. Neognostici se sraží poznat - nad jevy zkoumanými vědou, či spíše skrze tyto jevy - vlastní život bytí, a proto jejich doktrinou je vědění (gnosis) v plném významu toho slova. Nová gnóze není, tak jako věda, pouhou přípravou na vědění.

Všichni jsme "gnostici", ne jen učenci, když chceme dobře poznat nám blízkou osobu. Jdeme za údaje o jejím krevním tlaku, obsahu cholesterolu či výsledku psychologického testu. Bylo by to směšné, kdybychom se s pozitivistickým purismem opírali pouze o výsledky lékařského zkoumání či shrnutí psychických reakcí.

Všichni jsme "gnostici" - pokud věc zobecníme - když chceme porozumět nějaké zprávě nebo čteme dopis (často mezi řádky), když umíme pochopit význam skrze různé znaky, když pochopíme expresi z jejího estetického ztvárnění. Nejde tu o transcendentální poznání, které by vyžadovalo nadpřirozených schopností, je to čisté poznání, protože se nespokojujeme vstupní observací, a to především proto, že si nepředstavujeme pozorované bytí jako objekty podléhající pouze čisté observaci, tedy jako těla bez duše.

Gnostické poznání není o nic víc záležitostí fantazie než poznání vědecké, poněvadž to je konec konců také záležitostí fantazie, ovšem fantazie falšující skutečnost (např. myšlenka, že květ je jediné jeho "botanický popis" bez ohledu na jeho existenci mimo stránky botanických příruček). Představovat si či uvažovat duše jednotlivých bytí, v duchu obracet výšivku na "lícovou" stranu, to je totéž jako pokračovat v tom, co pudově činíme, chceme-li poznat své nejbližší.

Tato transpozice se neomezuje na prosté "animistické" převrácení, doslova "přeložení" materiální látky v látku duchovní (mind stuff). Uvědomění si nutnosti transpozice, korigování povrchového nahlížení pohledem "prosvětlujícím", sestalo základnou k porozumění jevům jinak pro pozitivistickou vědu nepochopitelným.

Neognostici se neomezují jen na toto zevšeobecňování. Svě teze propracovali s velkou precizností, užívajíc při tom Milneovy koncepce a antiparadoxy (antiparadox je teze charakteristická tím, že její antiteze je paradoxem).

Idea čistého objektu, věci, těla, jenelogická. Všecko, co trvá, co si ví rady, aby přetvralo i bez naší pomoci, se musí starat samo o sebe. Týká se to - samozřejmě - i lidí. Američtí Indiáni se dlouho obešli bez Evropanů - a vice versa. Právě tak americká zvířata a rostliny. Jsou tvorové, o které se musíme starat, například naše děti, když jsou malé, ale ony nakonec stejně rostou samy. Musíme taky dbát o věci a zařízení a opravovat je, což však neznamena, že kdybychom je nechali samy sobě, že by zahynuly nebo přestaly působit, tak jako vazba "já - zde - nyní". Asi by prostě dělaly hlouposti nebo něco, čemu my tak říkáme. Děti by se špatně vyvíjely. Zařízení by následovala tendenci svých molekulárních shluků, jimiž taky jsou, a rozbila by se nebo explodovala. Nechráněný oheň v krbu by mohl způsobit požár.

Ale molekuly a atomy vědí ještě lépe než fyzikové, co dělají. Neboť kdo, jestli ne atomy, může lépe vědět všecko to, co ještě ani fyzikové o nich nevědí.

DĚTSKÁ HRA

Děti si hrají na "hada" - drží se za ruce. "Had" se vlní, trhá se, znovu se spojuje. "Had" není bytí, ale děti jsou, a jejich "idea" hry se vlévá do "hada", kterého vytvářejí. Missisipi nebo Amazonka jsou ještě méně nějaká bytí než "had" vytvořený dětmi. Ale trvají díky fundamentální, sémantické trvalosti molekul vody, které se jakoby "drží za ruce".

KRAJINA

Krajinasama o sobě je ještě méně bytím než hra na "hada". Ale rostliny, země svou interakcí tvoří pomíjivé vazby. Mýlí se, kdo by

v nich chtěl vidět bohy, o nichž hovoří mýty a fantastické romány, podobně jako Řekové v nich vidět nymfy, či - jako hrdina Algernona Blackwooda ve vrbách rozevlátých ve větru - strašné, rozhněvané bohy. Ale stromy a rostliny jsou bytím, které existuje, vytváří a "vymýšlí" svůj tvar, chová se ve shodě s tím, co mu přijde na mysl. Intelligence existující mimo člověka není žádnou blíže neurčenou psyché.

Jakou typografickou techniku by bylo třeba užít, v jaké bubny udeřit, aby se náležitě zdůraznilo, že teze neognostiků o všeobecnosti intelligence je myšlenka doslovně a že se staví proti absolutně nesprávné, i když tak rozšířené mezi zastánci panpsychismu, pseudospiritualisty a pseudognostiky, myšlenke jakéhosi nižšího psychismu, slábnoucího s mírou vzdalování se od lidské intelligence ve směru k nižším formám života.

Není důvodu, proč bychom měli inteligentní vědomí láčkovce, rostliny či větší molekuly chápat jako cosi neurčitého, méně uspořádaného než je intelligence technika zabývajícího se technickým problémem či spisovatele zvládajícího obtíže tvorby.

Spíše naopak - láčkovec nebo molekula pracují s údaji, které se týkají jejich vlastní molekulární či atomové stavby, opírají se o existující prvky jejich zorného pole. Láčkovec či molekula, "ona", doména autovize jako celek, inteligentním způsobem tyto údaje využije podle přesně určených zásad či potřeb. Zatímco technik-člověk má co činit s problémy nesprávně nastavenými, utápí se v nich a bloudí, neboť ve vědomí jeho mozku vznikají nedokonalá schémata.

Naše mozkové vědomí je vloženo na prvotní organické vědomí. Pracuje často na základě nedokonalých "modelů", i když je jako takové precizní, přesto pracuje nedokonale. Naproti tomu vědomí organické nebo chemické, omezené doménou svého využití, není uváděno v blud vnucenými modely, různými "základy" vytvořenými z nesprávných předpokladů, a může tedy řešit své problémy s precizností, jaké technik nemůže dosáhnout.

Biolog se pokouší myšlenkově se postavit do situace proteinu, globulinu, molekuly DNA, "dvojité spirály". Fyzik se pokouší představit si a spatřit energetickou hladinu atomu, ale pochopitelně nezískává bezchybné výsledky. Molekula ví, co dělá, tak jasně, že fyzik není s to si to vůbec představit.

Kdysi se žertem říkalo, že to atom vynalezl fyzika, když se chtěl jeho prostřednictvím dozvědět, jak vypadá jeho vlastní tsruktura. Zní to vtipně, i když to pochopitelně není pravda. Ale atom ví, co dělá, a věděl to před Nielsem Bohrem, právě tak jako Harveyovo srd-

ce vědělo mnohem lépe, co dělalo, než si to sám Harvey představoval ve svém mozgovém vědomí. (William Harvey, 1578 - 1657, anglický lékař, objevitel krevního oběhu.) Crick ani Watson by neexistovali, kdyby "dvojitá spirála" neřídila reprodukci jejich genů ještě dřív, než zjistili, jaké je její schéma.

Nejasnost je "vertikální", preciznost "horizontální". Mozkové vědomí dosazené do vědomí organického podobně jako computer do průmyslového podniku je dodavatelem informací nejen neúplných, ale i chaotických a dokonce lživých. Podléhá skrytým impulsům. Zvíře naproti tomu je poslušno impulsů svého instinktu, jimž sice nerozumí, ale zato jenepřekrucuje. A organismus bez mozku je ještě lépe vybaven, aby se mohl soustředěně zabývat každým problémem.

Nejasný či tématický charakter vědomí je výrazně patrný ve vazbách s nadřízenou či nižší doménou v hierarchii. Každá doména funguje na svém patře vědomě, jasně, ovšem obdržená "zpráva" může být buď precizní (tehdy, když instinkt předává hotové technické řešení) nebo pouze tématická.

Typickým příkladem je sexualita. Libidinózní pudy jsou pro mozkové vědomí mlhavé, nejasné. Ale vědomí organické, které řídí velmi přesný proces vzniku gamet a jejich umísťování do komplikovaného pohlavního ústrojí během embryogeneze a později puberty je tak precizní a přesné jako technická pro jekční kancelář. Mozkové vědomí vystavené hluchým libidinózním pudům, jejichž příkazy má plnit, se na své úrovni, v mezích své domény stává uvědomělým a precizním. Don Juan plánuje, vymýšlí postupy, stává se stratémem Nebezpečných známostí.

Každá doména je na své úrovni schopna precizní práce (týká se to jak vyšší tak nižší úrovně v hierarchii). Ovšem "vertikální" předchod z jedné úrovně na druhou (v případě sexuality od genů k embryogenezi, od embryogeneze k chování) se děje pomocí impulsů či "poselství". Tento přechod je, zdá se, značný skok, je to částečné přerušování příčinného řetězce, kompenzované ovšem přitažlivým činitelem, stimulátorem, vztahem k nějakému potenciálu. Jsou to jakoby determinanty, ovšem působící bez determinismu, jsou to projevy účasti či podrobení se činnosti mnemického "já", pocitu nebo výzvy.

Vědomá doména pracuje na své úrovni moudře na základě údajů, které tvoří cosi jako matici. Impulsy předávané mezi patry jsou vskutku významuplné, nosné, "promlouvající", ale gramaticky jsou prázdné, jako věty s nevyjádřeným podmětem, jako sdělení, o němž je možno říci, že se týká "všeho", prostě: "mám tu vzkaz, že mám něco udělat".

"Vertikální" nepřesnost v dorozumívání se mezi horizontálně vědomými doménami je podle mínění neognostiků jevem charakteristickým

pro celý vesmír.

Vesmír je jako mnohapatrový dům, v němž se dobře znají pouze obyvatelé vzájemně spolu sousedících pater. Je tu ovšem jistá komplikace, totiž nájemníci-obři, kteří prorůstají stropy a obývají několik pater, a proto sami sebe špatně znají a komunikují mezi sebou jen na úrovni těchže pater.

Milenci nepotřebují k dialogu znát chování mužských a ženských gamet a vice versa. Během dialogu si milenci nejsou vědomi toho, čeho si na vyšším patře žádá sám druh h o m o . Dospělý člověk se nerozumí se svým vlastním druhem, se Stromem Života, s kosmickým vědomím, má sklon myslet si, že existence vyšších úrovní je iluze, i když z nich dostává příkazy, právě tak jako získává impulsy z nižších úrovní, které ovšem zná pouze z vědeckých popisů.

Neognostici v tom vidí těžko překonatelnou "Propast", o níž mluvila dávná gnóze. Nejvyšší Bůh, a kosmické vědomí zvláště, je poznatelný jen v nepatrné míře. Snad je to z jeho strany ohleduplná laskavost, nejvyšší taktnost, když nám chce ponechat prostor samostatnosti a nezatěžuje nás svými problémy.

Lidská inteligence je zjevně nedokonalá ve srovnání s původní organickou inteligencí, což je zvláště zjevné v organizování kolektivního života. Lidská inteligence jedná impulsivně, ale především je špatně informována a je klamána zjedodušenými modely. Uvažuje logicky, ale opírá se o falešné údaje. Jisté úzce vymezené technické problémy řeší člověk právě tak dobře jako organismus. Ovládnutí vzdušného prostoru, let na Měsíc, mají přinejmenším takový význam jako přechod mezi plazy a ptáky. Dalekohledy a radioteleskopy jsou geniálním a účinným vynálezem jako antény motýlích sameček, které jsou schopny vypátrat samičku na vzdálenost několika kilometrů. Oproti tomu jsou naše rozhlasové antény mnohem primitivnější. Reprodukční technika užívající elektromagnetických vln k přenášení koncertů v prostoru a čase je právě tak obdivuhodná jako technika reprodukce organismů, i když ta užívá mnohem prostších stavebních prvků, ovšem nemůže zase "telegrafovat" živé bytosti.

Vědomí organismů a molekul si nejsnáze představíme, když se srovnáme s vypjatým, omámeným, paranoickým vědomím vynálezce, který na všechno zapomněl: na ženu, děti, společenské události, a myslí jen na svůj vynález, myslí pouze na jedno, tak jako Kepler myslel na dráhy nebeských těles. Stává se, že když vynálezce vyjde z onoho stavu "omámení", že pak hledí na své dílo jakoby zvenčí a často ani neví, jak je vykonal. To proto, že jeho mysl, jakkoli precizně pracovala,

nyní znejistí, jako by se probrala ze snu. Dokonce se stává, že pak člověk své dílo zkazí, když o něm přemýšlí ještě jednou, ale už povrchně.

DOMÉNY A HOLONY

Bůh staré gnóze je nepochopitelný, nevyslovitelný, transcendentní. Nehmotnou látkou superstruktury Kosmu, jež prostředkuje mezi Bohem a naším nedokonalým světem, jsou Eóny, domény nadlidského vědomí, definované jako z Boha vyvěrající - spíš časové než prostorové - podskupiny, jevící se podle gnostických mýtů jako mlžné opary.

Problém vazby transcendence se smyslovým světem je problém náboženský. Stará gnóze jej řešila tak, že nechala jeden z Eónů - nejčastěji ten nejnižší - sestoupit ke smyslovému světu, který si jej opanuje a přivlastní.

Každý člověk má v sobě jiskru nadsmyslového světa, má tedy svého představitele v transcendenci. Osvobození nastane tehdy, když člověk rozpozná některý z Eónů v sobě samém, čímž se uvolňuje boží jiskra.

Nová gnóze se liší od staré tím, že demytologizuje Eóny a mluví raději o holonech, velkých jednotících podskupinách - doménách. Takovou doménou je např. jednota organismu a zvláště vědomého zorného pole.

Pozorují-li v běhu nějaká bytí, "já" je vidím ve vzájemném pohybu. Sleduji deformující se intervaly tohoto pohybu, ale přitom každé z těchto bytí má podle zásady relativity právo soudit, že ono zůstává v klidu, v absolutním "zde" a pohybují se všechna ostatní tělesa. A proto jsem "já" jejich nadřazeným "holonem". Setrvávám v klidu bez ohledu na pohyby a deformace viditelné v mém zorném poli. Jsem "subjektivitou", "absolutní přítomností" jejich vzájemných vztahů.

Vědomé zorné pole není pochopitelně bodové. Ani mé tělo, nahlížené jako objekt vnitřním pozorovatelem, není lokalizováno bodově, poněvadž je koordinovaným souborem orgánů, existujících v prostoru a čase. Proto neognostici odmítají, jako to učinil kdysi Whitehead, jeden z průkopníků nové gnóze, naivní tezi o "přímé lokalizaci". Božové "zde" a "nyní" jsou jen matematické relativizace, které znemožňují porozumět světu. Žádné bytí ani žádná bodová událost nemohou existovat samy o sobě. Z takové situace by nemohlo vzniknout žádné "já". Nebylo by schopno žádné interakce, protože k jejímu vzniku je třeba, aby A, B po určitou dobu existovaly a spolupracovaly jako jedna do-

ména.

Jak známo, mikrofyzika tuto zásady ze své strany potvrdila. Existuje hranice pro prostorová a časová bádání. Není možno lokalizovat elektron kroužící po své oběžné dráze, ani neutron dříve než se rozpadne na proton, elektron a neutrino. V molekule vody není možno vymezit prostor interakce mezi atomy kyslíku a vodíku. Zákony výlučnosti řídí všechny možné vzájemné vazby elementárních částic tvořících nějaký systém, dokonce i tehdy, když se nám zdá, že jsou od sebe vzdálené.

Potíže, na něž dnes naráží jaderná fyzika, jsou právě téhož druhu jako obtíže neurologie při výzkumu mozkové kůry.

Paradoxy vznikají tehdy, když se usilovně snažíme překročit jisté určené meze přesnosti v lokalizaci stavebních prvků v souboru. Anti-paradox nemožnosti přímé lokalizace neřeší magickým způsobem všechny problémy, ale nutí nás pojednávat je bez naivních zjedodušení. To, že elementární částice prodělávají kreaci či anihilaci vždy ve dvojicích, znamená zjevně, že jejich "zde" se propojuje.

Každý zákon zachování je zákonem symetrie v prostoru a čase a symetrie - jak vyplývá z její definice - je jevem nastupujícím v podmínkách společné domény.

V molekulární biologii se setkáváme s podivným jevem: molekula "rozeznává" na dálku jinou molekulu, nervové signály jsou předávány jak na úrovni buňky, tak i molekuly. Příkazy předávané prostřednictvím hormonů buňka "přečte" pomocí ~~z~~ molekul schopných rozpoznat na dálku tvar molekuly hormonu. Příkazy týkající se dědičnosti luští molekula cytoplazmy tak, že vnímá tvar - vzkaz molekuly RNA a ta opět tvar molekuly DNA.

Těmto tajemným jevům nebudeme rozumět, dokud budeme trvat na "bodové" koncepci, naproti tomu srozumitelnými a přirozenými se stanou, pokud uznáme za fakt "samovzlety" do nadřazené domény. Dvě sousední molekuly "vidí" bez užití zraku své vlastní spojené tvary: dozvídají se jedna o druhé nikoliv prostřednictvím činitele $n+1$ zprostředkujícího mezi n vzájemně se informujícími činiteli, nýbrž prostě proto, že se stávají jednou formou - doménou.

Fakt, že není možno stanovit absolutní směr v prostoru, nýbrž jediné rozdíly směrů, ani rychlost pohybujícího se tělesa, nýbrž jediné relativní rychlost či zrychlení dvou pohybujících se těles, rovněž svědčí o existenci domén. Doména může být veliká jako vesmír. Jak nukleární interakce (silné i slabé) o velmi malém dosahu, tak i interakce elektromagnetické, gravitační, "kosmické", vytvářející setr-

vačnost, zakřivení prostoru či expanzi spirálových mlhovin - všechny mají jednu společnou doménu: celý vesmír. Naše setrvačnost, která působí, že ztrácíme rovnováhu a padáme, když autobus prudce zabrzdí, nás pojí se všemi masami Vesmíru, s jeho celkovou existencí, právě takovým způsobem, jakým jsme spojeni se zemským gravitačním polem. Náš pád v autobuse nám jasně ukazuje, že jsme ztratili vazbu s vozidlem a že jsme solidární s celým Vesmírem.

SFÉRA ÚČASTI. NEJVYŠŠÍ DOMÉNA JAKO SFÉRA ÚČASTI

Teze o účasti je klíčem k celé neognostické filosofii.

Každá individualita, každá vědomá, v čase trvajícím doména, může být informována dvojím způsobem: prostřednictvím observace nebo prostřednictvím účasti. Prostřednictvím observace jiných individualit za pomoci fotonů, fononů či jiných částic nebo vln, vysílaných nebo přijímaných, prostřednictvím účasti pak účastí v mimoprostorových tématech nebo ve vlastní minulosti, která sahá za individuální zrození až k počátkům světa a života, poněvadž, jak víme, žádné individuální bytí ještě nikdy nezemřelo.

O druhých se můžeme dozvědět pouze prostřednictvím observace, tzn. že je pozorujeme, či spíše že pozorujeme jejich chování, jejich skutky, že se na ně díváme či jim nasloucháme (telepatie, pokud existuje, není kontrolovatelná). O nás samých se ovšem nedovídáme tak, že "si jdeme pro radu" k naší paměti, nebo v ní budeme listovat jako v seznamu či ilustrované knize (i když často užíváme takovou metaforu), nýbrž účastí na našich jiných, mnemických "já", vyvolených "já" aktuálním, či přenecháním aktuálního "já" jejich iniciativě.

Organismus "se rozvíjí", právě tak jako mozkové vědomí "si vytváří obrazy", "pamatuje si", "mluví". Není nádobou obsahující quasimateriální obrazy nebo hotové vzory jednání. Jeho aktivita není libovolná, protože normální embryogeneze sice reprodukuje druh, ale není "deterministickou funkcí". "Determinace", o níž mluví embryologové, chtějí-li vyjádřit, že zárodek v sobě obsahuje plán budoucí diferenciace, není, navzdory etymologii, deterministická. Ovšem není ani "svobodná". Leží mimo tuto konvenční opozici. Formující aktivita je aktivita "přivlastněná", "vyzvaná k účasti".

Každý embryon, zpočátku neusměrněný, posléze determinovaný souhlasným činitelem, je zachycen informujícím tématem, jiným biologickým "já".

Existence jediného zdroje informace, observovaného a známého objektu, je neověřitelným předpokladem. Je možno být informován i "z druhé strany", podobně jako je možno být živen i bez orgánů k tomu určených - např. sondou nebo nitrožilní injekcí.

Běžné poznání se uskutečňuje tak, že observovaný objekt poskytne informaci, ale účast je poskytnutí informace podmínkou, je to vnitřní telepatie. A co víc - běžná informace probíhá v prostoru, odtud tam, zatímco informace z účasti proniká z mimoprostoru do prostoru, neboť jiná "já", mnemické, biologické, jazykové, přebývají mimo prostor.

V tomto bodě se doktrína nové gnóze nejvíc odchyluje od klasické vědy. Klasická, pozitivistická věda pochopitelně nemůže ignorovat tak vážný jev, jakým je účast. Jenomže tento jev maskuje, když tvrdí, že jde o funkci aktuálně existující struktury, že je paměť vepsanou do proteinů organismu či mozku. Z rozpomínajícího se člověka, ze zvířete naslouchajícího hlasu instinktu, dělá věda aktuálně fungující strukturu, jejíž úloha záleží jedině v tom, že způsobuje průchod jednotlivých výkonných obvodů příslušnými postupy v mnemickém skladišti a "přečtení" v něm zachyceného záznamu, podobného záznamu na magnetofonové pásce. Vývoj embryonu vidí jako druh otročského přepisování slovo za slovem informace vepsané do genů. Zkratka - pomocné mnemotechnické prvky chápe jako jejich podstatu.

Od chvíle, kdy jsme připustili, že atom se chová tak, jak se chová proto, že je takový, jaký je, nemůžeme se - abychom vyjádřili, čím je v čase trvající individualita - odvolávat na žádné vpisy do materiálního substrátu, či prostoru, jako by šlo o papír, mramor nebo vosk, v němž je otištěn prvotní tvar.

ÚČAST A TELEPATIE

"Účast v..." nebo "účast na..." neznamena "spojení s ...". "Účast ve své minulosti" není "návratem do své minulosti". Čistý návrat (do vlastní minulosti) by se jako takový nedal rozpoznat: byl by to nepořádek v čase.

Čistá účast v čase samém, čase přítomného v čase minulém, by se rovněž jako taková nedala rozpoznat. Ale právě taková účast je přibližně realizována ve snu - v té neuspořádané paměti, či triumfující paměti, kdy aktuální "já" je zachyceno jiným, mnemickým "já", ale přítomné neví, že bylo zachyceno. Rovněž v případě instinktivního jednání živá bytost neví, že se v sobě na něco rozpomíná. Každá účast

je tedy v podstatě čistá jen do jistého stupně. Není čistým návratem. Přítomnost s sebou unáší minulost jen natolik, aby se jí obohacovala, ale nikdy se s ní plně nespojuje: neuspořádaný čas snových vidin nebo intuitivního jednání si vždycky najde svůj vlastní směr.

Věda se snaží poznat jen objekty schopné observace, objekty vyzařující různé vlnění nebo působící nějaké efekty, které je možno observerovat. Ignoruje jev účasti a nebo si osobuje právo redukovat je j na jevy, které podléhají observaci. Odtud pak pocházejí teorie o paměti zabudované do proteinů mozku nebo o vývoji embryonu jakožto funkci informace obsažené v genech. Věda zlehčuje fenomén účasti, protože stav účasti se podílí na tom, co se nachází mimo prostor. Tím si ovšem uzavírá cestu k pochopení podstaty tématické epigeneze, morfogeneze v celém smyslu toho slova, invence forem, ale také trvání individualizovaných bytí schopných účasti ve své vlastní minulosti a schopných říct virtuálně "já".

Toto zlehčení má vážné důsledky a omezuje dosah vědeckého poznání, protože tato bytí - mimoprostorové informace - působí, že čas je čím-si víc než funkcí prostorových struktur a že má směr, který můžeme chápat jako vektor času (time's arrow) i jako smysl (meaning).

Jsou tři, možná čtyři stupně účasti. Účast v individuální paměti, dále v paměti biologické (specifické instinkty formující jednání), kde je třeba rozlišovat účast v doméně kultury, protože ta je - stejně jako jazyk - podobná biologické paměti. Konečně musíme uznat za sféru účasti nadindividuální a nadruhové vzory a esence. Účast v těchto sférách se realizuje mimo čas a prostor v mnohem doslovnějším smyslu než v mnemické bezčasovosti, neboť ta zachovává zvláštní vztah k jistým "zde a nyní". Sféra účasti psychologické paměti je rezervována pro každé individuum a cestuje s ním po dobu celé jeho pouti prostorem. Což ovšem neznamená, že by tato sféra dodávala zúčastněnému systému individuální "zákony", které by bylo třeba pouze aktualizovat, tak jako zvíře aktualizuje specifický instinkt. Nikoliv, dává jen regule a normy, které činí jeho jednání možným či nemožným, důležitým či nedůležitým, nejistým nebo rozhodným.

Ony nadindividuální a nadruhové sféry účasti musíme - samozřejmě pomocí analogie - přiřadit Doméně domén, univerzálnímu vědomí, v němž mají účast všechna bytí; ale musíme je přiřadit také - dovedeme-li analogii i do zpola metafyzické metafory - univerzální Minulosti, která je současně univerzální Budoucností, univerzálnímu "Já", pro něž je veškerá aktualita světa "zde a nyní".

DOMÉNY ÚČASTI A FILOSOFIE NÁBOŽENSTVÍ

Zatímco věda dosud (s výjimkou posledního období, kdy nastal rozvoj fyziky elementárních částic a kosmologie) nikdy neuznávala informace získané účastí, filosofie, a zvláště teologie - vědecká i lidová -, s nimi odedávna počítají. Ovšem bohužel v mýtické formě a v oblastech, kde je účast těžko zjištěitelná nebo pochybná, neboť mizí na hranicích oblasti své působnosti. Jak filosofie, tak teologie podceňují účast tam, kde nepochybně existuje a je snadno zjištěitelná, zejména v psychologii paměti a snových představ, v biologii vývoje a ve struktuře jazyka.

Účast je ve filosofii časté téma. Stačí vzpomenout na "in^{is}mus", "zření Boha", Logos, transcendentní "já", absolutního Ducha aj.

Rovněž náboženským tématem par excellence je prorocká inspirace (nebo posedlost ďáblem), milost, sny, varovné či příkazující hlasy.

Ve všech hlouběji pojatých náboženstvích je Bůh spíše doménou účasti než objektem observace. Je tedy běžným způsobem nepoznatelný. Všechny tradiční náboženské zkušenosti jsou v jistém smyslu zkušenosti psychologickými, jež jsou mýtický přetransponované. "Jiné já", mnemické nebo instinktivní je ve stavu takové zkušenosti interpretováno jako Bůh nebo ďábel nebo inspirující Démon.

Můžeme ovšem také říci - a to je vlastně nová gnóze - že psychologické, biologické a lingvistické zkušenosti účasti jsou druhem přirozeného zjevení, v pravém smyslu toho slova, které má ovšem náboženskou hodnotu. Právě tak jako teorie přirozeného výběru je jen zdánlivě v rozporu s teorií existence Prozřetelnosti, právě tak "redukcionistické" interpretace náboženské zkušenosti prováděné Hobbesem, Feuerbachem a Freudem, nejsou v tak velké opozici vůči víře nábožensky založeného člověka, jak by se mohlo zdát. Věřící člověk si totiž myslí, že každá psychologická zkušenost, jejímž prostřednictvím inter^{ven}ují vyšší sféry účasti, je zkušeností s božstvem, je účastí ve vyšších bytích - ve Velkém Bytí, ve velkých doménách, nebo v Nejvyšší Doméně, jíž jsme podřízeni.

Neognostici obra^{ce}jí Hobbesovu formulaci: "Když někdo tvrdí, že k němu Bůh promlouval ve snu, je to, jako by řekl, že se mu zdálo, že k němu promlouval Bůh".

Ano, říkají neognostici. Ale tato formulace má dvě ostří. Pokud sen vyjadřuje instinkt nebo biologickou paměť - např. libido může přivodit erotický sen i u mladistvého nevinného jedince - nebo pokud

sen vyjadřuje semi-kulturní a semi-biologické archetypy - což sice není dokázáno, ale není to nepravděpodobné - pak máme rovněž právo říci: "On si myslí, že se mu zdálo o lásce, o Velké Matce, o moudrém Starci; ale plete se: to génius jeho rodu, jeho Démon, to Bůh k němu ve snu promlouval".

Pro primitivní národy je mýtus, jakkoli má svůj zdroj i v instinktech a kultuře, také účastí. Primitiv se identifikuje s bohy-předky, pokud od nich potřebuje radu. Přestěhuje se do nich. Jeho boové si ho přivlastňují, ale i on si přivlastňuje je. Není to sebeklam? Ale co když je rada bohů dobrá? Nepromlouvá to v něm "jazyk jeho kultury", moudřejší než je on sám?

Neognostikům jde o to, aby se účast stala tématem vědy i filosofie náboženství a aby tam vešla hlavní branou, ne bočním vchodem jako nějaká podezřelá, polovědecká, polokulturní psychologie; hlavní branou mikrofyziky, biologie vývoje, srovnávací psychologie, lingvistiky. Chtějí rovněž ukázat, že věda odhalila jev účasti, ale vidí ho pouze z jeho "levé" strany.

Každá gnostická filosofie, která se neodtrhuje od vědy, obsahuje jisté tajemství: Hmota je opanována Duchem. Sféra jejího významu se nachází nad sférou jejího technického fungování, vědomí nad oblastí jejích "výkonných orgánů". Mohlo by se ovšem zdát, že svět byl na počátku jakýmsi podivným strojem nebo druhem vodíkové superbomby a že teprve po jisté době se stal světem gnostickým. Nikoliv, aby svět byl tím, čím dnes je, musel tím být vždycky.

Toto tajemství je klíčem k nové gnózi. Gnostická transpozice nám v první řadě ukazuje, že svět, který je zdánlivě (ze své "levé" strany) explodujícím objektem, je ve skutečnosti vědomě explodujícím podmětem. Navíc nám ukazuje, že zdánlivě materiální objekty, produkty exploze, už v momentě exploze v sobě obsahovaly všechno, co jim umožnilo získat samostatnost podmětu, včetně vědomí schopného samočinného jednání.

Transpozice přechází v transfiguraci ve chvíli, kdy neognostici tvrdí, že ono zdánlivě opožděné objevení se Ducha v prostoru a čase je důkazem - ne toho, že hmota byla první a důležitější, nýbrž naopak - že je jakési "za" (Au-dela) prostorem a časem, absolutní "já", pro něž neplatí "někde jinde" ani "předtím - potom".

A tak se nová gnóze, vzdálená tomu, aby se stala neohumanismem, stává čímś na způsob nového teocentrismu.

Evropany může překvapovat renesance teocentrismu v zemi revoluční techniky, v tom Disneylandu vědecké elity, jímž je Princeton či Pa-

sadena. Ale vzpomeňme si na šok, jaký jsme zažili, když jsme viděli první fotografie zarostlých hippies v universitních městečkách v Berkeley či v Columbiu. Jaký kontrast oproti hladce oholeným "typicky americkým" kosmonautům. Naši neognostici jsou "seriózní verzi" toho, co v "extravagantní verzi" představují hippies nebo příslušníci různých náboženských sekt.

Puritánský duch bible vždycky vanul pod povrchem amerického způsobu života. Umírněný, organický, aideologický teocentrismus nové gnóze je další, sice originální, ale v podstatě vědeckou manifestací biblického ducha.

Tento teocentrismus nahrává mravnímu izolacionismu a apolitickému charakteru celého hnutí. Vede k umírněnosti při vytyčování cílů pro nejbližší budoucnost a posiluje důvěru v organickou práci.

Jedině v samotě, vystaven tváří v tvář sobě a kosmu, může člověk nalézt - pokud bude pilně hledat - vlastní techniku života. Dobrou techniku společenského a politického života - jak nás učí dějiny - je možno nalézt jen tehdy, pokud dovolíme organickým silám, aby působily svým tempem, přičemž s nimi budeme diskrétně spolupracovat. Nemůžeme si přisvojovat právo mluvit ve jménu nejvyššího Vědomí, neboť jeho vzdálené, poslední cíle jsou nepoznatelné.

Je to postoj politováníhodné skromnosti příliš náročných učenců, kteří nedůvěřují lidské vědě či pseudovědě? A nebo je to spíše moudrost - moudrost tak kontrastující s lehkovážnou bezstarostností tolika intelektuálů, kteří dnes na sebe berou strašnou odpovědnost?

HORIZONTÁLA A VERTIKÁLA

Nejdříve si objasníme tuto metaforu. Podle neognostiků je Horizontála všechno to, co v sobě obsahuje materiální svět - časoprostor fyziků. Vertikála je to, co se nachází mimo časoprostor, za jeho čtyřmi rozměry: třemi prostorovými a jedním časovým. Vertikála je "ochranným obalem" časoprostoru, pocházejícím z jiné skutečnosti, vně času a prostoru.

Vertikála obklopuje celý fyzikální svět, oživuje ho a účastní se v něm. Jako by stále pronikala úzkou skulinou "nyní". Stále znovu tvoří nová "nyní" individuálních bytí, jejichž trvání není dáno běžnou setrvačností. Tvoří jejich kompaktnost a trvalost a navíc je obdařuje významem.

Svou účastí ve Vertikále bytí nejen vpisují do časoprostoru linie -

stopy, nýbrž žijí, realizují a aktualizují ideje a témata mnemického-
ho vertikálního světa. Svou účastí ve Vertikále individuální bytí
nejen fungují, ale chovají se a jednají určitým daným způsobem.

Vertikála je svět, nebo lépe jiný svět. Je to svět-duch, jenž
oživuje svět časoprostoru. Kdyby časoprostorový svět mohl nějak
existovat bez onoho jiného světa, jeho minulost a budoucnost by byly
abstrakcí.

Onen jiný svět životadárných esencí v sobě obsahuje modifikované
a mnemotechnické esence, ustálené během předchozích vtělení a obo-
hacené o zkušenosti nabyté v čase aktualizace, ale také esence na-
cházející se teprve ve stavu aktualizace, ovšem obsahující už budou-
cí reálie.

Život, jako každá aktualizace, se děje v Horizontále i Vertikále
a každá aktualizace v sobě má život. Esence a témata vertikálního
ne žijí, ony "jsou" v bezčasovosti. Proto funkce časoprostorového,
horizontálního světa není životem. Stroj přece, i když funguje, není
živý. Jedině účast Vertikály v Horizontále je životem, život je tedy
coś víc než pouhé fungování. Je to chování, smysluplná akce. Když
se něco "pokazí" ve Vertikále, živý organismus se stane strojem, vy-
dělí se z vitálního trvání a dál jen opakuje mechanická gesta a po-
hyby, říká banality, prodělává havárie a posléze se rozpadá.

Živý organismus je jako hudební dílo s hlavním tématem a jeho va-
riacemi, a ne jako poškozená deska, která pořád dokola opakuje jednu
a tutéž frázi.

A kvalita života záleží na správném vyvážení účasti ve Vertikále
a v Horizontále.

Každý z nás ví, že naše vědomí je proměnné : bdění, sen, hluboký spánek. Únava, nemoc a dokonce i změna prostředí způsobuje změnu ve vnímání a vidění světa, nové naděje i obavy. Ode dávna byl znám dobře vliv alkoholu a výtažků z jistých rostlin na vědomí. Dnešní epidemický alkoholismus a narkomanie vyplývá z touhy uniknout - tedy ze změny "normálního" vědomí. V medicíně se záměrně připravují preparáty, které vylučují částečně nebo celkově denní, bdělé vědomí (utišující prostředky, anestetika, prostředky uspávající, povzbuzující apod).

V mnohem menší míře si ale uvědomujeme, že v dávných dobách a kulturách člověk realizoval jiné druhy vědomí než dnešní "člověk západu". Výzkumy historiků kultury, etnografů, historiků náboženství a jiných ukazují, že člověk minulosti, ale také dvě třetiny dnešního lidstva, prožívá svět jinak než my. Tento rozdíl je nejdnou tak značný, že se naskytá otázka, zda jsme my vůbec s to těmto lidem porozumět, zda je nám jejich svět dostupný. Věc by byla jistě beznadějná, kdyby nebylo faktu, jak jsem už podotkl, že každý z nás žije v různých druzích vědomí a že každý sám - jak přesvědčivě ukazuje psychologie dítěte (Piaget) - prošel různými fázemi vědomí (jde tu o psychickou analogii biogenetického zákona?).

Obrovskou, i když přehlíženou a nedoceněnou zásluhou Jeana Gebsera je popis, systematizace a především historická klasifikace druhů vědomí, jež lidstvo realizovalo a realizuje. Své výzkumy s rozsáhlým faktickým materiálem - zejména z oboru umění a náboženství - shromáždil Gebser ve svém epochálním díle *Ursprung und Gegenwart*.

Gebser ve svém díle rozlišuje čtyři druhy, či lépe struktury vědomí:

- 1) archaické, 2) magicko-mýtické, 3) mentální, (mentálně racionální), 4) integrální.

O archaickém vědomí mluvit nebudu - ani Gebser o něm mnoho nepíše. Vědomí mentálně racionální je vědomí dnešní, vědomí, které zrodilo klasickou fyziku a moderní techniku. Integrální vědomí, které Gebser často nazývá "aperspektivní", se budu zabývat v poslední hlavní části této práce, v níž vyjdu z díla *Ursprung und Gegenwart* a budu se opírat i o jiné práce. Nechť tedy čtenář tento esej nechápe jako "tahák" z Gebserova díla, ale jako meditaci, která má vzbudit zájem o četbu Gebsera a dalších myslitelů vyjmenovaných v závěru této práce.

Svět magického člověka - a ještě svět klasického Řecka, dokonce i svět stoiků, např. Posedionův . je živou realitou, organismem. Kosmos je organismem, protože v něm působí a zakládá jeho jednotu síla sympatie (sympatheia), která sym-pateticky přenáší reakce, události, vjemy orgánů tohoto velkého organismu. Duch - pneuma - je, jak bychom řekli dnes, oním polem napětí, jež pronikají celým tělem organismu a rozchází se v něm. Duše světa je životem kosmu. Je to roganismus oživoťaný, naplněný a řízený (zevnitř - protože není přece žádné "vně") Logosem, který je smyslem i zákonem kosmu. U Poseidona, největšího učence, přírodovědce, etnologa, polyhistora starověku, nacházíme počátky fyzikální teorie pole: zvuk je podle něho vlna kulovitě se šířící konečnou rychlostí. Poseidonius už "znal" gravitační zákon, odtud "věděl", že nebeská tělesa jsou kulatá. Vypracoval hlubokou teorii mořského přílivu a odlivu ... Poseidoniovy geniální koncepce - stejně jako jeho spisy - se ztratily, upadly v zapomenutí, ale přesto žily víceméně skryty v novoplatonismu, např. u Plotina v jeho koncepci sympateticky si odpovídající vzájemnosti slunce a lidského oka, kterou později převzal Goethe ("Wäre das Auge nicht sonnenhaft..").

Onen svět byl plný bohů, celé hierarchie božských a démonických bytostí. Všecko bylo živé: jestliže se něco zdá neživé (mrtvé), pak je to proto, že je to viděno odtržené od velkého celku - kosmu, jehož částí či orgánem to je, což je v doslovném slova smyslu abstrakce.

Svět - člověk-Bůh (božský svět) je jedno. Kosmos je rozšířené tělo člověka. Podobně jako některé části svého těla vnímám jako mně "bližší", závažnější - např. srdce, hlavu - jiné pokládám za méně vážné, např. vlasy, nehty.

Proto je klasický kosmos magický. Je to vidět ještě u novoplatoniků (Jamblichos a Proklos). Protože magie to je vztah vzájemně si odpovídajících skutečností, sym-patetické spojení bytostí (ale také "předmětů", které ovšem v magickém vidění nejsou předměty, neboť jsou se mnou nerozlučně spjaty) - a toto spojení umožňuje působit na dálku, umožňuje to vybraným osobám: čarodějům, šamanům, ale vlastně každému, kdo umí užít jistých praktik, intenzifikujících jeho vědomí se sym-patií. Geometrická vzdálenost tu nehraje roli, a také čas má úplně jiný charakter. Kategorie metrického, "kartezianského" prostoru je tu neupotřebitelná. Podobně musíme chápat i mantiku (schopnost předpovídat), věšectví.

VZNIK MENTÁLNÍ STRUKTURY

Ale epocha klasického Řecka - to je už soumrak onoho magicko-mýtického vědomí; velcí filosofové - Demokritos, Platon a ještě více Epikuros a Aristoteles - to už jsou lidé realizující nové vědomí: vědomí "mentální" v Gebserově terminologii: nemusíme tu rozvádět charakteristiku tohoto vědomí, neboť my v něm přece žijeme, realizujeme je. Spíše musíme vynaložit velké úsilí, abychom se vcítili do vědomí magického, případně je realizovali - i když každý z nás má v sobě vrstvu, v níž je poddán magickému vědomí. Ale o tom později!

Každá mutace vědomí se uskuteční nejdříve u několika předchůdců (např. u filosofů a přírodovědců hellenistické epochy). Tak vidíme, jak v Řecku vzniká "objektivní svět" - individuum vypadává z kosmu, který se tak stává mrtvým světem, stojícím mimo, "vně" podmětu. Bohové se stávají platonskými ideami a nakonec mrtvými, abstraktními pojmy. Logos a duše světa odumírají v mrtvé fyzikální zákony, které se pozvolna utvářejí ve vědu (matematika, stronomie, fyzika). Tyto zákony jsou všeobjímající, stejné pro všechny předměty. Mrtvým světem vládne zákon příčinnosti, "nejvšeobecnější ze zákonů". Intelekt (ratio) dělí, článkuje svět na předměty jen volně spojené. Intelekt rozumí jen tomu, co je mrtvé, ale v podstatě "je přece všecko mrtvé", všecko podléhá fyzikálním a chemickým zákonům. Život je jen velmi komplikovaná soustava mrtvých objektů, velká makromolekula.

Nejobecnějším oborem fyziky je termodynamika se svými zákony:

- I. - zachování energie (postupně stále rozšiřovaný z energie tepelné na mechanickou, ale také na hmotu, neboť hmota je také energie), který nakonec začíná hrát roli axiomu.
- II. - zákon růstu entropie (energie degraduje!). Zde vládne nejvíce zmatematizovaná teorie: mechanika. Všechno se s úspěchem převádí (tak jako u Demokrita a Epikura) na pohyb částic (hmotných bodů). Vzniká statická mechanika, která zdánlivě "redukuje" termodynamiku na mechaniku. Hyne schopnost vidět příští (mantika), telepatie, věšectví. Místo toho vzniká technika a průmysl opírající se o exaktní vědy (matematiku). Zajímavé je jen to, co se dá technicky vyhodnotit. Toto racionální vědomí je egoistické, egocentrické, jeho svět je přízračným strojem, podléhajícím fyzikálním zákonům. Jeho bůh je bůh ateistů: "inženýr v důchodu". Mimochodem první náznaky deismu jsou už v bibli! Nemůžeme se tedy divit, že "inženýr v důchodu" byl potom úplně odsunut: proč mu platit tak přemrštěný

důchod! Nepotřebný a dávno mrtvý host byl potichu pohřben. Nemá smysl ptát se po smyslu světa či evoluce (neodarwinismus): náhoda vládne, či jak to drasticky vyjádřil Allan Watts: "Svět je řízen kosmickým idiotem".

Otřesný kontrast mezi vědomím magickým a racionálním se projevil při střetnutí těchto dvou vědomí (a světů) v 16. stol. - když Španělé (pod Pizzarovým vedením) dobývali Mexiko. Cituji podle Gebsera z kroniky Fray Bernardino de Sagún (8 let po vítězství!): "Třináctý oddíl, v němž se vypráví, jak Motecuhçoma, král mexický, vysílá další čaroděje, aby začarovali Španěly, a co se jim cestou přihodilo. I druhá skupina vyslanců, věstců, čarodějů a kněží jim (Španělům) vyšla vstříc. Ale nebyli schopni ničeho dosáhnout: nedokázali ony lidi začarovat, nebyli s to dosáhnout na nich svého cíle, vůbec se k nim nedostali."

Není snad podobného textu, jak píše Gebser, který by tak stručně, v několika s důrazem opakovaných slovech, popsal zhroucení celého světa - tak skvěle fungujícího světa Aztéků ... V naší době se stalo něco podobného, když maoistická Čína zabrala lamaistický Tibet.

NUTNOST VYKROČIT ZA MENTÁLNÍ VĚDOMÍ, ZROD INTEGRÁLNÍHO VĚDOMÍ

Struktura vědomí, v níž jsme byli vychováni, v níž žijeme, je pro nás tak samozřejmá, tak "pravdivá", že je třeba velkého úsilí, abychom připustili, byť jen hypoteticky, možnost jiného vědomí u zdravého člověka, který je "plně při smyslech". Popření dogmatu rozlišení mezi podmětem a předmětem má za následek nejen neschopnost porozumění, ale přímo agresí, způsobenou pocitem ohrožení, ztráty půdy pod nohama. Neboť onen dualistický pohled na svět je nevyvratitelné dogma, axiom, který vyznávají téměř všichni lidé naší civilizace, ateisté i agnostici, takzvaní spiritualisté i materialisté, katolíci i protestanti, inženýři i lékaři ...

Tento pohled je oporou techniky a většiny věd. O to zajímavější je, že zpochybnění tohoto axiomu a jeho zrušení vzešlo nejprve z vědy, a to na široké frontě:

- a) výzkumy velkého biologa Jacoba v. Uexküllla
- b) výzkumy "kodaňské školy" kvantové teorie (Bohr, Heisenberg, Pauli aj.)
- c) psychologie "nevědomí" (C. G. Jung a jeho školy)

- d) psychologie dítěte (Piaget)
- e) lingvistik (B. L. Whorf a sto let před ním W.v. Humboldt)
- f) ale také nová filosofie: hermeneutická škola Heideggerova, O. Bollnow, Ernst Fuchs v teologii

Samozřejmě nenní možno pominout základní práce velkého outside-ra: paleontologa Edgara Daqué, který zkoumal vývoj vědomí člověka (výzkumem mýtů, legend a ság). Je podivné, že tak málo z těchto výzkumů se dostalo do širšího povědomí. Ale, jak už jsem řekl, všechno nové se rodí v bolestech, a "staré" urputně brání své pozice: dokonce většina fyziků myslí v předkodaňských kategoriích!

NAUKA O PROSTŘEDÍ (UMWELTLEHRE) JACOBA v. UEXKÜLLA

I když je Uexküll pokládán za otce současné etologie a část jeho Umweltlehre se stala klasickou naukou, přesto se z jeho výzkumů nevyvozují filosofické důsledky, které přitom (jak zdůrazňuje jeho syn Thure) vedou k novému paradigmatu. Připomenu v krátkosti výsledky Uexküllových bádání týkající se zvířat a jejich ekologických výklenků a ukážu na několik důsledků týkajících se člověka a jeho světa.

Epochální práce velkého zoologa Uexkülla (1864 - 1944) podrobila systematickému zkoumání světy, v nichž zvířata žijí. Tyto dnes už klasické práce ukázaly, že např. mezi bezobratlými existují organismy, které reagují pouze na jednotlivé chemické kvality a na některé světelné impulsy. Slavným se stal případ klíštěte, které je citlivé pouze na teplotu a na zápach kyseliny máselné: toto maličké stvoření čeká měsíce na větvičce, a teprve když k němu dolehne odpovídající kombinace teploty a zápachu kyselina máselné, padá na savce nacházejícího se pod ním a přísaje se. Nic jiného pro klíště neexistuje. Uexküll a jeho spolupracovníci dokázali, jak odlišně vypadá "vnitřní" svět psa a jeho pána. Uexküll současně ukázal, že každé zvíře nejen má svůj svět, ale že je s ním nerozlučně spojeno ("ekologický výklenek") a že pokus oddělit je (dokonce i jen myšlenkově) od jeho biotypu je abstrakcí.

Už sám Uexküll se pokoušel rozšířit toto pozorování i na lidi, když například ve svých překrásných vzpomínkách Umwelten meiner Freunde ukázal, jak každý člověk žije ve svém vlastním světě. Víme z tragických historických událostí, jak odtržení člověka spjatého s panenskou přírodou (např. severoamerických Indiánů) vedlo nejen

k úpadku kultury a k degeneraci těchto krásných národů, ale často končilo biologickou smrtí. Každý z nás dobře zná pocit smutku, nostalgii, která v drastických případech může vést až k duševní chorobě, sebevraždě, pozvolnému odumírání ...

Slavné výzkumy švýcarského psychologa - pedagoga Piageta výrazně ukazují, jak odlišné jsou světy dětí, jak se u každého dítěte jeho svět s léty drasticky mění.

V případě člověka musíme ovšem k "receptorům" a "efektorům" (pojmy zavedené Uexküllem) připočíst řeč, svět pojmů a idejí daného člověka. A je třeba současně zdůraznit opomíjený či zamlčovaný fakt zásadního významu:

Poznání, poznávání není čísi trpného, záležitost pouhého přijímání - recepce: je to činnost vysoce aktivní. To ví každý: když se mysl někde zatoulá, není zkoncentrovaná na předmět, tehdy oči přestávají vidět, uši slyšet. Proto rozptýlený člověk vidí, zakouší, prožívá tak málo, proto náš svět tak chudne ve stavu rozptýlení. Proto mistři, filosofové všech dob napomínali a vyzývali ke koncentraci.

Hermeneutika, nauka o porozumění, ukazuje, že bez pojmů je vnímání bledé, ba že vlastně vůbec neexistuje. Čím jsou pojmy s jejich poznávací úlohou, je možno nejlépe pozorovat v matematice, v učení se matematice, zvláště nové matematice, která oplývá neslýchaným množstvím pojmů a teorií. Je známo, že matematika, to znamená její pochopení, je těžká: proč je tak těžké "osvojit si nový pojem"? Protože pojem, představa je čímsi živým, poznávacím orgánem, který se musí v matematice rozvinout a žít, to znamená komunikovat s jinými pojmy a vytvářet organický celek. Teprve takovému celku ("matematické teorii") je možno porozumět, teprve když vidíme, jak pojmy fungují, vyvíjejí se - čili když vidíme a chápeme důkaz matematického tvrzení a vztahujeme je k jednotlivým situacím (tak zvaným matematickým úlohám) - teprve tehdy začínáme rozumět i onomu pojmu, začínáme si jím posluhovat jako nástrojem poznání, nástrojem percepce světa matematiky, světa idejí. V matematice je mnohem snadnější tyto věci pochopit, poněvadž nejsou nerozlučitelně "pomíchané" se světem fyzikálních předmětů jako jiné pojmy. Proto se s takovou oblibou užívá jako ilustrace geometrických kreseb, poněvadž se zdá, že to usnadní porozumění, ale je to často klamné.

Ale dokonce i ve světě fyzikálních předmětů není percepce čímsi pasivním: abychom spatřili kupu kamení jako dům nebo kousky dřev jako židli, musíme mít představu domu nebo křesla. Vidění onoho

předmětu jakžto domu nebo křesla vyžaduje velkého psychického úsilí, kterého člověk při určitých chorobách nebo v šoku není schopen, a proto pro něho dům či křeslo neexistuje, i když je jeho oko normální.

Svět každého člověka se mění s věkem - to znamená s druhem vědomí: jiný je svět dítěte, dospělého, starce. Každý z nás o tom dobře ví z vlastní zkušenosti, a proto by měla spíš překvapovat teze, běžně pokládaná za nespornou pravdu, a sice že existuje cosi jako svět společný pro všechny lidi, všech epoch a kultur. Takový "svět" je abstrakcí zbavenou skutečnosti. Nicméně existuje "fyzický svět", "svět techniky", který je rovněž procesem abstrakce, eliminátem: všechno to, co není stejné pro lidi naší epochy - Evropana či Američana druhé poloviny 20. stol. Jiný svět než tento svět techniky jako by neexistoval, nebyl, nemohl být. Je pochopitelná taková procedura, která umožňuje průmyslovou produkci; automobil je sestaven tak, aby jej mohl obsluhovat každý "bez ohledu na pohlaví, věk, politické a náboženské přesvědčení". Věc se ale radikálně změní, přejdeme-li k vyšším rozměrům: do světa kultury, ducha, náboženství nebo např. matematiky. Skutečnosti onoho světa, například ideje, nejsou "objekty", jejich existence má charakter symbolický, to znamená, že vznikají a své bytí mají jedině ve střetu (sym-balein), jsou-li spolutvořeny myslí konkrétního člověka. Matematické tvrzení má plnou existenci teprve tehdy, je-li pochopeno, když si matematik probírá v mysli celý důkaz. Hudební dílo nebo verš má svou existenci, je-li mu nasloucháno s porozuměním. Partitura nebo text je pouze katalyzátorem, osnovou, na níž se umělecké dílo rozvíjí. Proto skladatel, autor, básník touží, aby "jeho" ~~dílo~~ dílo bylo hráno, čteno, zpíváno, vydáváno: teprve tehdy nabývá plné existence.

Do poznávací organizace člověka patří nejen smyslové nástroje (oko, ucho, kůže), ale i pojmy, ~~existující ve stálém pohybu, stále znovu živě vznikající~~ pojmy zorganizované do organismu řeči (mateřské) a teprve tyto pojmy, existující ve stálém pohybu, stále znovu živě vznikající, nazýváme člověkem nebo jeho vědomím. Podobně jako orgány fyzických smyslů, tak i svět pojmů a řeči, vědomí existuje pouze v kontaktu s tak zvaným světem, to znamená v relaci k němu.

Organismus - vědomí je neustálou aktivitou, výdechem. Ustane-li tato aktivita, přestane-li se např. člověk zabývat matematikou, nastane odumírání, atrofie poznávacího organismu - matematických pojmů: člověk je "zapomene", teorie, důkazy přestanou být srozumitelné.

Spolu s poznávacím orgánem hroučí se svět matematiky do ubohé "struktury". Většina lidí zapomněla na matematické elementy, které se vyučovaly ve škole, a po desetileté přestávce už nejsou schopni oživit v sobě ony poznávací orgány.

Nejinak je tomu s filosofií, teologií... Hromadné sdělovací prostředky - především televize - neoživují a nerozvíjejí poznávací orgán: televize je snadná, a proto vede k pasivitě, do značné míry otupuje. Přemíra takzvaných faktů, či "informací" působí iluzorní obohacení: zkušenost učí, že tvůrčí fantazie odumírá... Možná proto tolik lidí ve stáří ztrácí nejen zrak či sluch, ale ztrácí i svůj duchovní poznávací organismus, protože ho nesytí, a nebo přesycuje nestavitelným pokrmem (televize). Proto je svět dětství a mládí pro většinu lidí čímsi výrazně barevným a živým, kam se rádi vrací vzpomínkami, nostalgií - leda že by na sobě pracovali, to znamená rozvíjeli svět svých pojmů tvořivou prací.

Člověk se musí ustavičně vtělovat do větších celků, neboť jak říká O. Spann: "Velká tvář světa na nás ustavičně hledí se slovy: žádná věc není, ani nemůže být sama v sobě, nýbrž všecko je drženo, nadnášeno čímsi velkým, co je objímá tak, že by se to namísto rozpadlo, kdyby to vypadlo z toho, co je objímá, kdyby chtělo být pouze samo o sobě. Člověk by musel duchovně odumřít bez nějakého společenství, žádné zvíře není bez druhů, žádné stéblo bez drnu: a dokonce - copak se dá uvažovat kámen bez země a nebeské klenby? Všecko, co jest, existuje jako součást jakéhosi celku."

CHARAKTERISTICKÉ RYSY INTEGRÁLNÍHO VĚDOMÍ

- 1) Každý organismus (a tedy i člověk) je procesem: děje se, stává se, odehrává. Jinými slovy: organismus, to je jeho působení - je tím, co činí. Odtud zásada: chceš poznat nějakého člověka - hleď na to, co dělá, ne na to, co mluví!
- 2) Tento proces (organismus) může být, a jest, jedině v relaci ke stále většímu (prostorově i časově) procesům: v posledku k největšímu procesu - kosmu. Každý organismus - a tedy i člověk - tvoří své prostředí a je tvořen svým prostředím.
- 3) Naše vědomí, jež poznává svět, je tedy sebevědomím: každá změna našeho organismu - způsobená únavou, stárnutím, neurochirurgickým zásahem, alkoholem, narkotiky - působí změnu vnímaného světa.

Nejednoho čtenáře pobouří tento "relativismus" a "solipsismus":

automobily přece jezdí, letadla létají pro všechny stejně. Tento svět "stejný pro všechny" je vlastně abstrakcí od sumy poznatků, které nejsou stejné pro všechny lidi (2. polovina 20. stol. Evropy a USA): je to vlastně svět fyziky, svět techniky - nic méně, ale taky nic více! Ale ani tento svět klasické fyziky není "objektivní": pěkným příkladem (jak uvádí A. Watts) je duha: duha se ukáže jediné tehdy, když se tři věci vyskytnou v určitém poměru - slunce, vlhkost vzduchu a pozorovatel. Jedině když tyto tři prvky jsou v odpovídajícím vztahu, objeví se duha. Pohnu-li se, pohne se i duha: přitom tento jev není halucinací (je možno jej fotografovat!). Proč tedy ten zarytý odpor proti vyjití za hranice "objektivismu", za hranice vidění všeho v relaci předmět - předmět? Je to jediné naivita, ego-tismus a zvyk, že za nejskutečnější skutečnost pokládáme tvrdé předměty, skálu, kámen. Mytologie 19. stol. zredukovala člověka na bezcenné zrnko prachu v nepoměrně velikém světě, naprosto lhostejném vůči zrnkům prachu. Ale přitom současně onen "mýtus" hlásá, že tato zrnka prachu (lidé) jsou povolána "panovat nad přírodou": to je běžný projev paranoické mánie velikosti, jež je, jak známo, rubem komplexu méněcennosti ("mánie malosti").

Vraťme se ovšem k další charakteristice integrálního vědomí a jeho důsledků:

4) Globální, kosmické vědomí zakouší kosmos) jako své spolu-cítící (sym-patetické) tělo, a sebe jako zkoncentrované vědomí země, přírody, kosmu. Teprve takové integrální vědomí se může utkat s problémy, jež klade technika mentálně-rationální epochy. Toto vědomí už nebude sobecky vykořisťovatelské, bude otevřené, soucitně reagující na podněty umožňující řešit problémy "minulé" - naší epochy, které se nedají vyřešit metodami racionálního vědomí. Bude léčit nemocnou půdu a otrávenou atmosféru. (Prvními náznaky zemědělství budoucnosti jsou "biologicko-dynamické rolnictví" Richarda Steinera a projekty obsažené v knize E. F. Schumachera Male je pěkné). Teprve toto integrální vědomí umožňuje vidět, soucítit, spolu-trpět, spolu-se radovat s celým lidstvem, s celou živou přírodou, dokonce i s tou, kterou pokládáme za neživou, mrtvou. Jistěže tato zvýšená citlivost bude spojena s jinými druhy radosti i utrpení . ale na druhé straně zase otevře přístup ke zdrojům síly a inspirace, jimž jsme se uzavřeli ve svém mentálně-rationálním vědomí.

5) Objeví se intuitivní "rozumění", schopnost sdílet vidění jiných kultur, náboženství. Přestaneme pokládat náš životní styl za nejlepší a přestaneme "převádět" "primitivy", "ubohé pohany" na naši "skvě-

lou" víru. Už nebudeme hledět s politováním na ty ubohé "animisty" či "primitivní ateisty".

6) Objeví se skutečná tolerance (ne lhostejný indiferentismus a odříkavý skepticismus), jakou neznala dosavadní zjevená náboženství, ale již jsou blízka velcí indická náboženství, která ovšem trpěla přemírou lhostejnosti a pasivity vůči utrpení. Tolerance, to znamená snášení, nesení, spolunesení břemene druhých lidí a nakonec celé přírody.

7) Člověk je vědomím země, ba kosmu: toto vědomí se vyvíjí, prodělává mutace - nyní jsme svědky, dokonce realizujeme vznik nové muface - "integrálního vědomí".

Naskýtá se otázka: není to návrat k magickému vědomí, kdy se "prvotní" člověk ještě nerozlišoval od svého okolí, kdy se s ním cítil sjednocen, kdy ještě znal bohy? Ne! Integrální vědomí se pohybuje na "vyšší" příčce spirály. Magické vědomí nemá já, je naroubováno na skupinu. Integrální vědomí se rodí teprve až po utužení já: až se já stane dostatečně silným, až myšlenkové, filosofické ztotožnění se s kosmem neznamena upadnutí do tranzu, pod vládu totemu či skupinové duše. Podobně jako mladý člověk musí projít obdobím mladistvého egotismu, aby se později stal vskutku odpovědným a byl schopen nesobecké lásky, tak i lidstvo, a n t r o p o s , prochází fází mentálně-racionální...

Usilí a proces zrodu antropa a jeho integrálního vědomí můžeme pozorovat ^{nejen} ve jmenovaných vědách, ale i vdílech takových filosofů, jako je pozdní Leopold Ziegler, Othmar Spann, Edgar Daqué, Teilhard de Chardin. Vidíme to výrazně ve filosofii a v náboženství velkého tibetského budhisty Anagarika - Govindy a křesťana - vedentisty Raimondo Pannikara. Myšlenkové konstrukce soudobé hlubinné psychologie C. G. Junga, Ericha Neumanna, Richarda G. Heyera i pokračování v díle Boehmeho, Baadera, Schellinga uskutečněná v antroposofii Rudolfa Steinera.

Opus magnum Jeana Gebsera je samozřejmě rovněž projevem integrálního vědomí.

Jean Gebser byl velmi vážně nemocen, když jsem se s ním setkal v Bernu: nevléčitelná choroba (astma) a bezmocné přihlížení beznadějně mentálnímu počínání lidí Západu - to vše způsobovalo jeho pesimismus, který byl ovšem v posledních měsících prozářen nadějí: vidinou mladých nadšených lidí. Když jsem mu řekl, že musí napsat ještě jednu kapitolu ("dodatek") ke svému dílu, aby dal ukazatel

mladým lidem, slabě se usmál na Jo - svou ženu - a řekl: "Ano, musím to napsat".

Když jsem se za rok opět dostal do Gebserova domu, zastihl jsem už jen Jo: na mou prosbu pustila magnetofon s poslední Jeanovou přednáškou. Naslouchali jsme té nedopsané kapitole jeho testamentu, přednášce s názvem Urangst und Urvertrauen. Padala slova vyslovovaná s velkým úsilím, zvolna, ale jasně: víc než dvě hodiny mu posluchači v Tutzingu soustředěně naslouchali a byli si téměř jisti, že už ho neuslyší...

Hlavní částí tohoto "testamentu" je zde uveřejněný text "Praúzkost a pradůvěra".

Pradůvěra není stav ani pocit. Je to jistý postoj, a to vnitřní postoj: a současně jisté uspořádání. Je to jak spočinutí, tak i pohyb: přesněji řečeno: spočinutí i pohyb - v naprosté shodě s Tomášovým evangeliem a také ve smyslu taoistické wu-wei, to znamená schopnosti "konat nečinně". Toto "nečinné konání" je zde nazváno vnitřním postojem. Tato Interheit (niternost) - abych užil Hölderlinova obratu - ji umísťuje do neviditelna. Ale to, co je vskutku neviditelné, je duchovní. Proto by se mělo říct: pradůvěra je účast, vědomá účast na duchovnu, nezloemném, nezvratném duchovním pořádku.

Praůzkost narozdíl od pradůvěry je stav a pocit. Není to tedy postoj, nýbrž nedostatek postoje: nedostatek vůbec, nedostatek podstatného. A každý nedostatek v sobě obvykle nosí jakousi trvalou, nevyslovenou touhu. A kde je touha, tam se pohybujeme v psychické oblasti, a často dokonce v čistě negativní, zvířecko-existenciální. Praůzkost je jev psychický, a tím pádem je to nedostatek podstatného, duchovního prvku, ale současně je to touha po duchu. Je to ustavičné rušení sebe sama, tj. toho, kdo praůzkostí upadá.

O praůzkosti, pokud vím, už se mluvílo nejednou: mluvil o ní např. hrabě Hermann Keyserling, který jí ve svých Jihoamerických meditacích přiřadil jako protikladný jev prahlad. O pradůvěře naopak tomu, jak se zdá, se ještě nemluvílo - nanejvýš ve smyslu jakéhosi utužení, podepření.

KONSTELACE ÚZKOSTI

Úzkost a důvěra nejsou protiklady, nýbrž pólym které si vzájemně odpovídají a vzájemně se doplňují, vždy s jedním se vyskytuje i druhý. Tento pólový charakter svou vzájemně se podmiňujících jevů jim dává psychický ráz. Úzkost nabývá svých pravých obrysů, svého potvrzení, viditelnosti teprve díky svému druhému pólu - důvěře. Toto zvlášť podtrháme, abychom neupadli v nebezpečí, že budeme nazývat úzkostí činitele či konstelace, které uvolňují, vzmáhají úzkost, jako je strach, fobie, psychický úraz (trauma).

POLARITA A DUALITA

Možnost takového omylu je dána dnešním ztotožňováním polarity a duality, poněvadž se ztratilo ponětí o podstatě a povaze polarity a polarita je chápána racionalisticky, racionalizovaná jako synonymum duality. Polarita je základní forma určující život a její zaměňování s dualitou způsobilo rozbití našeho myšlení a vědomí a způsobilo rozpolcení a rozkouskování naší skutečnosti. Polarita znamená doplnění, zakouší ještě celek; dualita naproti tomu je naším intelektem prováděná protikladnost, která vidí jen části. Dualismy jsou nadto veličiny vzájemně se vylučující, nepřátelské. Z intelektu, po té co ztratil rozum, který ještě dnes ví, co je polarita, se stalo *r a t i o*. Ratio znamená v první řadě část a teprve potom myšlení: upřednostnění *ratia* rozdělilo, rozštěpilo naši skutečnost... Zůstává jen zděšení a úzkost: velké neodvolatelné roztětí, rozklad, pád v holou existenci, na niž zůstal odkázán život.

Za dualistický pár pojmů je např. pokládán časný svět - *onen* svět. Ovšem taková formulace štěpí původní prvotní celek. Zdá se, že ji užívají zvláště ti, kteří chápou život a smrt jako protiklady a postulují tak nemožnost smíření viditelné sféry a časného života s tím, co devalvují jako sféru neviditelnou, *onen* svět, smrt. Žádná z těchto dvou konfigurací nepředstavuje protiklad, nýbrž si vzájemně odpovídají, jsou to různé formy téhož, jsou to polaritní konfigurace. Není mezi nimi dokonce ani příčinná vazba, která by např. mohla vysvětlovat smrt jako následek života. Není to tedy ani dvojítoť ani následnost. Jsou to vždy výrazy celku: nedílné, nerozlučitelně se sebou spojené, vystupující vždy spolu, vždy současně přítomné. Týká se to jak těchto jevů obecně, tak i každého jednotlivého člověka, neboť se vždycky podílíme na obojím, i když je racionálně oddělujeme. Ale když je dodělujeme, trháme sebe sama i naši skutečnost, uzavíráme se v těsných hranicích, upadáme v úzkost, stáváme se úzkostí.

Mluvíme oprotikladech, myslíme-li na narození a smrt; ale nejsou to protiklady, nejsou to ani póly: i smrt je zrozením. A jak je to s počátkem a koncem? To je další libovůle, smutný konec rozřátého kruhu či spirály deformované do jedné roviny. A jak je to s dvojicí: vědomí - nevědomí? Existují přece jen různé stupně intenzity vědomí... Zůstaňme jen u těchto příkladů, jakkoliv existují ještě mnohé další.

NUTNOST NEPŘEDPOJATOSTI

Co mají uvedené úvahy společného s novým integrálním vědomím? Stalo se zřejmým, že dosavadní nerušený průběh dualistického myšlení se v nejvyšší míře realizoval v myšlení racionálním. Zatímco hledíme-li na tyto dualismy ze strany integrálního vědomí, ukazují se jako neadekvátní vůči nové skutečnosti, která se konsteluje vlastně díky integrálnímu vědomí. Poněvadž praúzkost a pradůvěra - na rozdíl od úzkosti a důvěry - nejsou póly, a tím méně protiklady, protože jejich vztah je možno postihnout integrálním vědomím, protože pradůvěra je integrální důvěra, - proto bylo nutné zdůraznit neschopnost především dualistického myšlení znázornit praúzkost a ještě více pradůvěru. Za chvíli se ještě jednou vrátíme k tomuto komplexu různých forem myšlení jako i různých obrazů skutečnosti. Ale předtím musíme obrátit pozornost ještě na jeden okruh problémů.

TŘI ŽIVOTNÍ PROBLEMY

Jsou tři základní otázky, které si člověk čas od času klade, ať už vědomě nebo nevědomě. Jsou to otázky: "Odkud přicházím?" , "Kdo jsem?" , "Kam jdu?".

Dokud nenajdeme na tyto otázky odpověď, do té doby vládne praúzkost. Z ní pocházejí - v té míře, v jaké si tyto otázky uvědomujeme - různé úzkosti biologické, psychické a intelektuální. Ty pak uvolňují agresi nebo depresi - pár protikladů, které mohou vést ke zničení nebo sebezničení. Jen ten, kdo najde odpověď na tyto tři otázky, probouzí se do pradůvěry a je tak osvobozen od praúzkosti. Je těžko uvěřit, že člověk tak překonal praúzkost navždy, ba dokonce že mu nehrozí žádná recidiva.

PRADŮVĚRA REALIZOVANÁ ŽIVOTEM

Takové tvrzení by bylo arogancí, byla by to nahebná nezodpovědnost, kdy by postoj pradůvěry nebyl v lidských dějinách skutečně realizován konkrétními lidmi. Lidmi, kteří dokázali žít v pradůvěře z hloubi svého duchovního dědictví a díky žakto získané duchovní základně. V naší kulturní sféře se to týká především Mistra Eckharta. Ale je jich jistě mnohem víc, než si myslíme: já sám, stej-

ně jako každý z nás, jsem se setkal s mnohými muži a ženami, kteří žili v pradůvěře. Ale poněvadž nepůsobí nápadnými činy, ani slovy, nýbrž svým postojem, zůstávají nepovšimnutí anepoznání těmi, kteří nakonec ani ten jejich postoj nepoznají. Výpovědi těch, kteří se podílejí na pradůvěře, jsou jen okrápivé poznámky, tak jako zmínky Ježíšových učedníků předávané pouze jako agrafta. Tato pradůvěra je postoj, který je zakořeněn v univerzální duchovně-božské lásce. "Dokonalá láska zahání strach", píše sv. Jan. Pro něho jsou strach a dokonalá láska synonyma praůzkosti a pradůvěry.

NASLOUCHAJÍCÍ MYŠLENÍ

Základní tvrzení zní, že praůzkost je likvidována, poražena a vypuzena pradůvěrou. Je to duchovní událost, která má úplně jiný charakter než všechny psychické nebo mentálně-racionální události. V psychické sféře je úzkost ohraničena důvěrou. Jsou to navzájem se měnící a kompenzující ~~xx~~ stavy. A tak jako důvěrav sobě nosí hrozbu úzkosti, tak její druhý pól, úzkost, nosí v sobě ochrannou důvěru. Docela jinak je to s úzkostí ve sféře racionální, to znamená, když ji neuvažujeme psychologicky, nýbrž pojmově a racionálně.

Ještě před několika desítkami let bylo možno definovat úzkost a důvěru jako vzdálení se od Boha a přiblížení se Bohu. Tento dualismus však je - jako mnoho jiných - falešnou alternativou. Bůh není nikdy ani vzdálený ani blízký: je přítomen vždy a všude. Blízkost či oddálení je ovšem možno chápat jako relaci. V každém případě mnoho forem úzkosti má charakter realce. Ale copak se lidé, obtížení takovými komplexy, mohou natolik osvobodit z uzavřenosti a omezení svého já, aby získali pradůvěru? Časem se to může podařit: naproti tomu ti, kteří se pokoušejí zvládnout úzkost racionální cestou, nedosáhnou nikdy cíle. Krom toho položit si za cíl dosažení pradůvěry už samo znemožňuje její dosažení.

(...)

Kdo přistupuje k řešení problému úzkosti racionálně, kdo si pomáhá racionálním myšlením a zatratil mentální a dokonce i psychický rozum, ten je předem odsouzen k nezdaru. Výlučně racionální myšlení dualisticky štěpí skutečnost. Může být sice užitečné pro určité myšlenkové postupy, ale stává se nebezpečným, když psychické stavy a obsahy redukuje na pojmy. Kdo uvažuje úzkost jako pojem, jen podtrhuje své neobyčejně tragické odloučení, nemožnost kontak-

tu, ztracení, jež jsou charakteristickými rysy ratio (intelektu), které v žádném případě nevedou k pradávěře.

JEDNOTA A IDENTITA

Předpokladem této spolupráce je odpověď na tři výše uvedené otázky. První krok v tomto směru jsme už udělali, když jsme si ujasnili, že "onen svět", vyhnáný dočasně z tohoto světa, je v něm ve skutečnosti přítomen. Tento fakt pro nás není ani vírou, ani věděním, nýbrž evidencí. Světy nejsou ani dualisticky rozdělené, ano doplnkově polarizované, nýbrž jsou totožné, jsou identitou.

Záměrně mulvím o identitě a ne o jednotě, protože se slovem "jednota" se vybavuje patriarchální jednička. Jedno i druhé, "onen svět" i časný svět existují pro integrální vědomí současně a společně utvářejí náš život, i když duchovní transcendentní síly jdou hlouběji ke kořeni než jejich dočasné manifestace. Totéž se týká života i smrti: život sídlí nejen v dočasném světě, a smrt není jen na onom světě. Neviditelné má základní podíl na viditelném, tak jako duchovní světlo je přítomno v celém dočasném světě.

ANI POČÁTEK, ANI KONEC

Jaké důsledky bude mít toto vidění skutečnosti, které překonává rozštěpení, ale přesto nepopírá ani vážnost polárně se doplňující struktury světa v psychické sféře, ani dualistické rozlišování a dělení systémů mentálně-racionálních? Jaké důsledky má nahlížení, které nahlíží celek? Jedním z důsledků je, že nemůžeme mluvit o nějakém počátku ani o nějakém konci. Nemožnost oddělit počátek od konce neznamena popření změn, nýbrž jen potvrzení toho, že spočinutí i čin jsou vždy rovnocenné. Ale především: celek, na němž se podílíme, nezná počátku ani konce. Jaký to má pro nás význam, že zrození není počátkem a smrt není koncem, jinými slovy, že žijeme jak před zrozením, tak i po smrti? Jak je to možné? Když víme, že v našem životě je vždy přítomná smrt, pak je i v naší smrti přítomen život, tak jako v dočasném světě "onen svět" a v "onom světě" svět dočasný,

Tak se vracím k onomu prve zmíněnému tématu, které je už dva tisíce let na indexu. Když je jeden svět obsažen v druhém, pak

naš nynější žvito není ani první ani poslední. Už Písmo svaté o tom ví: Petr, Pavel i Jan nám zachovali Kristovy výroky, které o tom hovoří. Vzpomeňme tu alespoň Kristovu rozmluvu s Nikodémem. Také v apokryfním evangeliu Tomášovu, později vykřičeném jakožto gnostickém, o tom Kristus mluví. U nás potlačená nauka o reinkarnaci je v Ásii teprve nyní vytlačována maoismem. Poznání, že existujeme, že se rodíme znovu, že žijeme od zrození ke zrození, je podmínkou probuzení se do pradůvěry.

NEZAHLAZENÁ VZPOMÍNKA

Co má společného nauka o reinkarnaci s pradůvěrou? V každém z nás dříme nějaká nezahlazená vzpomínka na tak zvané neviditelné, transcendentní obsahy, které je těžké si uvědomit stejně jako vyvolat vzpomínku na minulé vtělení. Ačkoli se stávají případy takového rozpomenutí - víme to o Pythagorovi a mnoha dalších - přesto to nejsou závažné vzpomínky. Nesnesli bychom určitě tolik vzpomínek. Podobně jako v přítomném životě je důkladné zapomnění zdravé a nutné pro život. To, co nás přenáší z života do života, není naše ustavičně se proměňující já, jež my, lidé Západu, sobecky rozmazlujeme, nýbrž je to naše nejniternejší substance, naše intimní duchovní jádro, které je v každém novém životě stále víc utvářeno a posilováno. Toto jádro se proměňuje v substanci, a proto je nezahladitelnou vzpomínkou. Ono "ví" pos vém i dnes o všech stále přítomných zásvětích. A jsou lidé, pro něž je to postižitelné a evidentní. Nauka o identitě světa dočasného a zásvětí je dočasnou pomůckou v probouzení pradůvěry. A stačí to? Kdo si uvědomil tyto vazby pojící náš původ, cíl a vlastní duchovní substanci, komu se staly zjevnými, ten už se nebude cítit "vyvržený" do světa, nýbrž bezpečně ponořený do celku. To je pradůvěra, která vypudí práůzkost a tak ji překoná.

VÍRA - VĚDĚNÍ - EVIDENCE

To se samozřejmě týká viditelného i neviditelného světa. Odedávna lidé věří v existenci ducha, říkají tomu důvěra v Boha. Dnes, kdy díky integrálnímu vědomí se nám stává zjevným, že to, co se dosud nedalo sladit, je jedním celkem, roli víry a vědění

přebírá evidence (očividnost). A podobně nedostatek já a jáství, jež převážně inklinovalo k egocentrismu, stává se svobodou od (egoistického) já. Svoboda od já je základem pro naši účast na integrálním vědomí, na pradůvěře, na neviditelném duchovním světle. Ono neviditelné, "nedostupné", "nestvořené" světlo je přece průzračné (transparentní), proniká vším, všemi věcmi. Dokonce i slunečním jasnem a stínem. Kdo kdy byť i na zlomek sekundy spatřil ono světlo, ten se probudil do pradůvěry, ba co víc, pradůvěra se probudila v něm, neboť ona je přece vrozená každému, tak jako neviditelné světlo je vždycky v nás. Je možno je vidět, je možno je vnímat. Snad každý z nás, byť i na chvíli, byť i ve snu, je aspoň jednou v životě zakusil, i když si to možná neuvědomil.

Činnost a postoj, čin a spočinutí. Schopnost spatřit toto světlo a probudit se tak do pradůvěry může být darem nebo nečekaným otřesem, což se ovšem stává zřídka. Tato schopnost se také může probouzet postupně. Všecky závažné formy meditace k tomu vědou. Která z nich bude pro mě vhodná, to záleží na stupni duchovní substance, jíž jsem dosáhl v předcházejících životech. Vždycky ovšem záleží na vlastním úsilí. Kupovat si mantru znamená šidit sebe sama, nerozvážná jóga je škodlivá pro naše (západní) síly vědomí a narkotika jsou sebevražedným mrháním tím, co se může díky strízlivému a plnému odevzdání stát všeobjímající skutečností. Bez oddanosti není probuzení. Jestliže do hry vstoupí zaměření k cíli nebo se ukáže nedostatek plného oddání, tehdy se posílí temnota a netrpělivost všechno zničí. Bezpodmínečná oddanost je zvláště těžká pro Evropana a západního člověka.

Bylo by velmi dobré pro budoucnost světa, ohroženého dnes rozkladem z nedostatku účasti na duchu, aby alespoň několik lidí o sobě mohlo s plným vědomím říct to, co nám zvěstuje evangelium Tomášovo ve svém padesátém výroku:

"Ježíš řekl: Řeknou-li vám: 'Odkuk jste?', odpovězte jim: 'Přišli jsme ze světla, z místa, na němž Jas povstal sám ze sebe'. (...) Když vám řeknou: 'Kdo jste?', odpovězte: 'Jsme Jeho synové vybraní Živým Otcem'. Když se vás zeptají: 'Jaké je znamení vašeho Otce ve vás?', odpovězte jim: 'Je to čin a spočinutí'".

Kdo dovede takto odpovědět, je volný od prauzkosti a zakotvil v pradůvěře. Víc není třeba. Kéž by tomu tak bylo.

Domnívám se, že pojem tvorba se stále více blíží pojmu zdraví, plné aktualizace lidské osoby, a nakonec se může ukázat, že obojí se týká téhož. Příkláním se k závěru (i když mě o tom fakta plně nepřesvědčují), že tvůrčí, umělecká výchova, či spíše výchova uměním, se ukáže zvláště důležitá při utváření lepšího člověka. Pokud si výrazně uvědomíme cíle výchovy, o nichž se ještě zmíním, pokud budeme od svých dětí očekávat, že se stanou plně lidmi, že budou směřovat k aktualizaci svých možností, pak se výchova uměním ukáže jediným z existujících směrů výchovy, v němž je možno nalézt byť i nejskromnější pokusy o realizaci těchto cílů. Moje ocenění výchovy uměním je podmíněno nikoliv perspektivou vzniku nových obrazů, nýbrž možností vytvořit na jejich základě paradigma pro výchovu vůbec. To znamená, místo bychom pokládali výchovu uměním za dekorativní, luxusní přídavek, budeme moci jednoho dne podle tohoto paradigmatu vyučovat aritmetice, čtení a psaní, ovšem pokud je vezmeme dostatečně vážně, dostatečně je zpracujeme a pokud ono paradigma splní naděje, do něho vkládané. Co se mě týče, zájímám se o komplexní výchovu, proto výchova uměním se pro mne potenciálním zdrojem pokroku v této oblasti.

Jiným důvodem mého zájmu o výchovu uměním, tvorbu, psychické zdraví atd. je silně pociťovaný vzrůst tempa historických proměn. Myslím, že se nacházíme v takovém bodě, jaký nemá v historii obdoby. Život dnes běží mnohem rychleji než kdykoliv předtím. Vezměme si například ohromný vzrůst faktů, znalostí, objevů, technických vymožeností a technologie. To si pochopitelně vynucuje změnu našeho přístupu k lidské bytosti a jejím vztahům ke světu. Potřebujeme zkrátka nový typ člověka. Myslím, že musím vzít vážněji, než jsem to udělal před dvaceti lety, světový názor reprezentovaný Herakleitem, Whiteheadem či Bergsonem, který vidí svět jako proud, pohyb, proces a nikoliv jako statické bytí. Pokud přijmeme tento názor - a dnes pro něj svědčí víc věcí než v roce 1900 či 1930 - pokud ho přijmeme za pravdu, pak z něho nevyhnutelně vyplyne potřeba nového modelu lidské bytosti, schopné žít ve stále se měnícím světě. Dokonce to mohu s ohledem na výchovné cíle formulovat takto: jaký to má smysl vštěpovat si do hlavy fakta? Fakta tak rychle ztrácejí svou aktualitu! Proč se učit metodám výroby tolika rozmanitých věcí? Vždyť tyto metody velmi záhy ztrácejí svou užitečnost! Toto vědomí se stalo zdrojem neklidu dokon-

ce i na vysokých technických školách. Např. v Massachusetts Technology Institute (MIT) už se nevyučuje technickým předmětům pouze osvojováním si sérií činností, neboť prakticky všechny schopnosti nabyté prostřednictvím profesorů-inženýrů během studia se stanou už za tu dobu neaktuálními. To, co udělali profesori na MIT, záleží podle mého soudu v tom, že odmítli vštěpovat staré, vyzkoušené a jisté metody a dali přednost pokusu vytvořit nový typ člověka. Má to být člověk navyklý na změny, schopný improvizovat, schopný sebejistě a odvážně zdolat situaci, s níž dosud neměl co do činění.

Dokonce se zdá, že dnes se všechno mění: mění se mezinárodní právo, politika, celá mezinárodní scéna. V OSN se vedou rozhovory v kategoriích různých historických epoch. Jedna strana hovoří v kategoriích mezinárodního práva 19. stol., druhá jí odpovídá v naprosto jiných kategoriích, z jiné roviny, z jiného světa.

Vraťme se však k naší úvodní otázce, to tiž k pokusům přetvořit člověka tak, aby neměl potřebu znehybňovat, zmrazovat, stabilizovat svět, aby nemusel ^{dělat} to, co dělali jeho předkové, aby uměl odvážně stanout tváří v tvář novému, neznámému dni s takovou vírou v sebe sama, která mu umožní improvizovat v úplně nové situaci. To znamená vznik nového typu člověka, jehož bychom mohli nazvat heraklitovským. Přežije jen taková společnost, která bude umět vytvořit takové lidi, společnost, která jí nebude stačit, zahyne.

Jak je vidět, kladu tu velký důraz na improvizaci a inspiraci, ale přitom nepřistupuji k tvorbě z hlediska hotového uměleckého díla a velkého tvůrčího úsilí. Skutečně, vůbec nezamýšlím toto téma pojednávat z hlediska hotových děl. Proč? - protože psychologická analýza tvůrčího procesu a tvůrčích jedinců nám ukáže na nutnost rozlišovat prvotní a druhotnou tvorbu. Prvotní tvorbu, to jest fázi inspirace v tvorbě, je třeba oddělit od fáze zpracování a rozvíjení této inspirace. Neboť ona druhá fáze stojí ve značné míře nejen na tvůrčích silách, ale také na obvyklé těžké práci, na disciplíně umělce, který často stráví polovinu života, než se naučí ovládat své nástroje, schopnosti a materiály, než je dostatečně připraven vyjádřit svou vizi světa. Jsem přesvědčen, že mnozí lidé se budí uprostřed noci se zábleskem inspirace k napsání románu, básně nebo k vytvoření čehokoliv, a že většina těchto úmyslů není nikdy realizována. Inspirované chvíle přicházejí velmi často. Rozdíl mezi prvotní inspirací a konečným výtvořem, jako je např. Tolstého *Vojna a mír*, záleží ve vynaložení množství sil,

sebekázně, cvičení vyžadujících množství zkoušek, opakování, zvržených projektů atd. Ona druhá fáze, tvorba, která pak nachází výraz ve skutečných výtvorech, ve velkých obrazech, románech, vynálezech apod. se opírá o takové rysy jako je tvrdošíjnost, trpělivost a pracovitost, a to stejnou měrou jako o osobní tvůrčí schopnosti. Proto, abychom si vyjasnili obsah našich úvah, soustředíme pozornost pouze na imrpvizaci, opírající se o onen prvotní záblesk inspirace, a na okamžik odložíme otázku, co z něho vlastně vznikne, neboť víme, že mnoho takových záblesků inspirace nenávratně zapadne. Proto se taky k výzkumu této fáze inspirace nejlépe hodí děti, jejichž tvorba a vynalézavost se obvykle nedá určit kategoriemi konkrétního výtvoru. Když malý chlapec sám pro sebe objeví desítkovou soustavu, pak to pro něho může být vrcholný moment inspirace, vrcholný moment tvorby, a proto ho není možno pominout jen kvůli tomu, že v definici tvorby jsme si a priori zakotvili názor, že tvorba musí být společensky užitečná, originální, že se musí týkat něčeho dosud nepředstavitelného apod.

Z těchto ohledů jsem se rozhodl nepřijmout tuto definici tvorby za paradigma vědecké tvorby a užívám raději jiné příklady. Řada výzkumů se týkala významných vědců, nositelů Nobelových cen, vynálezců atd. Problém je v tom, že poznáme-li mnoho vědců, snadno se přesvědčíme, že nepředstavují nejlepší vzorovou skupinu, neboť jako skupina vůbec nejsou tak tvůrčí, jak by se očekávalo. Patří sem totiž lidé, kteří objevili, vytvořili či popsali něco, co přispělo k obohacení lidského vědomí. To nám ovšem víc říká o povaze vědy než o povaze tvořivosti. Mohl-li bych si dovolit zlomyslnost, tak bych udělal krok dál a definoval vědu jako techniku, s jejíž pomocí i netvůrčí lidé mohou tvořit. Ovšem nemám vůbec v úmyslu žertovat s vědci. Myslím, že je to úžasné, že lidské bytosti, tak omezené v mnoha směrech, se mohou podílet na velkých věcech, i když sami nejsou velkými lidmi. Věda je zespolečenštěná a zinstitutizovaná technika, s jejíž pomocí se mohou dokonce i neinteligentní lidé přičinit o pokrok v oblasti vědění. To je nejradikálnější, nejpřesnější konstatování, jakého jsem schopen. Téměř každý vědec se tak mocně opírá o historické základy, v podstatě vytvořené množstvím předchůdců, je součástí tak obrovského společenství, že se jeho vlastní nedostatky ani nemusí projevit. Ovšem účast na onom velkém chvályhodném podniku mu vynáší velikou úctu. Naučil jsem se interpretovat vědecké objevy jako výsledky spolupráce v rámci jedné společenské instituce - kdyby příslušný objev

neučinil onen vědec, pak by to zkrátka učinil některý jiný. Proto se domnívám, že svět vědců není nejlepším terénem k výzkumu teorie tvorby.

Jsem přesvědčen, že nemůžeme probádat tvorbu v celém jejím rozsahu, dokud si neuvědomíme, že prakticky všechny námi užívané definice tvorby a většina příkladů tvořivosti jsou zásadně "mužské" definice a výtvoř. Nechali jsme téměř z dosahu našich úvah tvorbu žen a užili jsme sémantického triku k definování pouze mužských výtvořů jako výtvořů tvůrčích. Přesvědčil jsem se (výzkumem vrcholných zážitků), že ženy jsou vědním objektem výzkumů, neboť jejich tvořivost se více váže na vlastní trvání tvůrčího procesu než na skutečné dílo, odměněný výsledek, zjevný triumf a úspěch.

A to je vlastně základ speciální otázky, jíž se tu zabýváme.

II.

Pokusím se teď objasnit záhadné zjištění, že tvůrčí člověk nacházející se ve fázi inspirace a tvůrčí extáze ztrácí svou minulost i budoucnost a žije pouze přítomným okamžikem. V tu chvíli je sám sebou, pohroužený, fascinován, pohlcený přítomným časem, svou aktuální situací "zde a nyní".

Schopnost "ponořit se do přítomnosti" se zdá být podmínkou sine qua non každého druhu tvorby. Dokonce už vstupní podmínky tvorby - v kterékoli oblasti - jsou rovněž jistým způsobem spjatý se schopností vytrhnout se z času, ze sebe, z prostoru, společnosti, historie.

Ukazuje se stále výrazněji, že tento jev je zmenšenou, světskou, ale zato častější variantou mystického prožitku, o němž už bylo mnohokrát konstatováno, že se stal tím, co Huxley nazýval Věčně Živou Filosofii. V různých kulturách a epochách nabývá tento zážitek poněkud jiného zabarvení, ale přesto je možno rozpoznat je neměnnou podstatu.

Tento jev je vždycky popisován jako ztráta vlastního "já" nebo ego, jindy zase jako překročení vlastního "já". Tehdy je pocíťováno spojení se skutečností (s čímsi konkrétním). Jednota tam, kde bylo rozdělení, svým způsobem integrace vlastního "já" s "ne-já". Obecně se ve stavech tohoto typu dá narazit na dosud ukrytou pravdu, zjevení v přesném smyslu slova, odhození masky či závoje a konečně je právě celý ten zážitek zakoušen jako štěstí, extáze,

povznesení, vytržení.

Není divu, že takový hluboký zážitek byl tak často pokládán za nadlidský, nadpřirozený, tak velký a krásný v porovnání s tím, co se za lidské pokládá, že jej bylo možno připisovat pouze mocnostem nadlidským. Taková "zjevení" vlastně často sloužila za základ, někdy jediný základ různých "zjevených" náboženství.

Ale dokonce i ten nejpozoruhodnější ze všech lidských prožitků byl nyní přenesen do sféry lidské zkušenosti a poznání. Můj výzkum těchto - jak jim říkám - vrcholných zážitků a výzkum Marghanity Laskiové, která se zabývá extází (Laski, M.: *Extasy*, London 1961) - oba výzkumy byly vedeny nezávisle na sobě - ukazuje, že tyto prožitky jsou naprosto přirozené, snadno zkoumatelné a - což je zvláště důležité pro náš problém - mohou nám říci mnohé o tvorbě jako i o jiných aspektech plného fungování lidských bytostí ve chvíli, kdy se plně realizují, jsou dospělé, rozvinuté, zdravé, kdy ~~zkrátka~~ dosahují plnostilidství.

Jednou z hlavních vlastností vrcholných prožitků je ona totální fascinace aktuální situací, ponoření se do přítomnosti, vyvázání se z času i prostoru. Zdá se mi teď, že mnohé z toho, co jsme poznali díky výzkumu vrcholných prožitků, je možno bezprostředně využít k hlubšímu porozumění zážitků typu "zde a nyní" a k pochopení tvůrčího postoje.

Nemusíme se omezovat na tyto nevšední a spíše mezní zkušenosti, i když je podle mě zřejmé, že všichni lidé by mohli z vlastní zkušenosti dosvědčit takové momenty vytržení, pokud by dobře hledali v paměti a pokud by tomu přála i atmosféra hovoru. Můžeme se rovněž odvolávat na nejprostší varianty vrcholných prožitků, jmenovitě na fascinaci, koncentraci či absorbaci čímsi, co je natolik zajímavé, že to soustředí celou naši pozornost. Mám na mysli nejen velké symfonie či tragédie - totéž může vyvolat napínavý film či kriminálka nebo prostě zaujetí vlastní prací. Vyjít z těchto obecných a běžně známých zkušeností je užitečné proto, že nám to umožní bezprostředně si posluhovat intuicí nebo empatií, to znamená, že nám to dá bezprostřední, empirické vědění o prožitcích, které jsou skromnějším, umírněnějším druhem vrcholných prožitků. A především se tak vyhneme přehnanému, vzletnému a příliš metaforickému slovníku, jenž je tak běžný v úvahách na toto téma.

Zůstaneme nyní u některých jevů, objevujících se ve chvíli takového zážitku.

ODVRŽENÍ MINULOSTI

Nejlepším způsobem pohledu na aktuální problém je naprosté oddání se mu, výzkum jeho podstaty, sledování vazeb, jež v něm tkví, odhalování - nikoliv vymýšlení - řešení problému v jeho vlastních hranicích. To je také nejlepší způsob, jak si prohlížet obraz či naslouchat pacientovi při terapii.

Jiný způsob záleží v tom, že si vyvoláme všechny minulé zkušenosti, dávné návyky a znalosti, abychom zjistili, nakolik je přítomná situace podobná jisté situaci z minula, to znamená, abychom ji klasifikovali a poté užili řešení, které se už kdysi osvědčilo ve vztahu k podobnému problému. Tato metoda mi připomíná práci úředníka, který má na starosti kartotéku. Nazval jsem ji "škatulkování". Je efektivní jen potud, pokud v minulosti najdeme příslušný ekvivalent přítomnosti.

Tato metoda ovšem není efektivní, jestliže se konkrétní problém liší od minulého. Tehdy tato rejstříková metoda selhává. Člověk, který ji používá, když se octne před neznámým obrazem, spěšně proběhne v duchu všechny své znalosti z historie umění, aby zjistil, jak má na obraz hledět. Při tom pochopitelně nehledí na obraz. Potřebuje vlastně jen jedno: jméno autora a rozlišení stylu či obsahu obrazu, což mu umožní rychlé zformulování soudu. Obraz se mu líbí, pokud se má líbit, a nelíbí, pokud se nemá líbit.

V takovém člověku je minulost nehybným, nestráveným cizím útvar, který v sobě člověk nosí. Minulost se nevtělila do osobnosti.

Přesněji řečeno: minulost je aktivní a živá pouze potud, pokud přetvořila člověka a byla přetvořena v přítomného člověka. Minulost není, nebo nemá být něčím jiným, než je člověk sám, něčím jemu cizím. Minulost se musí stát součástí osobnosti (tedy ztratit svou totožnost jakožto cizího, jiného útvaru), právě tak jako snědený biftek se teď stal mnou a už není biftekem. Strávená minulost (asimilovaná pronikáním do hloubi) se liší od nestrávené, která, jak říká Kurt Lewin, je "ahistorickou minulostí".

ODVRŽENÍ BUDOUCNOSTI

Často žijeme v přítomnosti ne pro ni samu, ale jako v přípravě na budoucnost. Vzpomeňme si, jak často v rozhovoru, zatímco náš partner hovoří, my s výrazem soustředěného naslouchání v hloubi

duše už promýšlíme to, co chceme říct, opakujeme si to, a možná už v duchu plánujeme protiútok. Uvaž, jak jiný by byl v tuto chvíli, čtenáři, tvůj postoj, kdybys věděl, že za pět minut se musíš vyjádřit k mým úvahám. Považ, jak by ti bylo zatěžko být v takovou chvíli soustředěným posluchačem.

Pokud se zcela oddáme naslouchání či pozorování, pak tím současně odvrhujeme ono "připravování se na budoucnost". Teď už nebereme přítomnost pouze jako prostředek k dosažení budoucího cíle (čímž bývá přítomnost znehodnocována). Takové zapomenutí na budoucnost je vskutku vstupní podmínkou plné angažovanosti v přítomnosti. Je rovněž známo, že zbavení se strachu z budoucnosti je dobrým způsobem, jak na ni "zapomenout".

To je jeden z hlavních významů slova "budoucnost". Budoucnost, která je v nás, která je částí našeho přítomného "já", to je zase jiná otázka.

NOVÝ POHLED

Mám tu na mysli jistou "novotu" pohledu i chování, která je často připisována vysoce tvůrčím jedincům. Tito lidé jsou popisováni různě - říká se, že jsou "nazí" v aktuální situaci, otevření, zbavení apriorních očekávání, svobodní od kategorie "musí se" a "je třeba", že ignorují módy, nemají rozmary, dogmata, návyky či jiná schémata týkající se toho, co je skutečno, normální, "zákonité", že jsou připraveni všechno přijmout, aniž by se tím dali zaskočit, šokovat, pobouřit, aniž by to odmítli.

Děti jsou do značné míry schopny takovéto otevřené absorpce. Podobně moudří staří lidé. Ukazuje se, že všichni jsme schopni značné novosti pohledu, pokud se zastavíme ve "zde a nyní".

ZUŽENÍ VĚDOMÍ

Méně si tedy uvědomujeme všechno, co se děje mimo aktuální situaci, jsme méně rozptýlení. Velmi závažné je tu oslabení našeho vědomí o existenci druhých lidí, jejich vztahů k nám, povinností, obav, nadějí apod. Stáváme se víc sami sebou, svým "pravým já", naším autentickým "já", svou skutečnou totožností.

Děje se tak proto, že nejvážnější příčinou našeho odcizení se skutečnému "já" jsou naše neurotické vztahy k jiným lidem, trau-

matické pozůstatky z dětství, iracionální přenosy, v nichž se mísí minulost s přítomností, v nichž se dospělý člověk chová jako děcko. Pochopitelně že dětinské jednání je naprosto normální i dítěte. Jeho závislost na druhých je velmi reálná. Ale dítě musí z této závislosti jednou vyrůst. (Bát se, co na to otec řekne, či co udělá, je naprosto nereálné, když otec je už dvacet let po smrti.)

Zkrátka v těchto chvílích se osvobozujeme od vlivu druhých lidí. Pak už tyto vlivy neřídí naše chování.

Znamená to odhodit masku, odložit snahu na někoho zapůsobit, udělat na někoho dojem, zalíbit se, získat uznání. Dalo by se to říci i takto: když nemáme publikum, pro které bychom mohli hrát, přestáváme být herci. A když už necítíme potřebu hrát, zapomeneme na sebe sama a můžeme se věnovat aktuální situaci.

ZTRÁTA EGO - ZAPOMENUTÍ NA SEBE , ZTRÁTA VĚDOMÍ SEBE .

Když jsme úplně pohlceni v "ne-já", méně si uvědomujeme sebe sama, jsme méně nakloněni pozorovat sebe z pozice diváka či kritika. S použitím psychodynamického jazyka je možno říci, že naše osobnost podléhá méně než obvykle rozštěpení na pozorující "já" a "já" zakoušející, to znamená, že se téměř úplně identifikujeme se svým "já" zakoušejícím. (Ztrácíme mladistvou nesmělost a stydlivost, pocit, že jsme pozorováni apod.) Dále to znamená větší jednodušnost a integraci osoby. V důsledku toho také méně hodnotíme a kritizujeme, méně vybíráme a zamítáme, méně oceňujeme a vážíme, v menší míře rozkládáme a analyzujeme prožitky.

Toto zapomenutí na sebe je jednou z cest k nalezení své pravé totožnosti, svého pravého "já", své autentické, nejhlubší podstaty. Toto zapomenutí na sebe zakoušíme vždy jako příjemné a žádoucí. Nemusíme jít tak daleko jako budhisté a východní myslitelé, kteří mluví o "prokletém já", i když je na tom, co říkají, kus pravdy.

BRZDÍCÍ SÍLA VĚDOMÍ (VLASTNÍHO JÁ)

Vědomí (zvláště vědomí vlastního "já") nás v jistém smyslu v určitých chvílích určitým způsobem omezuje. Vědomí je totiž někdy

místem pochybností, konfliktů, obav atd. Někdy je brzdou spontaneity a plnosti výrazu (i když pozorující "já" je nutné v terapeutickém procesu).

Na druhé straně ale je taky faktem, že vědomí sebe sama, sebe-pozorování, sebekritika - to jest sebezpozorující "já" - je nezbytné pro druhotnou tvorbu. Např. proces sebezdokonalování je v psychoterapii částečně výsledkem kritického hodnocení zkušeností, jež vešly do vědomí. Schizofrenici často zakoušejí introspekci, ale nevyužívají ji k terapeutickým účelům, protože jejich prožitek jsou příliš totální, při současném nedostatku sebezpozorování a sebekritiky. Podobně v tvůrčí práci po fázi inspirace nastupuje usilovná fáze realizace, vyžadující sebekázeň.

VYMIZENÍ ÚZKOSTI

To znamená, že naše obavy a úzkost obvykle mizí, podobně jako deprese, konflikty, ambivalence, naše neklidy, problémy a dokonce i tělesné utrpení. Totéž se děje někdy i s psychózami a neurózami (pokud nejsou natolik silné, aby znemožnily intenzivní zájem a pojroužení se do aktuální situace).

V jistou chvíli se prostě stáváme odvážnými, sebejistými, zbavenými obav, úzkosti, příznaku neuróz či chorob.

OSLABENÍ OBRANNÝCH MECHANISMŮ A BRZD

Tehdy mizí naše brzdící síly, opatrnost, obranné mechanismy, kontrola (brzda) našich impulsů, stejně jako obrana před ohrožením a nebezpečím.

SÍLA A ODVAHA

Tvůrčí postoj vyžaduje jak odvahu, tak i sílu. Výsledky četných výzkumů tvůrčích lidí odkazují k té či oné verzi odvahy: tvrdost, nezávislost, soběstačnost, svým způsobem arogance, síla charakteru, síla ego atd., přičemž tu zřídka jde o to, že se tak např. získává popularita. Strach a slabost totiž eliminují nebo přinejmenším zmenšují její pravděpodobnost.

Mám pocit, že tento aspekt tvorby se stane srozumitelnějším, jestliže ho budeme chápat jako součást stavu, který je složen z existence "zde a nyní", zapomenutí na sebe sama a zapomenutí na druhé. Tento stav se úzce pojí s oslabením úzkosti, zábrán, potřeby bezpečí a sebezáchvonných reflexů, s oslabením opatrnosti, potřeby přetvářky, s menší obavou ze zesměšnění, pokoření a nezdaru. Všecky tyto rysy jsou prvky zapomenutí na sebe a zapomenutí na diváky. Absorbace eliminuje strach.

A nebo naopak, vzrůst odvahy usnadňuje přiblížit se k tajemství, k neznámému, novému, mnohoznačnému, nezvyklému, nečekanému atd. Tím se eliminují obavy, pódezíravost, opatrnost, potřeba užití obranných mechanismů, jimiž se tlumí úzkost.

AKCEPTACE - POZITIVNÍ POSTOJ

V okamžicích pohroužení se do "zde a nyní", v okamžicích zapomenutí na sebe stáváme se více "pozitivními" a méně "negativními" ještě i v jiném smyslu, a to ztrátou kritického postoje (preparování, selekce, opravování, skepse, zlepšování, pochyb, odmítání, soudu, hodnocení). To všechno znamená, že zaujímáme postoj akceptace. Nezavrhujeme, nesoudíme, neprovádíme selekci.

Prolomení bariér dělících nás od aktuální situace znamená, že jí dovolujeme, aby nás pohltila. Dovolujeme jí, aby nám vnutila své zákony, aby probíhala bez omezení, aby zůstala sebou. Není vyloučeno, že po tom dokonce budeme toužit.

V důsledku toho je snadnější zaujmout taoistický postoj, chápáný jako pokora, neingerování a poddání se skutečnosti.

DŮVĚRA A USILÍ , KONTROLA A PŘEMÁHÁNÍ SE

Všecky výše jmenované jevy vyžadují důvěru v sebe sama i důvěru ve svět, což umožňuje chvilkové odhození všech usilovných snah, starostí, volní námahy a kontroly, zákroků a zásahů. Poddání se vnitřní povaze aktuální situace "zde a nyní" znamená nutnost uvolnění, očekávání, zakoušení. Obecná snaha po panování, dominanci a kontrole je antitezí autentického pojmání světa či autentické shody se skutečností, problémem či osobou. To je zvláště důležité ve vztahu k budoucnosti. Musíme uvěřit své scho-

pnosti improvizace při setkání s něčím novým v budoucnosti. Při této formulaci je výrazněji patrné, že důvěra obsahuje víru v sebe, odvahu, nepřítomnost obav před světem. Je jasné, že ona důvěra v sebe u člověka postaveného tváří v tvář neznámé budoucnosti podmiňuje možnost plného, nového a ryzího obratu k přítomnosti.

Vezměme si jako příklad některé životní funkce. Porod, močení, defekace, sen, vznášení se na vodě, oddávání se sexuálnímu vzrušení - to všechno jsou situace, v nichž úsilí a kontrola musejí ustoupit postoji uvolnění, sebedůvěry, souhlasu se svobodným průběhem událostí.

TAOISTICKÉ PŘIJÍMÁNÍ

Taoismus, stejně jako rozvážné přijímání (receptivnost), má mnoho významů, z nichž každý je důležitý, ale přitom těžko uchopitelný a vyslovitelný bez užití metaforického jazyka. Četní autoři zabývající se tvorbou se stále znovu pokoušeli tím či oním způsobem popsat všechny ty subtilní a prahavé taoistické atributy tvůrčího postoje. Ale všichni se shodují v tom, že k počáteční či inspirační fázi tvorby se druží jistá receptivita, neingerování a souhlas. Naskytá se otázka, jak se ona poddajnost či "souhlas s průběhem dění" váže s faktem pohroužení se do "zde a nyní" nebo se zapomenutím na sebe.

Za prvé, užijeme-li jako paradigmatu úctu umělcovu ke svému materiálu, pak můžeme uznat toto soustředění na aktuální situaci za druh péče a úcty (a tím zdržení se zasahování a kontroly), podobně jako když "bereme věci vážně". Znamená to pojímat danou situaci jako cíl, jako *cosi*, co existuje samo pro sebe, co má své právo na existenci, a nikoliv jako prostředek sloužící nějakému vnějšmu cíli.

Taková úcta nebo respekt se může ve stejné míře týkat problému, materiálu nebo osoby. Jeden spisovatel (Follett) to nazval podlehnutím, poddáním se faktům, zákonům situace. Od pouhého souhlasu, aby "*cosi*" zůstalo samo sebou, je možno přejít k touze, plné lásky, péče a radosti, k touze, aby "*cosi*" zůstalo sebou, tak jak to děláme v případě vlastního dítěte, milovaného člověka, stromu, verše či domácího zvířete.

Tento postoj je a priori nezbytný, aby bylo možno zhlédnout a pochopit plné, konkrétní bohatství aktuální situace s její ne-

opakovatelnou povahou a stylem. Sami sebe odsouváme do druhého plánu, nevnučujeme se oné situaci, podobně jako když umlkneme a znehybníme, když chceme zaslechnout čísi šepot.

INTEGRACE PODMĚTU PERCEPCE BYTÍ (A JEHO ROZŠTĚPENÍ)

Tvorba bývá obvykle dílem člověka jako celku, tedy člověka plně integrovaného, sjednoceného, jednolitého, soustředěného, zcela poddaného fascinující aktuální situaci. Proto taky tvorba představuje jistou organizaci, Gestalt, celostní kvalitu osoby. Není dána organismu zvnějšku jako vrstva barvy nebo nákaza bakterií. Tvůrčí postoj je protikladem rozštěpení. Existence "zde a nyní" plodí nerozštěpenou jednotu.

SOUHLAS S POHROUŽENÍM SE DO PRVOTNÍHO PROCESU

Část procesi integrace osobnosti představuje využívání prvků nevědomí a předvědomí, zvláště prvotního procesu (poetického, metaforického, mystického, primitivního, archaického, dětského).

Náš vědomý intelekt je příliš jednostranně analytický, racionální, numerický, atomický a pojmový, v důsledku čehož pomíjí značnou část skutečnosti, zvláště naší vnitřní skutečnosti.

ESTETICKÉ NAHLÍŽENÍ NAMÍSTO ABSTRAHOVÁNÍ

Abstrahování je činnost více aktivní a ingerující (méně taoistická), více selektivně-odmítající než estetický postoj, pro nějž je charakteristické vychutnávání, potěšování se, oceňování, péče bez snahy zasahovat, rušit nebo kontrolovat.

Posledním výsledkem abstrahování je matematická rovnice, chemický vzorec, mapa, diagram, projekt, výkres, představa, abstraktní skica, model, teoretický systém - a to všecko se stále víc vzdaluje původní skutečnosti (mapa přece není krajinou, kterou představuje). Kdežto konečným výsledkem estetického, neabstrahujícího nahlížení je celistvý vjem předmětu, v němž je všechno stejně zajímavé a stejně důležité. Cílem tohoto nahlížení je nezjednodušovat a neredukovat, nýbrž najít v předmětu jeho bohatství.

Mnozí vědci už natolik ztratili orientaci, že rovnice, pojem nebo schéma je jim reálnější než sama skutečnost jevů. Na štěstí si dnes stále více uvědomujeme nutnost vzájemného doplňování se popisu konkrétní skutečnosti s abstrakcí a nepomíjíme žádný z těchto aspektů. Ovšem z důvodu naší příslušnosti k západní kultuře jsme až dosud připisovali příliš velkou a výlučnou hodnotu abstrakcím v našem obraze skutečnosti, až jsme docházeli ke ztožňování tohoto obrazu s abstrakcí. Proto aby se obnovila rovnováha, musíme zdůraznit konkrétní, estetické, fenomenologické, neabstrahující nahlížení na všechny aspekty a detaily jevů, na celé bohatství skutečnosti včetně jejích "neužitečných" prvků.

PLNÁ SPONTANEITA

Pokud jsme naprosto soustředění na aktuální situaci a jsme jí nezištně fascinováni, tehdy snáze dosahujeme plné spontaneity, plné funkčnosti, uvolňujeme své vnitřní možnosti bez záměrného úsilí či kontroly, a to instinktivně, automaticky, neplánovaně. To vede k nejplnější, neomezené a organizované činnosti.

Naše organizace a adaptace na aktuální situaci je tehdy vyznačena hlavně vnitřní podstatou samé situace. Tehdy se naše možnosti nejlépe, nejrychleji a nejsnadněji přizpůsobují situaci a mění se elasticky zároveň s ní. Malíř se např. neustále přizpůsobuje požadavkům, které mu kladou jednotlivé etapy vzniku obrazu, zápasník se musí připravovat na svého soupeře, pár dokonalých tanečníků se musí vzájemně sladit podobně jako voda, když vtéká do štěrbin předmětu a obtéká celý jeho tvar.

PLNÁ SCHOPNOST VÝRAZU (VLASTNÍ NEOPAKOVATELNOSTI)

Plná spontaneita zaručuje autentický výraz podstaty, stylu a neopakovatelnosti svobodně fungujícího organismu. Jak spontaneita tak i schopnost výrazu znamenají poctivost, přirozenost, autenticitu, ryzost atd., neboť se pojí s neinstrumentálním jednáním, s nepřítomností úsilí a starostí, s neodporováním toku impulsů a vnitřnímu "vyzařování" z hloubí osoby.

Jedinými determinanty tedy jsou: vnitřní povaha aktuální situace, vnitřní povaha osoby a vnitřní požadavky jejich vzájemného přizpůsobování se, tak aby se nakonec staly jediným celkem (jako

např. dobré basketbalové mužstvo nebo smyčcový kvartet). Vše, co se nachází mimo onu situaci zcelování, je nepodstatné. Tato situace není prostředkem k žádnému vnějšímu cíli, nýbrž je sama sobě cílem.

SPLYNUTÍ ČLOVĚKA SE SVĚTEM

Končím úvahami na téma splynutí člověka se světem, které - jak bylo často pozorováno - se pojí k tvorbě a představuje pravděpodobně její podmínku sine qua non. Myslím, že ta pavoučí síť vzájemných vazeb, kterou postupně rozplétám, nám umožňuje pojmout ono splynutí ne jako něco tajemného, nedostupného a esoterického, nýbrž jako přirozený jev. A myslím, že je dokonce možno tento jev zkoumat, pokud se shodneme, že tu jde o izomorfismus, vzájemné formování se, stále lepší vzájemné přizpůsobování a doplňování.

Díky tomu jsem pochopil, co chtěl říct Hokusai, když napsal: "Chceš-li namalovat ptáka, musíš se stát ptákem".

(...)

Předchozí kapitoly se týkaly technik dosažení osobní psychosyntézy. Osobní psychosyntéza je pro řadu pacientů nesmírně potřebným a v podstatě postačujícím aktem, neboť z nich činí harmonické bytosti, dobře přizpůsobené jak sobě uvnitř, tak i okolnímu prostředí, k němuž náleží a v němž plní svou užitečnou roli.

Ale přesto existují lidé, které neuspokojuje a nemůže uspokojit dosažení hranice normality, jakoliv to pro jiné může představovat značnou hodnotu. Tito lidé hledají jiné řešení, jiný, širší a vyšší druh psychosyntézy - psychosyntézu duchovní.

S tímto problémem se pojí všestranné zájmy i obecné snahy o poznání a akceptování obsahu či úseku vědomí nazývaného "duchovno".

Za prvé, je třeba objasnit význam pojmu "duchovno", který často byl a nadále je užíván s libovůlí a nepřesností, což vyvolává zmatek a nepochopení. Proto je třeba určit význam, s nímž je zde tohoto pojmu užíváno. Objevuje se i nutnost vymezit velmi závažný, ale zřídka uvědomovaný rozdíl mezi "nadvědomými" zkušenostmi a psychickými úkony a duchovním já.

Vědecká metoda záleží v postupu od neznámého ke známému, tedy od faktů a bezprostřední zkušenosti k formulaci a interpretaci toho, co bylo dáno v pozorování a zakoušení. Proto se nebudu hned na začátku pokoušet definovat či vysvětlovat podstatu "ducha", nýbrž přijmu za východisko fakt duchovní zkušenosti a duchovního vědomí. Podobně jako nemusíme podrobně znát podstatu elektřiny, abychom s ní mohli zacházet a užívat v nesčetných moderních zařízeních, tak nemusíme ani disponovat teoretickou koncepcí lidské povahy a četných fyziologických a psychologických procesů a funkcí, abychom se jí mohli zabývat s terapeutickými a pedagogickými cíli.

Vzhledem k tomu bych chtěl zdůraznit svou neutralitu vůči tzv. "posledním" otázkám, protože mým úkolem je soustředit se na živé psychické zážitky a psychologická fakta výzkumem nevědomí. Je to úkol realistický a pragmatický v nejlepším a nejpresnějším slova smyslu. Tento pragmatismus ovšem musí mít na zřeteli zkušenosti jedinců, kteří dosáhli širších a hlubších stupňů seberealizace než průměrný člověk, čili jinými slovy - nemůžeme přehlížet zkušenosti "nadvědomí". To, co různí myslitelé nazývají "duchovním", odpovídá přibližně tomu, co je možno empiricky určit jako "nad-

vědomí" či "funkce vůbec se neobjevující u průměrného člověka".

Psychosyntéza se liší od mnohých jiných metod psychologického vysvětlování stanoviskem, jež zaujímá vůči existenci duchovního já a nadvědomí, které pokládá za prvotní a základní tak jako Freud energii instinktů. Soudím, že duchovní stránka člověka je tak důležitá jako materiální. Nemám v úmyslu vnucovat psychologii filosofický, teologický nebo metafizický postoj, ale zahrnuji do okruhu bádání psychologických faktů všechno, co se váže s vyššími snahami člověka, vedoucími k uskutečnění jeho duchovní podstaty. Předpokládám, že všechny nejvyšší projevy lidské psyché, jako je tvůrčí fantazie, intuice, vyšší úsilí či genialita, jsou právě tak reálná a důležitá fakta jako podmíněné reflexy, a proto mohou být vědecky pojaty a zkoumány právě tak jako podmíněné reflexy.

Předpokládám, že duchovní pudy či úsilí jsou právě tak reálné, prvotní a podstatné jako pud sexuální či pud agresivity. Duchovní úsilí není možno přimět k sublimaci ani k patologickému znetvoření sexuálních a agresivních složek osobnosti, i když se v případech mnohých neuróz takové prvky samozřejmě vyskytují.

Doufám, že v průběhu nejbližších let vytvoříme vědeckou teorii já, jeho projevů, jeho energie a způsobů uvolňování této energie, spojování jejích různých druhů a využívání v konstruktivní a terapeutické práci. V této fázi, kdy nemáme vědecké aparáty na měření této energie, musíme nadále spolíhat na fenomenologický přístup, to znamená musíme klást důraz na vlastní prožitek; zbývá jen čekat, že dříve či později - snad už za života autora - pojme věda tento úkol čistě v kategoriích energie. Ovšem musíme si uvědomit, že i kdyby nakonec věda mohla provádět měření této energie v lidském organismu - což by se muselo týkat energie emocionální, intelektuální i duchovní - nezmenšilo by to význam bádání vlastního prožitku. I když neurofyzilogické bádání a výzkum elektrických impulsů má velký význam, nemůže nahradit psychologický přístup k bádání pocitů a emocí; tak je věda o já povinna vyvíjet se obou směrech: v kategoriích čistě energetických, což bude asi úkol pro geniálního fyzika velikosti Einsteinovy, a v kategorii psychologie a prožitků.

Na tomto místě je třeba vysvětlit, v jakém smyslu je psychosyntéza "neutrální" vůči náboženství a filosofii.

Především: "neutrální" neznámá "lhostejný". Vezměme si dvě různá stádia nábožensktví:

1) Existenciální náboženské nebo duchovní zkušenosti. Je to bez-

prostřední zkušenost duchovní skutečnosti, jakou měli zakladatelé náboženství, mystikové, někteří filosofové a v menší či větší míře mnozí další lidé.

2) Teologické nebo metafyzické formulace těchto zkušeností nebo instituce založené v různých historických epochách a kulturních oblastech s cílem zprostředkovat mase plody a výsledky těchto prožitků, které oni sami nikdy nemohou bezprostředně zažít. Dále metody, formy a obřady, jež mají lidem dopomoci k zprostředkované účasti na "zjevení".

Z jiného hlediska zase francouzský filosof Henri Bergson ve svém díle *Dva zdroje pravnosti a náboženství* rozlišuje mezi náboženstvím statickým a dynamickým.

Psychosyntéza rozhodně potvrzuje realitu duchovních zážitků, existenci vyšších hodnot a "noetického" či "noologického" rozměru, jak jej výstižně nazývá Frankl ("Je to ještě jiný teprve logoterapie, který označuje všechno, co je vlastní duchovnímu středu lidské osobnosti. Musíme si ovšem uvědomit, že v rámci logoterapeutické terminologie slovo "duchovní" nemá zásadně náboženský význam, nýbrž definuje specificky lidský rozměr!"). Její neutralita se vztahuje jedině k druhému stádiu náboženství, tj. k formulacím a institucím. Psychosyntéza oceňuje a váží si těchto formulací a institucí, uznává dokonce jejich nezbytnost, ale jejím cílem je pomáhat k dosažení bezprostřední zkušenosti.

Na jedné straně chce pomoci lidem, kteří nevyznávají žádné náboženství a nemají ani žádnou jasnou filosofickou koncepci. Těm, kteří nechtějí přijmout existující historické formulace, dává psychosyntéza metody a techniky vedoucí k duchovní seberealizaci. Na druhé straně věřící lidé nebo příslušníci církví či zastánci určitých filosofických směrů nemají důvodu k obavám před psychosyntézou. Psychosyntéza se nesnaží měnit jejich stanoviska ani do nich zasahovat, právě naopak - může jim pomoci k hlubšímu porozumění metod a technik užívaných v jejich vlastním náboženství. A co víc, psychosyntéza jim pomáhá pochopit, že tytéž zkušenosti mohou najít svůj výraz v různých formách a různých symbolech. Díky tomu umožňuje psychosyntéza porozumět formulacím pocházejícím z jiných vyznání a zaujmout k nim otevřený, tolerantní postoj. Dokonce se ukazuje možnost psychosyntézy různých náboženství, což neznamena vytváření jednoho a likvidaci všech ostatních, nýbrž snahu o porozumění a vzájemnou úctu mezi náboženskými vyznáními a o nalezení oblastí spolupráce.

Taková tendence k syntéze už dnes existuje a stále rozšiřuje svůj dosah, psychosyntéza k tomuto procesu jen přispívá.

Jedno pro psychosyntézu charakteristické tvrzení praví, že tzv. vyšší či duchovní stavy vědomí a parapsychické zkušenosti jsou faktem, protože mají vliv na skutečnost - na vnitřní skutečnost i vnější chování. Sdílím onen pragmatický názor, jemuž dal Goethe výraz slovy "Wirklichkeit ist was wirkt" (skutečnost je to, co působí); nakolik tyto jevy - ať už je nazveme duchovními, mystickými či parapsychologickými - mění vnitřní skutečnost i vnější chování jedince, natolik jsou reálné a musí je vzít na vědomí každý, kdo je obdařen vědeckým citem a otevřeným myšlením a nechce upadnout do zhooubného bludu omezování vědy na kvantitativní bádání.

Zdůrazňuji, že ani psychologie, ani jiné vědy se neopírají výlučně o kvantitativní měření - vedle toho ještě existují vjemy, prožitky a vědomí kvalit, jejichž existence je právě tak jistá a dokázaná a tedy vědecká jako procesy kvantitativní. Naskytá se otázka: "Co je vědecké?". Podstatou vědecké metody je přesné myšlení, to znamená nejprve objektivní observace a popis faktů, zkušeností a potom odhalování jejich významu, povahy, účinků, důsledků a eventuálního využití. Proto vskutku vědecký rozum působí jako přesný myšlenkový mechanismus, snažící se vyhnout sofismatům, racionalizování a všem možným zdrojům omylů svého fungování (jako je subjektivní ztotožňování jistých jevů, omezování předmětu daným myšlenkovým záměrem, bezdůvodné zobecňování apod.). Tyto zdroje omylů, jimž odpovídají "idoly", o nichž psal Francis Bacon, je třeba nejen podrobit bádání, ale rovněž je třeba mít je stále na paměti při vědecké práci. Neboť nikoli předmět bádání rozhoduje o vědeckosti, nýbrž způsob, jakým je pojednán.

Ještě jeden prvek hraje podstatnou roli ve vědeckém postoji a je využíván, ať už kontrolovaně nebo spontánně, některými z největších učenců. A sice jde o uznání tvůrčí role takových psychických funkcí, jako je fantazie, intuice a produktivní myšlení při vysvětlování, integraci a interpretaci dat.

V této etapě našeho uvažování se budu snažit vyhnout se pokud možno užívání pojmů takových psychických funkcí, jako je fantazie, intuice, produktivní hypotéza atd., a držet se přísně faktů, to znamená zkušeností a ověřovacích psychologických experimentů či výsledků užití psychoduchovních technik. Uvědomme si, že jsme stále na úrovni terénních výzkumů, pokusů, popisu výsledků, pokusů o využití aktivních metod verifikace a rozvoje naší teorie.

Nedosáhli jsme ještě etapy tvorby vlastní teorie. Je zapotřebí mnoha výsledků před formulováním jakékoliv, máme-li být věrní prvotnímu cíli a funkci psychosyntézy.

VÝZKUM NADVĚDOMÍ

Za základní předpoklad a hypotézu přijímám existenci - vedle těch částí nevědomí, které jsem označil jako nižší a střední a nevědomí kolektivní - ještě jiné, obrovské sféry našeho vnitřního bytí, kterou vědecká psychologie nejčastěji opomíjí, i když povaha a hluboce lidské vlastnosti této sféry pro nás představují značnou hodnotu. Odhalení příčin tohoto podivného opomíjení by bylo zajímavým předmětem psychoanalýzy a vrhlo by více světla do psychologie samých psychologů. Tato vyšší sféra vědomí je známa od pradávna, ale teprve v průběhu posledních několika desetiletí se jí začali zabývat někteří odvážní badatelé a vytvořili předpoklady pro to, co Frankl trefně nazývá "vrcholová psychologie" (Frankl, V. E.: Der Unbewusste Gott, Amandus, Wien 1949).

Než přijdu k vlastnímu tématu, chtěl bych upozornit na rozdíl mezi nadvědomím ~~x~~ či "vyšším vědomím" a tím, čemu říkáme "stav nadvědomí", a co je možno přesně definovat jako "vyšší stav přítomnosti" či "duchovní stav vědomí". Jde o podstatný rozdíl mezi zkušeností "stavu nadvědomí", psychickou činností a duchovním já.

Stav nadvědomí předchází vlastnímu vědomí já, neboť - jak ještě uvidíme - jsou mnozí lidé, kteří vědomě zakusili fakta a funkce zásadně nadvědomé povahy~~x~~, tj. takové, jaké se spontánně vůbec nedostávají na pole vědomí, ale jaké se v určitých případech nečekaně, někdy i proti naší vůli, vtírají do vědomí. Druží se, někdy protichůdně, s instinkty, emocionálními popudy a silami, které se rovněž dostávají na pole vědomí.

Je třeba definitivně oddělit tento nadvědomý, ovšem původně nevědomý materiál od obsahů, které mohou pocházet z nižších úrovní nevědomí, zkoumaných hlavně Freudem a jeho žáky. Zdá se, že tento materiál pronikající v krajních případech z nadvědomých úrovní, přichází takřka v hotové podobě a má jen nepatrný vztah k dosavadním zkušenostem. Nepochází tedy z nižšího nevědomí jako výsledek uvolnění obsahu prožitků doposud potlačených. Jsou to nové obsahy a, jak už jsem řekl, mají nepatrný vztah k předcházejícím zkušenostem jedince.

Na tomto místě je třeba připomenout, že vedle kvalitativního rozdílu má nadvědomí některé znaky společné s celým nevědomím. Nadvědomí jestice jen částí obecného nevědomí, ale má jisté zvláštní, jen sobě vlastní znaky. Obecně řečeno obsahuje podstatu nevědomí a vazby mezi nevědomím a individuálním vědomím.

V kategoriích energie bychom mohli pokládat obsah nadvědomí za energii o vyšší frekvenci než některé obsahy nižšího nevědomí. Přesněji řečeno psychodynamika a její zákony (částečně také její metody) se vztahuje ke všem třem úrovním nevědomí. Skutečný rozdíl představují jisté hodnoty charakteristické pro nadvědomí, což si začínáme lépe uvědomovat až dnes, kdy se v psychologii stává zřejmým, že se neobejdeme bez hodnocení. Bylo by snadné (a snad i zábavné) zjistit, kolik skrytých, nevědomých, nepozorovaných hodnocení obsahují tak zvané objektivní, popisné komentáře psychologů. Zdá se mi, že věrnější zásadě vědeckosti je uznat hodnocení za přirozenou, nutnou a užitečnou činnost normální lidské psyché.

Mluvíme-li tedy o hodnotách, které charakterizují nadvědomí, ale současně se nevztahují k nižšímu ani střednímu nevědomí, začneme od jevů spontánních a přejdeme pak k jevům, které je možno experimentálně kontrolovat, vyvolávat a povzbuzovat.

Se spontánními projevy se setkáváme u menšího počtu lidí, jimž se říká "géniové". Vyskytují se zřídka, ale to jim neubírá na realitě. Komety se např. objevují taky zřídka v porovnání se stálou přítomností hvězd a galaxií, a přesto jsou komety nepopíratelnými astronomickými fakty jako viditelné hvězdy. Výzkum geniality může tedy pomoci vědeckému porozumění nadvědomí.

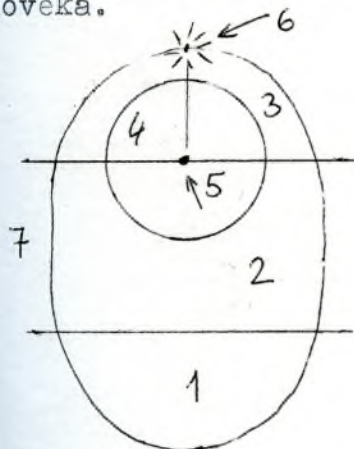
Nejdříve musíme rozlišit mezi dvěma kategoriemi géníů. Existují pochopitelně i střední stupně, ale kvůli jasnosti argumentace popíšu nejprve dvě výrazně odlišné kategorie:

1) První kategorie zahrnuje všestranné génie, kteří vykazovali vysoký stupeň univerzální, expanzivní seberealizace, širokou škálu schopností a dali výraz své tvůrčí velikosti činností v různých oblastech. K nejznámějším patřili: Pythagoras, Platón, Leonardo da Vinci, Einstein. Psychiku této kategorie géníů, kteří různými výrazovými prostředky dosáhli víceméně trvalé realizace vlastního já a vnitřní i vnější rovnováha, je možno znázornit následujícím diagramem.

Na schématu jsou vyznačeny tři úrovně nevědomí. Ve skutečnosti možná (i když to ještě není vědecky dokázáno) tyto tři úrovně ne-

vědomí představují různá energetická pole, která se vzájemně pronikají, což se ovšem nedá zobrazit v dvourozměrném schématu.

Umístění pozice 4 a 5 ukazuje na jisté povýšení vědomého centra osobnosti na předpokládanou hranici vědomí a nadvědomí a tím pádem pronikání vědomého pole do oblasti nadvědomí. Tento stav není ovšem nutně trvalý, ale je natolik stabilní, nakolik je možno označit za stabilní stav vědomí normálního, inteligentního člověka.

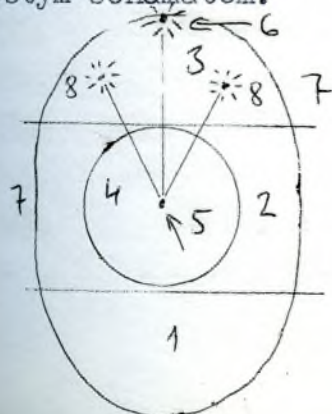

1. Nižší nevědomí
2. Střední nevědomí
3. Vyšší nevědomí neboli nadvědomí
4. Pole vědomí
5. Vědomé já
6. Vyšší já
7. Celkové nevědomí

2) Druhou kategorií géníů tvoří ti, kteří jsou obdařeni neobyčejným talentem pouze v jedné oblasti. Tento talent jim umožňuje vytvářet díla (hlavně z oblasti umění, literatury, hudby) vynikající hodnoty, ovšem jejich osobnost nepřekračuje průměrnou úroveň a v některých případech se ocitá dokonce na nižší úrovni z důvodu snížené přizpůsobivosti a všestranné, skoro dětinské nezralosti. Příkladem je nespočet. Jedním z nejznámějších je Mozart, který komponoval - nebo přesněji řečeno přes jehož nervový systém procházel proud dokonalé hudby - už ve věku 5 let a který po celý svůj krátký život produkoval velmi hodnotnou hudbu, i když se otevřeně přiznával, že neví, odkud ta hudba pochází a jak je komponována, protože on pouze zapisuje, co v sobě slyší nebo cítí.

Tento proces je možno vysvětlit tak, že pole vědomí je ovládnuto, proniknuto, přesaženo obsahy psychických funkcí z oblasti nad normálním vědomím osobnosti.

Tuto druhou kategorii géníů tvorby je možno rovněž znázornit prostým schématem.

1. Nižší nevědomí
2. Střední nevědomí
3. Vyšší vědomí neboli nadvědomí
4. Pole vědomí
5. Vědomé já
6. Vyšší já
7. Celkové nevědomí
8. Obsahy nadvědomí

Hvězdičky označené číslicí 8 v oblasti nadvědomí označují činnosti (např. uměleckou činnost literární nebo hudební), jejichž výsledky jsou promítány na vědomé pole, přičemž ono samo zůstává na stejné úrovni. Je to promítání nových, nečekaných obsahů či výsledků nadvědomé aktivity do osobního já, které zůstává prakticky nezměněno, je jen pasivním příjemcem těchto obsahů, které přijímá s překvapením a zvědavostí.

Jsou lidé, kteří spontánně nebo s pomocí vytrvalých vnitřních praktik, modliteb či meditace mohou na chvílku promítnout své vědomí na vyšší úroveň (různými cestami, podle typu a způsobu jejich zaměření ve směru nadvědomí) a někdy se značně přibližují svému duchovnímu já. Je to ovšem stav přechodný, nestálý a lidé se po takových hlubokých vnitřních zážitcích vracejí na svou obvyklou úroveň.

Tyto stavy se objevují rovněž během silně soustředěného abstraktního myšlení, jak to dosvědčují např. velcí matematikové či fyzikové. V těchto okamžicích se často dostávají záblesky autentické intuice a vhledu, které jsou pak překládány do srozumitelných matematických termínů. Do této sféry prožitků náleží ještě dva další typy: estetické zážitky, které na svém vrcholu přecházejí v extázi a realizaci nadvědomí; zážitky v okamžiku nebezpečí, např. za války či ve vrcholných fázích horolezeckého výstupu, kdy se objevuje namísto paralyzující úzkosti schopnost vykonat hrdinské činy. Jsou to skutečné prožitky nadvědomí, trvající ovšem jen v průběhu těchto situací. Bývají popisovány jako "zvýšení intenzity existence".

To, co bylo dosud řečeno, zdůrazňuje a vysvětluje rozdíl mezi pouhým zpřítomněním nadvědomých úrovní zkušenosti a jejich obsahů na jedné straně a čistou realizací já na straně druhé. Realizace já v nejužším slova smyslu znamená víceméně přechodnou identifikaci či sloučení vědomého s duchovním já, kdy vědomé já, které je přece jen odrazem duchovního já, se s ním znovu spojuje a sjednocuje. V těchto chvílích jsou zapomenuty všechny obsahy vědomí, všecko, z čeho se skládá osobnost, a to jak na obyčejné úrovni, tak i na úrovni syntézy osobnosti, která zahrnuje i nadvědomé a duchovní úrovně života a zkušenosti. Zůstává jediné čisté, intenzivní prožívání vlastního já. Tento jev jsem už popsal v části zasvěcené technice dezidentifikace.

Poněvadž se máme zabývat hlavně technikami psychosyntézy, nemůžeme se pustit do hloubi všech implikací a aspektů tohoto úkolu, i když tak učiníme vždycky, když bude zapotřebí teoretického objasnění.

SYMBOLIKA DUCHOVNÍ PSYCHOSYNTÉZY

Přejdeme teď k individuálnímu užití techniky symbolu ve směru realizace duchovního já. Je to nutně proces zprostředkovací, neboť každý symbol má zprostředkující povahu. Symboly jsou zvláště prospěšné, pro některé jsou přímo nezbytné, protože je nesmírně těžké realizovat ~~svyvk~~ stav vědomí, který je všeobecně (a mylně) pokládán za abstraktní, prostý konkrétních vlastností. Je to paradoxní situace, uvážíme-li, že duchovní já je nejvyšší skutečnost, vlastní základna našeho bytí. Z ohledu na tuto obtíž je užití symbolů zvlášť nutné.

Je možno užít dva druhy symbolů, chceme-li objevit duchovní já a přiblížit se mu.

1) První skupinu tvoří symboly abstraktní, geometrické a přírodní. Je to především symbol Slunce, také podobný symbol hvězdy nebo ohnivé koule. Mezi přírodními symboly je nejdůležitější symbol růže, užívaný např. u perských mystiků, středověkých trubadúrů nebo v Dantově Božské komedii. Na Dálném Východě, zejména v Indii, plní roli duchovního symbolu místo růže květ lotosu - později lotos s drahokamem uprostřed.

Abstraktní, geometrické symboly se často pojí se symbolem slunce či hvězdy - např. rovnostranný trojúhelník, který symbolizuje tři aspekty osobnosti: fyzický, emocionální a intelektuální, a nad ním slunce či hvězda s rozbíhajícími se paprsky, která symbolizuje já. Tento symbol velmi trefně odráží tendenci k duchovní psychosyntéze a její dosahování díky aktivitě a pronikání duchovního já do přebudované, obrozené osobnosti.

2) Druhá skupina symbolů k dosažení duchovního já má víceméně osobní charakter. K té skupině patří symbol anděla, Vnitřního Krista (v mystickém slova smyslu), symbol Vnitřního Bojovníka, Starého Mudrce a Vnitřního Mistra či Učitele. Symbol Vnitřního Učitele má zvlášť výraznou hodnotu, neboť slouží jako návod i nástroj techniky Vnitřního Dialogu, velmi důležité a plodné pro vázání osobního já s duchovním já.

Výběr symbolů pochopitelně závisí na filosofickém a náboženském (či nenáboženském) postoji "pacienta". Náboženské symboly, jako např. Vnitřní Kristus, nemají smyslu pro ateisty či agnostiky, v takovém případě nastupuje symbol Vnitřního Učitele nebo některé symboly přírodní a geometrické.

TECHNIKA DIALOGU

Když seznamujeme pacienta s touto technikou, řekneme mu nejdříve, aby si představil následující situaci: dostal se do potíží, má nějaký osobní nebo mezilidský problém a není s to vyřešit ho obvyklými racionálními prostředky své vědomé osobnosti. Ukážeme mu dále, že kdyby za této situace věděl o nějakém velmi moudrém člověku, učiteli, který má značné duchovní a psychologické znalosti a který je schopne se takovým problémem zabývat a navrhnout řešení, pak by určitě udělal všecko, aby se s tím člověkem setkal, promluvil s ním a získal od něho moudrou radu. Až potom bude pacient bezpochyby souhlasit. Ale tu mu sdělíme, že uvnitř něho je takový moudrý učitel - jeho duchovní já, které už zná jeho problémy, krize a obtíže. Že se tedy nemusí vydávat hledat nějakého učitele ve vnějším světě, nýbrž musí nastoupit cestu do nitra, přesněji řečeno dobrat se různých úrovní vědomé a nadvědomé psyché a tak se přiblížit onomu vnitřnímu učiteli, v duchu mu prostě předložit svůj problém, mluvit s ním, jako by to byla živá osoba a zdvořile vyčkávat na odpověď jako v běžné rozmluvě.

A stane se, že odpověď přijde: bezprostředně a spontánně, s výrazným autoritativním a nepochybným sdělením. Podaří se to ovšem jen za velmi příznivých okolností, zatímco v jiných případech se neobjeví žádná odpověď. Člověk se ale nesmí dát znechutit. Někdy se lhůta k odpovědi protáhne a odpověď přijde teprve v nečekané chvíli, kdy už osobnost není nastavena na její vyhledávání a zabývá se jinými věcmi. Taková situace usnadňuje příjem informací, poněvadž usilovné očekávání a napětí může být na škodu.

Mimo to existují spíše nepřímé, ale velmi zajímavé způsoby nalezení či získání řešení daného problému. Proces a mechanismus tohoto přenosu informace je těžko vysvětlit, lidé si často ani nejsou schopni uvědomit jeho existenci. Tento proces se týká celé podoby života a subtilního, nevědomého působení mezi pacientem a jeho prostředím. Ovšem není nutno znát mechanismus přenosu informace - fakt je, že někdy přijde odpověď spontánně prostřednictvím třetí osoby, knihy či jiného textu a nebo prostřednictvím vlastního běhu událostí. To by nás nemělo překvapovat, může to pouze ukazovat na fakt, že rozjasňující zážitky a psychologická sdělení k nám dolékaají stále, dokonce i když je vědomě nehledáme. Nevšímáme si prostě množství rozmanitých "signálů". Až teprve fakt, že jsme formulovali otázku a jsme ve stavu obecného očekávání, nám

umožňuje registraci a rozluštění toho, co by v jiném případě ušlo naší pozornosti.

V technicevnitřního dialogu musíme klást větší důraz na dialog sám než na "učitele"; zkušenost ukazuje, že pacienta ve skutečnosti zajímá jen odpověď a dialog, a ne způsoby a prostředky k jeho dosažení.

Hodí se tu připomenout Martina Bubera, který tak výmluvně psal o ceně dialogu, jak vertikálního dialogu s Bohem, tak i dialogu mezi lidskými bytostmi. Správně zdůrazňuje rozdíl mezi lidským, a v jistém smyslu duchovním vztahem, a vztahem, který vzniká mezi "já" a "to", přičemž pod pojmem "to" je myšleno všechno přírodní, objektivní, technické, myšlené. Buber tvrdí, že velkým hříchem současného člověka je, že pojímá bližního jako "to" a ne "ty". Buber má pravdu, když upozorňuje na velmi závažné znetvoření kontaktů mezi lidmi. Ale je také třeba říci, že Buber někdy přeceňuje situaci dialogu, když se blíží k názoru, že tento vztah je jedinou autentickou skutečností, jakou nemá ani jedinec sám, ani Bůh a že dialog je prvotní fakt, živý vztah, z něhož není možno ani sebe ani Boha odtrhnout. Připisuje tak relativitu, druhotnost tomuto vztahu, skutečnosti i oběma partnerům, v čemž, jak soudím, jde příliš daleko.

V této nadsázce se ovšem skrývá jistá pravda, a to, že v životě skutečně vždycky existuje nějaký vztah, ať už uznán či ne, vědomý či nevědomý. Jedinec nikdy není úplně sám a ani Bůh (či duchovní skutečnost) není nikdy naprosto transcendentní, nýbrž je vždy úzce svázán se svým zpodobněním. Což ovšem neznamená ztotožnění tohoto svazku se skutečností.

Symbol Vnitřního Krista užívám v případě lidí otevřenějších vůči křesťanské symbolice - podle obecné zásady, že se má užívat jejich vlastní terminologie a systému jejich názorů a zálib. Jak jsem už řekl, v případě ateistů je možno využít symbolu abstraktních, geometrických, přírodních nebo symbolu Vnitřního Učitele, aniž bychom se pouštěli do nelehké diskuse na téma existence či neexistence božstva. Dnes je v naprosté většině případů lépe držet se empirického přístupu k technikám a jejich skutečným výsledkům a ponechat stranou všechny filosofické a teologické otázky.

Hluboce věřící křesťané s jistými mystickými sklony snadno přijímají symbol Vnitřního Krista, neboť se s ním často mohli setkat u křesťanských mystiků a spisovatelů. Stačí tedy jen zaměřit je-

jich pozornost na specifické užití tohoto symbolu ve vztahu k jejich vlastní duchovní psychosyntéze. Pro mnohé lidi to bude vlastně jen opakování někdejších zkušeností.

Je třeba dodat, že křesťané nemají vždycky dostatečně přesné pojetí Vnitřního Krista. Dělá jim jistou potíž rozlišit pojem Vnitřního Krista v jeho úzce ohraničeném smyslu, tj. jako zosobnění já, od biblického Krista jakožto postavy ze škály světa a Syna Božího, oslovujícího duši. V takovém případě z praktických ohledů není vždy nutné ani žádoucí zdůrazňovat tento rozdíl. Důležité je, aby symbol splnil svou roli.

V tomto ohledu zasluhuje pozornosti slavné dílo *Následování Krista*, připisované Tomáši Kempenskému. Nechci na toto téma pronášet žádné náboženské či teologické soudy nebo domněnky, ale z čistě psychologického hlediska představuje toto dílo výrazný dialog mezi osobností směřující k vyšším sférám na jedné straně a "já" jako Vnitřním Kristem na straně druhé.

Důležité je vědět, že cílem duchovní psychosyntézy není mystický prožitek sám, nýbrž znásobení tvůrčích schopností a nabytí schopnosti vydávat ze sebe v různých oblastech něco, co někteří lidé dokážou bez pomoci jakýchkoli mystických prožitků.

Možná by se tu hodila zkouška sémantické analýzy pojmu "mystický", který je velmi nepřesně užíván, ať už s kladným či záporným znaménkem. I když jsem se tímto tématem nezabýval tak podrobně, jak by zasluhovalo, je možno říci, že pojem "mystický prožitek" ve správném a přesném, náboženském smyslu znamená: sjednocení lásky s Bohem, stav duchovní extáze, s nímž se pojí štěstí, zapomenutí na sebe sama i na celou vnější skutečnost. Mystický prožitek - i když by měl jakoukoli hodnotu - je jen jednou etapou či epizodou jak duchovní psychosyntézy, tak i vývoje skutečného, dokonalého křesťana. Někteří křesťanští učitelé správně ukazují, že mystický prožitek sám není cílem, nýbrž že z něj má člověk jen načerpat energii, zápal a nadšení, s nímž se má vrátit do světa a sloužit Bohu a svým bližním. Mystický prožitek přes svou pozitivní hodnotu není cílem, nýbrž jen částí duchovního života.

Existuje mnoho způsobů umožňujících člověku živý kontakt s jeho duchovním já, jež nemá mystické vlastnosti ve zmíněném už přesném smyslu. Dialog mezi duchovním já a osobností nemusí být provázen nějakým emocionálním vzrušením. Může se odehrávat na čistě myšlenkové úrovni, v jistém smyslu tedy neosobně, objektivně, nestranně. Tento fakt je třeba mít na mysli, zvláště když máme co činit s pacienty bez stálých a ortodoxních názorů.

Hlavním úkolem nové etiky je integrace (psychiky), jejím cílem je uschopnit integraci rozštěpených částí, nepřátelských životnímu systému jednotlivce. Koexistenci protikladů, která představuje celek zakoušeného světa, už nemůže být nahrazována vítězstvím jednoho členu a utlumením druhého; koexistenci protikladů může tvořit pouze jejich syntéza.

Zatímco posledním cílem dřívější etiky bylo rozdělení, odlišení a tozštěpení, což se v mytologické projekci projevilo v obrazu Posledního soudu, při němž jsou oddělováni kozli od ovcí, zlí od dobrých, pak vůdčí ideou nové etiky je sloučení protikladů v jednotlité struktuře. Z plnosti znesvářených sil, z mnoha párů protikladů má povstat struktura, v níž jsou protiklady ovládnuty a podřízeny vyšší jednotě. Tato struktura je tím hodnotnější, čím silnější je napětí mezi protiklady, čím víc diametrálních sil se skládá na vytvoření nového svazku. (Celostní struktura, již se dosahuje cestou integrace psychických komponentů, je výsledkem základní tendence osobnosti - centroverze. Centroverze, jež má svůj původ v celostní funkci osobnosti a jejíž intencí je uskutečnění a zachování této celosti, je v holistické etice zdůrazněna a vědomě realizována.)

Cílem holistické etiky je dosažení celosti, plnosti osobnosti. V této celosti nevedou protiklady oddělující vědomou a nevědomou psychiku k jejich rozštěpení a orientace ego-vědomí není ohrožena protikladnými tendencemi nevědomých, neznámých ego či jiných vědomí. V nové etické situaci je ego-vědomí odpovědným vůdcem "ligy národů", k níž náleží různé skupiny "vlád" - jak primitivní, předlidské, tak i komplikované, současné, v níž vedle sebe existují prvky ateistické i náboženské, pudové i duchovní, destruktivní i konstruktivní.

Nová etika neklade důraz především na to, aby jedinec byl "dobrý", nýbrž aby jako osobnost byl autonomní, tzn. zdravý a produktivní. Autonomie etické osobnosti záleží v tom, že přetvoření a využití negativních psychických sil, jež existují v každé struktuře, se děje vědomě v rámci aktualizace osobnosti. Ve staré etice se často stávalo (i když to nebylo pravidlem), že silná "etická" osobnost nestrávila vlastní negativní síly, nýbrž je vytěsňovala a promítala je na své okolí, využívajíc jeho slabostí,

takže obsah nesený těmito negativními, vytěsněnými a utlumenými silami se kompenzačně realizoval v jejím nejbližším okolí, tj, v rodině nebo společenské skupině; ona osobnost si přitom ani neuvědomovala, že nese morální odpovědnost za celý tento proces.

Etický cíl "nepůsobit psychicky nakažlivě na druhé" má zdánlivě výlučně negativní charakter. Toto negativní vymezení je ovšem doplněno celostním ideálem osobnosti, jehož působení sahá daleko za etiku a problém zla, o nějž tu jde. Plnost osobnosti, její autonomie a integrita je podle nové etiky základnou tvůrčích procesů, tj. procesů realizujících hodnoty. Teprve ty jsou důkazem, že celostní struktura osobnosti se opravdu uskutečnila, že se podařila její centrizace. (Centrizace je koncentrace psychických obsahů a funkcí kolem nového centra, jímž je jáství.) Ale cíl "nepůsobit nakažlivě" se zdá být téměř vážnější než sama tvořivost. Společenská skupina je vskutku odkázána na tvůrčí schopnosti jedince, ale přesto se jich spíše může zříct, než vystavit se psychicky nakažlivému nevědomému vlivu nejednotícího a v tom smyslu psychicky nezdravého člověka.

"Psychologie obětního kozla" je tu ve skutečnosti vyšším pojmem obsahujícím i onu formu nakažlivosti.

Etická autonomie a holistická etika znamenají vědomou a samosprávnou péči o ekonomii vlastního stínu. Freud má úplnou pravdu, když tvrdí, že "zlo nemůže být ve skutečnosti nikdy w kořeněno". Protože toto tvrzení se vztahuje i na jednotlivce, stojí každý člověk před úlohou, aby svobodně a odpovědně žil zlo, k němuž mu osud "dal právo".

Zlo, které si člověk neuvědomuje, je nebezpečné jako epidemie, zatímco zlo, které je pácháno vědomě a se vší odpovědností, nepůsobí nakažlivě na okolí, nýbrž je to jen můj problém a psychický obsah, pro nějž musím najít místo v životě i v utváření vlastní osobnosti.

"Vyrovnat se s tím" - to je populární vysvětlení toho, čemu říkáme integrace. Přijmout cosi, vyřídit si vzájemné účty, strávit cosi, přepracovat to, vyrůst nad to - to jsou různé definice tohoto aktu asimilace. Asimilace dosahuje různých stupňů, na nichž osobnost zvládá nové, cizí "já" a různé, často nepřátelské obsahy, před nimiž se už nebrání, neutlumuje je, nevytěsňuje, jako to přikazovala stará etika.

Na jiném místě (Erich Neumann: Ursprungsgeschichte des Bewußtseins, Zürich 1949) jsem ukázal, jak rozvoj ego a vědomí následu-

je prototypové životní procesy a činy hrdiny. K základním existenčním konfliktům hrdiny, ale i každého rozvoje osobnosti, náleží konflikty s činěním zla. "Opuštění kosmických rodičů" a "vražda prarodičů" - to jsou velké symboly, jež definují ony heroické činy, které přinášejí nevyhnutelné osvobození "já". Podobně i v normálním životě jednotlivce - např. symbolická vražda rodičů představuje fázi rozvoje, kterou nemůžeme minout, a jak ukazují četné případy zcestného vývoje, často "dobré děcko", které váhá před "vraždou rodičů", platí za to obětí vlastní životní samostatnosti.

Už psychologická analýza normálního vývoje osobnosti ukazuje nutnost jisté práce nad vlastním zlem, abychom mohli zvládnout konflikty vznikající v našem životě, a tím abychom rostli a vyvíjeli se. Každé osamostatnění se pojí se schopností ego jak přijímat hodnoty, tak i realizovat ty potřeby jednotlivce, které jsou v rozporu s kolektivními hodnotami, což ovšem znamená činit zlo.

V psychickém vývoji jednotlivce se čas od času vynoří problém, že "hlas" v nás se proti našemu "svědomí" domáhá, abychom činili "zlo" a vzali na sebe z něho plynoucí vnitřní i vnější konflikty a všechny s tím spojené obtíže. Uhýbání zlu a konfliktům, které zlo za sebou vleče, bývá překvapivě často oním "hlasem" označováno za "neetické".

V normálních etapách rozvoje kultury, v nichž je osobnost chráněna kulturním kánonem, jehož hodnoty může uznat za autentické, nacházejí svůj adekvátní výraz i živé emoce hlubších vrstev lidské psychiky. Náboženství a umění, rituály a obyčeje jsou tak přesycené symboly, že normální život jednotlivce - byť i ne nějak "velkého" jednotlivce - probíhá v celkové shodě s kulturou epochy.

Ale v převratných epochách, v časech úpadku kulturního kánonu, ztrácí jednatel onu ochranu a upadá do rukou pramocností a božstev, jimž je vydán "na život a na smrt". Pro jednotlivce samého to znamená, že je v životě vystaven nebezpečí bezprostřední zkušenosti, nezabezpečené žádnou konvencí. Tento problém může na sebe vzít např. formu mezilidského konfliktu, v němž konvenční morálka se staví proti silné lásce. Kdo nebere vážně problematiku tohoto druhu, dostává se do velkého nebezpečí. Držet se v takovém případě práva už jednotlivci v životě nepomáhá a v jeho vývoji dochází k neklidu, jaký by člověk starověku a každý mytologický světový názor, který zná transpersonální mocnosti jako bohy, interpretoval jako "Afroditinu pomstu".

Nebezpečí intervence bohů - to je nebezpečí živé zkušenosti

hlubokých vrstev psychiky, jejichž numinální síly a nadosobní nároky není možno eliminovat, pokud nechceme eliminovat - k vlastní záhubě - život sám, hloubku a sféry nadosobního bytí. Tady se rodí konflikt, jehož podstata záleží v tom, že musíme činit x "zlo" (ve smyslu kulturního kánonu), sice ne z lehkovážnosti, která je plodem nevědomí, nýbrž ve formě "přijetí zla" následkem "intervence bohů".

Vyhnutí se tomuto konfliktu, a tím i utrpení, jež s sebou nese, je shodně se starou etikou čímsi dorbým a chvalitebným, pokud se to navíc ještě pojí s nebezpečím, že se zmíněný člověk stane obětí sexuálních fantazií. To, že jeho "morálně legální" svazek s druhým člověkem bude tím otráven a že nejen on sám, ale i celé jeho okolí padne za oběť této infekci, to často až odhalí psychologická analýza jeho situace.

Odpovědnost za plnost osobnosti, již se domáhá holistická etika, se vztahuje nejen na vnější skutečnost, ale také na náš vnitřní svět, toj. na naše sny, fantazie, myšlenky atd. Uznat existenci duše to znamená vědět, že i výplody naší fantazie mohou být stejně vážné jako výsledky nějaké činnosti. Jednotlivci i lidské skupiny, ale i celé národy a historické procesy podléhají síle psychických skutečností, jež se hojně rodí ve formě fantazie v jednotlivcích. Imaginace člověka opanovaného touhou po moci čas od času pustoší svět ve válkách a ničeních, právě tak jako se vnitřní obraz existující v tvořivé bytosti stává kulturním vlastnictvím celého lidstva.

Tlumení zla, poslušnost konvencí a "potvrzování se" v duchu staré etiky je často jedinou vhodnou cestou, která dovolí vyhnout se nebezpečí a zůstat při starých morálních kánonech. Ale "kde je nebezpečí, roste také pomoc" (Hölderlin), a proto hlas nové etiky bude současně nebezpečím i pomocí, neboť jedno bez druhého neexistuje.

Ukazuje se, že cesta nové etiky není lehká. Naopak. Za odvržení pevného a kolektivně akceptovaného vědění, jaké měla stará etika o dobru a zlu a za zvolení dvojznačnosti vnitřní zkušenosti musí jednotlivec draze platit, neboť pro každého odpovědného člověka je občasné přijetí zla riskantním krokem do neznáma.

Odvaha individuálního hodnocení dobra a zla, jež se děje nezávisle na kolektivních hodnotách, je jedním z nejtěžších úkolů, jež nová etika klade jednotlivci. Fakt, že hodnoty společenské skupiny mají své vnitřní zastoupení v jednotlivcově super-ego, vede k

vážným psychickým konfliktům; neboť akceptování vnitřního hlasu neznamená, že máme pokládat za dobré všechno, co se vynořuje z našeho nitra, ale rovněž akceptace negativních jevů neznamená, že budeme bez překážek způsobovat jejich vznikání.

Jednotlivci, kteří si chtějí usnadnit akceptaci zla, náleží vždycky k primitivním typům, kteří musí nejprve zakusit hodnoty staré etiky. Nemusí se sice učit metodám vytěsňování zla, ale musí získat schopnost zlo tlumit, schopnost oběti, disciplíny a askeze, aby vůbec získali sílu "já" potřebnou civilizovanému člověku.

Zde narážíme na hierarchickou zásadu závaznou v nové etice, která hlásá, že tato etika se nemůže stát kánonem ani základnou jakéhosi zákonodárství bez přihlédnutí k individuálním rozdílům. Rozdíl mezi lidskými strukturami a přináležitost jednotlivců žijících v témže čase k různým kulturním vrstvám i fázím rozvoje vědomí - to je jedna ze základních konstatací nové etiky.

Různému rozsahu vědomí a osobnosti odpovídá různý stupeň etické kompetence. V případě nízkého stádia rozvoje osobnosti, např. primitivního, infantilního "já" se vystačí s kolektivní etikou "zákonu", zatímco v případě vyšších forem osobnosti, osobnosti blížící se plnosti, instance "hlasu" vylučuje zákon kolektivního svědomí.

Tento jev bylo možno dříve pozorovat pouze u geniálních etických osobností, zatímco dnes se v životě západní kultury setkáváme s mnohem početnější vrstvou zindividualizovaných lidí. Projevem tohoto vývojového posunu je fakt, že za posledních sto let i zákonodárství postupně dosáhlo jistého stupně individualizace v posuzování jednotlivce a jeho konstituční i psychické "příčetnosti".

Proto nová etika v tomto kontextu odmítá i zásadu trestu. Trest má vždy tendenci vykořenit negativní, ztlumit je a vytěsnit. Jeho cílem není proměna osobnosti, nýbrž pouze částečná etická, skutečná či iluzorní, proměna vědomí.

neautoritativní výchova

Proto nová etika, opírající se o hlubinnou psychologii, nemá zájem trestat. I ona může přirozeně souhlasit s tím, když společenská skupina vyloučí některé části, které se nedají asimilovat, ale neodvolává se při tom na zásadu trestu či zásadu vlastní morální výše, nýbrž dělá to jedině s vědomím vlastního psychologického nebo biologického nesouhlasu. Fakt, že organismus nemůže něco strávit, nemluví proti nestravitelnému pokrmu, nýbrž jedině

proti neschopnosti organismu něco integrovat.

Nutnost samostaného zpracování zla vede k požadavku uvědomění si nevědomých psychických obsahů. Když začínáme chápat, jakým neštěstím pro jednotlivce i pro společenskou skupinu je nevědomí jako následek vytěsnění, pak toto úsilí nabývá zásadního významu. Lež, která je podstatou vytěsnění a s ním spojené snahy nevidět skutečnost, hrozně pustoší a zevnitř zžírá jak jednotlivce, tak i celé národy.

Zásada pravdy se v nové etice týká skutečného vztahu mezi "já" a nevědomou psychikou. "Být vědomým" je morální povinnost. To znamená, že vědomí nabývá charakteru instance, jejímž úkolem je kontrolovat a navracet celostní poměr mezi jednotlivými částmi psychiky, mezi vědomím a nevědomím. Tento úkol je nezávislý na obsahu, který se k vědomí vztahuje, i na tom, zda jde o dobro či zlo ve smyslu staré etiky. Kriterium pravdy tu má význam morálně rozhodující. Poznání sebe sama a jeho rozsah je v tomto kontextu pojmem etickým, a ne vědeckým.

Uznat vlastní zlo je věc dobrá. Být příliš dobrým, tzn. chtít přeskochit hranice svého skutečného dobra a svých možností, je věc špatná. Činit zlo vědomě, tzn. s vědomím odpovědnosti za ně, bez předstírání, že jde vlastně o dobro, je věc eticky dobrá. Vytěsňování zla, k čemuž se vždycky druží inflační přeceňování sebe sama, je věc špatná, i když třeba vyrůstá z "dobrých intencí" či z "dobré vůle".

Spojení nové etiky s vědomím a zdůraznění role ego vypadá příliš racionalisticky; ale uvidíme dále, že "já" tu nemá rozhodující slovo.

Vědomé činění zla stojí v rozporu s tím, čemu se ve freudovském duchu říká "sublimace". Sublimace je druh triku, s jehož pomocí je zlo zbaveno svého "přirozeného" charakteru a je obdařeno jakýmsi kulturním cílem. Freudovská sublimace je projevem přizpůsobení nevědomého a nikoliv výsledkem vědomého řízení svého vývoje. Zkušenost totiž ukazuje, že sublimace řízená "já" a vědomím je možná jen v nevelkém rozsahu, tzn. že "já" není schopno zvrátit přirozené pudové tendence ke kulturním cílům.

Ovšem tam, kde taková možnost existuje, upadáme do negativního bludného kruhu staré etiky, tzn. že za sublimaci platíme nakažlivou chorobou, která vzniká následkem vytěsnění a utlumení nesublimovatelných nevědomých psychických obsahů. Známe přece "vysublimované" světce, kteří žijí v pojmech staré etiky "bez kazu", tzn.

nerealizují svůj pohlavní pud a jsou přeplněni láskou ke svým bližním, přinejmenším alespoň ve vědomí. Ale zostřený pohled nemůže nevidět pekelnou auru, jež je obklopuje. Jejich prozářené bytosti obtáčí věnec sexuálních fantazií, které naně "dábel" sesílá jako pokušení, ale rovněž prstenec ohně a krve, nelidských pronásledování všech nevěřících, hranic a mučení, pogromů a křížových výprav, který odporuje vědomé lásce k bližnímu a nakonec i všem vykonaným "sublimacím".

Dřívější stanovisko "absolutního požadavku" našlo svou nutnou protiváhu v koncepci "prvotního hříchu", která je výrazem nemožnosti splnit onen požadavek. Z toho plynulo negování "tohoto života", všeho pozemského a nakonec i člověka samého. Život, země, člověk byli označeni za nositele zla. Ve všech formách útěku od života, ve znehodnocování toho "já", které náleželo k vědomí hříchu, podobně jako v inflaci toho "já", které příslušelo posvěcení, se projevoval útek od "nižšího" aspektu světa k nebi, jakožto symbolu všeho pozitivního a dobrého.

Nová etika naproti tomu svou akceptací věcí negativních je výřezem jak samoafirmace současného člověka, tak i přitakání k zemi a pozemskému životu. Příznačné je, že tato nová orientace se občas jeví ve formě "sestupu", či dokonce paktu s ďáblem. Pakt mezi Faustem a Mefištěm je paktem, jaký dnešní člověk uzavírá se svým stínem a zlem, což mu teprve umožňuje prožít plnost života, dospět k Matce a vznést se k Věčnému Ženství. Celým světem života vede tato cesta a vede až do hlubokých vrstev předžidokřesťanské skutečnosti. Z nevědomé psychiky dnešního člověka se ustavičně vynořuje postava Pána, neznetvořený obraz křesťanského ďábla, Pána, který jako strážce přirozenosti nám přináší klíč k jejím hlubinám. Neodhánějme pokušitele, nýbrž přijímejme ho, neboť se zdá, že dnes může být spasen jenom ten, kdo se ve svých snahách a námáhách nevyhýbá nebezpečí pádu a chaosu.

Přijímá-li dnešní člověk zlo, přijímá svět i sebe v oné nebezpečné podvojně přirozenosti. Autoafirmace v jejím nejhlubším smyslu musíme chápat jako afirmaci lidské plnosti, která objímá jak nevědomou, tak i vědomou psychiku, a jejímž centrem není ego, představující pouze střed vědomí, ale ani tak zvané "nad-já", nýbrž jáství. Jáství je pro vědomí mezním pojmem, tzn. nedá se racionálně pochopit.

Jáství jako centrum psychiky, objímající i nevědomé procesy, je totožné s celkem těla, poněvadž, jak si musíme přiznat a jak

12

Selbst

už částečně zakoušíme, všechny psychické procesy mají přinejmenším také fyzické koreláty

Ovšem zatímco celek těla ve své jednoduše a centrizaci se jako přirozený jev projevuje nevědomě v celém organickém životě, lidská situace je charakterizována spíše tím, že v lidské psychice se historicky vyvinulo protichůdné napětí mezi vědomím a nevědomím a došlo k jejich rozštěpení. Toto rozštěpení protikladů, jejichž půly je možno definovat takovými mytologickými a filosofickými, morálními i náboženskými symboly, jako je vědomí a nevědomí, duch a život, nahoře a dole, nebe a země apod., je sice samo o sobě nutné pro rozvoj vědomí, ale jeho krajní forma se stala osudnou jednotlivci i společnosti. Roztržení protikladů zbavilo člověka středu. Ohroženo tak bylo nejen místo člověka ve světě, ale i samo soužití s lidmi.

Tendence k rozvoji celistvosti je individuální nutností: v individuálních vývojových procesech se objevuje spolu s potřebou psychického sebeutváření člověka jakožto stabilní struktury stavějící se proti chaotickým tendencím světa a nevědomí.

Nemůžeme se tu zabývat procesem individuace a jeho významem pro jednotlivce. Tento proces popsal a doložil dokumentárním materiálem ve svých dílech C. G. Jung. Ale vztah tohoto procesu k etice záleží v tom, že tendence ke stabilizaci osobnosti má neobyčejný morální význam.

Pohlédneme nyní na přechod do nové epochy rozvoje lidství.

Rozvoj práva, obecné závazné morálky, kolektivních hodnot, jakož i vznik a vývoj svědomí a super-ego posloužil k upevnění systému vědomí a ego a jejich vynoření se z původně dominantního nevědomí. I vývoj vědomí se všemi jeho následky byl původně výsledkem nutnosti zformovat stabilní strukturu schopnou postavit se proti destruktivním tendencím nevědomí a světa. Kolektivní hodnoty tento vývoj podněcovaly a svědomí, jakožto psychická instance, která reprezentuje kolektivní hodnoty v jednotlivci, mělo původně pozitivní funkci - chránit jednotlivce i společnost před opětovným upadnutím do emocionální závislosti na nevědomí.

Primitivní ego je infantilní "já". Společnost se s ním stýká v podobě super-ego, jež je obdařeno značnou vnitřní autoritou. Svědomí jakožto "společný strach", právo s jeho zásadou odměny a trestu a pocit viny vůči kolektivnímu super-ego - to jsou pro infantilní "já" starověkého člověka první morální prožitky.

Svědomí jakožto reprezentant kolektivního superego je výsledkem

vnějších, heteronomních vlivů, bez ohledu na to, zda rozvíjí osobnost. Proti vnější autoritě super-ego, které je čímsi daným a trvalým, ustáleným a tradičním, se staví "hlas" jako výraz vnitřního projevení a sebedefinování, jako výraz čehosi nového, rozvíjejícího se, čehosi, co teprve má přijít.

Tento hlas má vždy a nevyhnutelně "synovský" charakter, v protikladu k "otcovskému" charakteru práva.

Proces "zmasovění" charakterizující dnešní dění, jako kolektivistický charakter hrozící jednotlivci zničením, působí v procesu individuace kompenzačně vznik nové tendence ke stabilizaci. Tato tendence se ovšem už neopírá o stabilitu vědomí, nýbrž o holistickou strukturu psychiky.

Na místo super-ego, které bylo výrazem heteronomní, vnější kolektivní etiky, která se vnucuje infantilnímu ego, teď nastupuje jáství jako vnitřní centrum osobnosti. Dorostlo i samostatné ego-vědomí, které v průběhu individuace člověka, již s sebou nese historie západní kultury, ztratilo svůj infantilní charakter a orientuje se nyní na "sebe sama", čili na jáství jako centrum celku psychiky. To, že jáství nastupuje na místo heteronomního super-ego, je výrazem nově získané etické autonomie osobnosti.

Orientace na jáství už nemůže probíhat tak, že se ego řídí existujícími hodnotami, nýbrž vyžaduje proces neustálého dialogu se sebou samým a neustálé sebekontroly.

Základním jevem, o nějž se ego v tomto procesu opírá, je psychická kompenzace, která působí, že mezi nevědomím a vědomím vzniká takový vztah, že obsahy chybějící vědomému systému a potřebné psychické celistvosti se vynořují umocněné v nevědomí. Kompenzace např. působí, že falešný vědomý postoj je korigován ve spánku snem, nebo že vážná životní zásada, utlumená ve vědomém životě, vypluje na povrch ve fantazii, snu, v omylech či psychickém neklidu.

Kompenzace je bezprostředním výrazem celistvosti psychiky, a tím i jáství. V ní se projevuje ne jedna z dílčích struktur psychiky - vědomí či nevědomí - nýbrž vlastně celistvost psychiky se tu staví proti samovolným úchylkám dílčích struktur.

Analogické formy celostního řízení nacházíme v celé živé přírodě. Spolupráce jednotlivých systémů je vůbec možná jen díky působení vyrovnávajících kompenzačních jevů. Vědomí, které je v psychickém životě poddáno zásadě kompenzace, tedy nejen že bere v úvahu její projevy, nýbrž na ně taky reaguje, ^{au} autenticky ukazuje orientaci ego na jáství. Tak se v procesu vnitřního dialogu těžiš-

tě osobnosti postupně přesouvá z ego na vědomí na jáství a do celku psychiky.

Teď teprve vidíme, proč jsme mohli tvrdit, že vývoj etiky ve směru ozřejmění celistvého charakteru psychiky vede k umocnění osobnosti. Labilitě, která se objevuje jako důsledek odštěpení stínu (se všemi katastrofálními následky), se můžeme vyhnout, pokud stín i nevědomí zůstanou pod kontrolou vědomí a pokud podrobíme zkoušku přisvojovat neustále jejich obsahy vědomí a životu. Takto proces integrace, zahrnující sledování kompenzace i orientaci na jáství a celek psychiky, tvoří takovou strukturu osobnosti, kterou už nemůže narušit ani konflikt vnitřních protikladů, ani dominance některého z jejích částečných aspektů.

Střední cesta, na níž se dovršuje rozvoj osobnosti, je nyní volná od jednostranností dogmaticky zabsolutizovaných pozicí částečných systémů. Je volná od alternativy - "být výlučně dobrý" - "být výlučně zlý" - a tímto způsobem i volná od jednostrannosti výlučně racionalistického vědomého postoje či od zásadního iracionalismu. Tím se ovšem osobnost osvobozuje od katastrofální dialektiky, v níž je jednostranné stanovisko neustále nahrazováno jednostranným stanoviskem protikladným.

V procesu získávání etické autonomie jde o umocnění a prohloubení "bytí ve světě". Proces asimilace nevědomých částí osobnosti nechává málo prostoru pro sublimaci. Nehledě na vědomě kontrolované uskutečňování negativních obsahů, větší a více rozhodující roli hraje jejich proměna v pouhý okraj osobnosti.

Proměna negativního je základním psychologickým problémem alchymie. Přeměna, "smíchání" a "přetavení" osobnosti, často svázané se symbolikou obrození, stojí vždycky pod znamením holizace (Ganzwerdung) psychiky.

V nové etice tedy nacházíme následující hodnocení: to, co vede k celistvosti (plnosti) psychiky, je dobré, to zase, co vede k jejímu rozštěpení, je zlé. Integrace je dobrá, dezintegrace zlá. Život, vývoj a integrace stojí na straně dobra, tak jako smrt, rozštěpení, dezintegrace na straně zla. Přitom dnešní člověk ví, že obě tyto zásady jsou nerozlučně spojeny. Ale lidská duše, podobně jako živá substance, je charakteristická tím, že v ní dominují integrační procesy. Morální hodnocení se v nové etice už nevztahuje na obsahy, vlastnosti nebo činy různých "jednotlivců", nýbrž váže se funkčně na celistvost psychiky. To, co pomáhá integraci celistvosti psychiky, jež má své centrum v jáství, je "dobré", bez

ohledu na svůj charakter. A naopak: zlé je to, co vede k dezintegraci, i kdyby to bylo projevem "dobré vůle", "společně uznaných hodnot" či jiným "dobrem o sobě".

Vtělení negativního do procesu integrace je nejen kritériem síly, nýbrž také etickým počinem, neboť živá celistvá psychika může existovat jen díky napětí vnitřních protikladů, které se v ní spojují ve vyšší jednotu.

Vývoj, který překonává jednostrannost jak typologické, tak sexuální povahy, je hlavní myšlenkou nové etiky, v níž se současný člověk pokouší neznehodnocovat skutečnosti světa, nýbrž je akceptovat a synteticky v sobě přetvořit ve vyšší jednotu.

Nová etika je z jedné strany etikou individuální, etikou individuace. Ale druhým, stejně vážným momentem nové etiky je společenský význam jí vytvářené individuace. Osobnost, která v duchu holistické etiky našla svůj psychický střed a získala etickou autonomii, představuje svou umocněnou strukturou a rozšířeným vědomím opěrný bod pro společnost. Je v záplavě událostí stabilizačním centrem, o něž se zevnitř i zvenjšku rozbíjejí vzedmuté vlny kolektivismu a masové psychiky.

Stabilní struktura člověka s holistickou morálkou je méně ohrožována, protože asimilovala značný počet prvků společné psychiky, kolektivního nevědomí, které naplňují druhé lidi hrůzou nebo úžasem, obdivem nebo nadšením a následkem toho nesvobodou. Taková osobnost zná dobře jak výšiny, tak i temné hlubiny lidství, protože je prožila a na sobě zakusila.

Tak je jedinec, pokud skutečně žije plností své individuality, jakoby alchymistickou křivulí, v níž jsou přetaveny a slity společenské prvky v novou syntézu, jež je následovně obětována společnosti. Jedinec ovšem taky koná anticipující integraci zla spolu s asimilací stínu a stává se tak nástrojem otužování společnosti. Stín jedince je vždy spjat s kolektivním stínem skupiny, takže asimilací vlastního zla se uskutečňuje rovněž asimilace fragmentu zla společnosti.

Na rozdíl od "psychologie obětního kozla", v níž jedinec přenáší své zlo na slabší, jde tu o jev opačný, a to: o "zástupné utrpení". Jedinec na sebe bere odpovědnost za část břemene společnosti, "detoxikuje" její zlo a integruje je vlastní přeměnou. Jestliže se to podaří, dojde k vnitřnímu osvobození společnosti, ~~na níž~~ která bude alespoň částečně zbavena zla. Tak se za osobními morálními problémy jednotlivce vynořuje morální problém spo-

lečnosti, do níž jednotlivec náleží, problém jedincova uvědomění si kolektivních přetvářek a potlačení. Což je v posledku problém celého lidství.

Od objevení se nové etiky a jejího požadavku, aby lidé byli odpovědnými plnými osobnostmi, začíná ustupovat zásada dokonalosti a na její místo nastupuje zásada plnosti. Holistická etika ukazuje nedokonalost, v níž vězí člověk, svět i Božstvo - neboť i ono je nedokonalé, poněvadž v jistém stupni obsahuje princip protikladů.

Všechny protiklady přesahující plnost, jíž je třeba dosáhnout, je jednotou, v níž se sbíhají nejen nároky estetické a etické, ale také náboženské. Hlavním úkolem současného člověka je zaujmout stanovisko vůči této jednotě.

Kdykoli historická ěudba vehnala nějakou skupinu do jednoho ovčince, vždycky došlo ke vzniku autentického společenství, přičemž nebylo zapotřebí stavět uprostřed oltář nějakému božstvu, protože obyvatelé věděli, že jsou sjednoceni kolem - a kvůli - Nejmenovanému.

Martin Buber (Paths in Utopia)

DOSAVADNÍ ÚVAHY

Vyslovil jsem tezi, že jednostranný pohled převládající v postoji vědeckého světového názoru, se stal mezní podmínkou lidského vědomí v městské průmyslové kultuře a všeobecně panujícím Zákonem Reality, synonymem psychického zdraví. Ze Zákona Reality a umělého prostředí, jež je výrazem onoho Zákona, se zrodila technokracie, představující dobročinný despotismus elitářské expertízy. Máme-li se vzepřít technokracii, je třeba učinit jedno: radikálně odmítnout mentalitu, z níž technokracie čerpá svou moc. Je to nutné nejen proto, aby zůstala zachována demokracie, ale také abychom se dostali z pekla odcizení, které je psychickou cenou, jakou platíme za jednostranný pohled na svět.

Naše politické názory nabyly hluboce psychologického významu, staly se konfrontací různých koncepcí psychického zdraví. Pokud si ovšem psychologie nechce podkopávat základy vědeckou objektivizací, musí směřovat tam, kam ji vede osvobozené vědomí - ke sféře snů, mýtů, vizionářských vytržení, sakralizace skutečnosti, transcendentních symbolů. Musíme pamatovat, že psychologie zkoumá duši a že má tedy nejbliž k náboženství. Autentická psychologie nezamítá žádnou intuici získanou v některé z oblastí ducha. Neproměňuje ji v učené políčko redukčních "interpretací" ani ji nechápe jako exotický, starodávný mysticismus. Naopak touží si ji osvojit jako základ naš⁸⁸ podického intelektu, který by byl nadále součástí našeho všedního života.

Předpokládejme, že skutečnost, v níž žijeme, by měla podstoupit tuto proměnu... Jaký politický program by z toho měl vzejít?

Nejskromější program by myslím měl obsahovat likvidaci městsko-průmyslového životního stylu jakožto převládajícího stylu v na-

šem světě. Musíme to učinit nikoliv jako zoufalou oběť, nýbrž s vědomím, že skutečnost, v níž toužíme žít, leží mimo umělé prostředí. Musíme tedy jít rozhodně a radostně ve směru pravého post-industrialismu, směrem k probuzenému světu - probuzenému jako z těžkého snu z chorobného zaslepení mocí, výkonem a pokrokem.

Můžeme se pozastavit nad ohromností tohoto úkolu... nad velkoměstsky rozrůstajícími se jako rakovina na tváři světa... nad množícími se závody, továrnami, elektrárnami a autostrádami, šachtami a agroprůmyslovými kombináty, nad stále rychlejšími způsoby komunikace a dopravy... nad prudkým přívalem vědeckých objevů a pokroků... nad stále hustší sítí financí a obchodu, která obepíná zeměkouli... nad disciplinovanými, i když nespokojenými miliony lidí, kteří se poslušně posunují po spletitých cestách produkce a konzumu. Můžeme se pozastavit nad rozměry, tempem a monomanií všeho, z čeho se skládá městsko-průmyslová společnost, nad tím, jak nepředstavitelné se zdá, že by celý ten rozsáhlý aparát měl někdy ustoupit jiné formě kultury nebo alespoň zvolnit svou expanzi či zmenšit rozsah.

Nepředstavitelné - pochopitelně. Právě tak nepředstavitelné bylo před čtyřmi generacemi, že naším hlavním produktem bude něco tak nestvůrného. Ovšem když jsme tu nestvůru stvořili, musíme ji i zničit a vyvolat v život něco lidštějšího.

DEZURBANIZACE

Jako závěrečné ilustrace ke své knize Město v dějinách vybral Lewis Mumford dva obrázky, které představují alternativní perspektivy budoucnosti. První je skica skupiny japonských urbanistů znázorňující dokonalé umělé prostředí, konstruktivistický soubor kopulí z kovu a plastiku, s inženýrskou sítí napojenou na kontrolně-řídící centrum. Je to stroj na bydlení, veliký jako město, vyplněné výlučně věcmi vyrobenými člověkem. Mumford by mohl jmenovat spoustu vážných lidí posedlých podobně chorobnými představami - Buckminster Fuller, Paolo Soleri a Constantinos Doxiadis - to jsou známější hlasatelé futuristických perspektiv Bucku Rogerse. A nejsou to jen plány akademické fantazie. Když mohly být počátkem 60. let do vládních plánů vtěleny plány korporace RAND na systém krytů civilní obrany, pak dnes se už blížíme plně kontrolovanému hermeticky utěsněnému, naprosto neorganickému životnímu prostředí.

A vedle, jako protiklad této vize, umístil Mumford čínský, na pergamenu malovaný obrázek Svátku Jara: zahrada zalitá sluncem, lidé v původní přírodě a to všecko pokojně spočívá v Tao. To pochopitelně není utopická skica, ale prostě výsledek představivosti. Ale taková představivost je základem moudré praktiky. Přivádí nám na mysl to, co hledáme. V tomto případě je to harmonická symbióza člověka s přírodou, organické společenství.

Podle mého soudu onen druhý obraz postindustriální budoucnosti nevyklučuje zachování měst a exploativní průmyslové produkce. Rozhodně tu nejde o antitechnickou alternativu, spíš jde o přiznání prvenství věcem nejdůležitějším. Na tom obrázku nejsou města ani továrny, ale mohly by být někde jinde, odkud by se staraly o jeho rozvoj. Města a průmysl mají podpůrnou funkci a mají se podříditi hlavnímu modelu života. Mají být zdrojem možnosti volby, skladištěm jistých technologických prostředků, ale nikoliv převládajícím způsobem života.

Požadavek dezurbanizace světa znamená pouze uznání historické pravdy, že život ve městě sloužil vždy jen mizivé menšině - především obchodníkům a intelektuálům. Intelektuálové přiznávají obvykle městu značný význam, neboť ono vyhovuje jejich temperamentu a je nutné k udržení jejich role ve světě. Kochají se rychlým oběhem nových idejí, prudkým stíráním protikladů myšlenek a hodnot. Přitom život ve městě (dokonce i v jeho někdejší skromné velikosti) člověka ~~vy~~ přinejmenším vyčerpává a ničí. Město rychle spaluje své lidské zásoby, pro to také všem lidem nevyhovuje. Proto byla města až do 19. stol. poměrně nepočetná a nerozsáhlá. Ale navzdory svým malým rozměrům byla kulturně značně bohatší než dnešní velkoměsta. Například Atény Zlatého věku nebo renesanční Florencie měly obyvatel asi jako dnešní Lubbock ve státě Texas. Ale pro nás musí být město nutně velké a čím větší, tím lepší - jako kdyby větší počet lidí žijících ve městě znamenal i větší počet lidí majících skutečný podíl na životě a dobrodiní města, což je úsudek právě tak nelogický a hloupý jako názor, že čím víc lidí je v neděli v kostele, tím víc je na světě pravých křesťanů.

Řek ví každý, kdo má rád městský způsob života, velikost město hubí a proměňuje ve hřbitovní "městské krajiny" plné lidí, kteří cítí k městu odpor a neváží si žádné z jeho základních hodnot. Harvey Cox v knize Sekulární město - deprimující, nešťastné chvále "kultury technopolis" . oslavuje superměsto jako "důmyslné zařízení rozšiřující dosah lidské komunikace a rozšiřující svobodu

individuální volby". Ukazuje to spíš, že každé předměstské sídliště, sloužící jen jako noclehárna pro své obyvatele, těží z etosu Greenwich Village v New Yorku, Near North Side v Chicagu nebo Telegraph Avenue v Berkeley. Dnes existuje jen několik desítek středně velkých sídlišť v celých Spojených státech, kde je možno naražit na něco, co aspoň trochu připomíná skutečný městský život, zatímco většina měst odumírá pod náporom obklopujícího je hypertrofovaného urbanismu. Když se město rozroste v obrovský územní celek, je to jako by rostla tuková tkáň, ale ne srdce a jiné životní orgány. Velikost, hustota, anonymita či mobilita nebyly nikdy podstatou městského života, nýbrž jeho chorobou. Ovšem to všechno teď bude údělem většiny urbanizovaných Američanů.

Co znamená město pro lidi, kteří v něm právě žijí? Zločinnost, špína, přelidnění, finanční zátěž, shon, nebezpečný hluk, nervozita, různé tlaky, znásilnění práva na soukromí, na druhé straně však hrozící samota, únava, únava, únava. Proč tam vlastně lidé bydlí? Poněvadž tam mohou najít práci a blahobyt - nebo přinejmenším mít na to naději. A ve vesnicích a městečkách, které oni nebo jejich rodiče opustili je život ještě nevlídnější a stísněnější - to jsou zbytky zničené americké minulosti, místa, která už nemají budoucnost. Tito lidé, stejně jako ty miliony, které táhly do měst na počátku industrializace, byli přinuceni nutností nebo přiváběním pokušením vysokých výdělků. Teď by však raději bydleli ve vysněné předměstské krajině, kde (jak jim namlouvají obchodníci s nemovitostmi) je život čistý, klidný, příznivý, poctivý, oplývající volným časem, kde mohou děti vyrůstat normálně a bezpečně. A proto utíkají jen, co si to mohou dovolit, ale zřídka kdy jsou daleko. Usadí se o něco dál od centra, v rozrůstající se konurbaci, kde stále ještě citelně pociťují většinu nevýhod města (a k tomu ještě přistupují vyhrcořenější problémy komunikační), a nic nezískávají jako protihodnotu. Předměstí jsou nezdařeným pokusem zachovat město, který provádějí lidé ekonomicky s ním spjatí. Přitom se i předměstí stále víc rozrůstají.

Dnes jsou všude na světě města přeplněna lidmi, kteří nejsou a nechtějí být městem pohlčeni. Z tohoto hlediska je problém měst těžší. Města to nejsou budovy, ulice, obchodní centra či nemovitosti. Města to jsou především lidé, a lidé nenávidící město je nebudou chtít zachraňovat. Je to pochopitelné - město jim není domovem, ale klec. Většina dnešních urbanistů a politiků v rozvinutých i rozvojových zemích pomíjí tento fakt a podstupuje zou-

falé snahy, aby udrželi krok s duchem doby a zachovali fungování velkoměst. Ale není možno budovat města rukama jejich nepřátel.

O to se tedy starat nemusíme. Skutečným řešením problému měst je masová dezurbanizace. Musíme nalézt alternativní východisko pro lidi, kteří chtějí město opustit, Vysoce rozvinutý život na vesnicích a v autonomních malých městečkách se musí stát reálnou možností a nutnou formou rozmanitosti. Nemám na mysli vesnice a městečka, která se stala satelity měst a ztratila svůj charakter. Ideálem, jako vestarovské Atice, by mělo být venkovské prostředí doplněné snadno dostupným polis o lidsky úměrné velikosti. Branimi Atén proudili venkované pravidelným tempem na obě strany a to byl jeden z tajů životnosti tohoto města. Všemi prostředky je třeba bezpodmínečně zmenšit míru měst i jejich rozsah a současně značně zvýšit možnost volby bydlet mimo město. Musíme si uvědomit, že násilná, masová a prudká urbanizace byla iracionální obsesí, charakteristickou pro průmyslový etos. Pokračování v této podivínské historické úchylce nemá nic společného s přelidněním nebo s požadavky vysoké životní úrovně. Spíše se stáváme oběťmi kulturního stylu - velebení megatechniky a všeho umělého - jemuž je město ve své chorobné velikosti přizpůsobeno. Ztotožnili jsme stavbu měst s pokrokem a rozšiřování venkovských a zemědělských ploch s úpadkem a naše hospodářství jsme přetvořili tak, aby se hodilo k tomuto zvrácenému pojetí historické nutnosti. Jak však ukáže další kapitola, hospodářství opírající se o umělé prostředí je marnotratné, rozhazovačné, nutí ke konzumu i těch potřeb, jež sama technika produkuje. Nutnost, kterou jsme si navykli interpretovat jako výlučně demografickou, je převážně výsledkem nemocného životního stylu. To je třeba si jasně říci, přičemž to ovšem neznamená, že přelidnění není žádným problémem.

EKONOMIKA TRVANLIVOSTI

Pokud jde o exploatační redukci industrializace, je k tomu zapotřebí hlubokého zvážení smyslu práce. Podniky těžkého průmyslu ušetří spoustu lidské práce a jejich drastické omezení by znamenalo nutnost konat mnohem více práce jiným způsobem. Zásadní otázka zní: jaké úspory nám poskytuje průmysl, jde-li o takovou práci, kterou potřebujeme, o kolik více průmysl produkuje na rozdíl od toho, co bychom vyráběli řemeslně nebo s použitím bezprostřední

technologie ve jménu zachování jiných hodnot?

Natolik jsme si zvykli na ponurou představu, že práce musí být vysilující, odcizenou námahou, že se zdá skoro zbytečné položit tuto otázku ve veřejné diskusi. Pro většinu lidí je práce břemenem a nudou, vždycky přináší užitek druhým, vždycky je vykonávána podle směrnic druhých lidí. Dělá se pro peníze a zřídka z lásky. Proto pochopitelně každý touží hodit svou práci co nejrychleji na stroje a velké produkční systémy. Ty pak ospravedlňují svou existenci produkováním škváru, který se jen tváří, že je něčím víc, a který oficiální ekonomika počítá do tajemné statistické kategorie nazývané "životní úroveň". A prázdnota, která nastane, když stroj převezme práci, kterou nikdo nechtěl dělat, se nazývá "volný čas" - je to prázdnota horečně zaplňovaná ponurým, obsesivním získáváním a vydáváním, idiotismy typu organizované turistiky (to jest šance být počítán k mezinárodní pohromě) a nebo prostě nudou.

Charakter práce se však naprosto změní, bude-li vtělenu do vlastního systému hodnot a bude vykonáván kolektivně. Práce se může dokonce stát formou modlitby, jako tomu bylo u křesťanských mnichů nebo u mnohých primitivních národů. Práce může být příležitostí, jak provádět změny, bratřit se s druhými, "vydávat se". Její nástroje i schémata je možno naplnit transcendentální symbolikou. Práce se může stát plným výrazem osobnosti. Ale k tomu vede ještě dlouhá cesta.

Rovněž dlouhá cesta nás dělí od uvědomění si, že skutečným předmětem ekonomie není hojnost (plenty), nýbrž plnost (plenitude), jak to přesvědčivě dokázal Lewis Mumford v knize *The Pentagon of Power*. Ekonomie, která není vyvažována normou nutného minima, nabývá rysů šílenství, podobně jako "biotechnika" živých organismů. Taková ekonomie ztratila ze zřetele existenciální hodnoty, jimž jedině mají hodnoty civilizační sloužit. Tyto nedostatky našeho ekonomického myšlení byly odedávna předmětem kritiky mnohých moudrých lidí a není potřeba zde opakovat jejich argumenty. Dokonce i někteří velmi nepružně uvažující ekonomové pod tlakem ekologické krize přiznali nakonec správnost "ekonomiky trvanlivosti", jak ji nazývá E. F. Schumacher. Pro rozvinutou společnost to znamená nulový růst, a nebo dokonce prodloužené období celkového antivzrůstu v mezích nové hierarchie hodnot, "Antivzrůst" je jistě nevšední způsob vyjadřování pozitivních hodnot. Ovšem to jen běžná logika nám vnucuje tento paradox. Připouštím, že

snaha rozvinout masovou dopravu, provázená prudkým stažením automobilů, by činila dojem "úpadku". Podobně kdyby se lidé začali věnovat turistice a přinutili tím letecké společnosti, aby se přizpůsobily novým podmínkám, vypadalo by to rovněž jako pokles růstu. Ovšem život by se při tom stal zdravějším, ovzduší čistším, ulice bezpečnějšími, svět klidnějším... a snížily by se výdaje každého člověka.

Robin Clarke stanovil jako tzv. "zlaté pravidlo", že technologie budoucnosti "bude muset zavazovat všechny lidi a pro všechny časy". Naší hlavní zásadou musí být ekonomika, která nevykořisťuje ani lidi, ani přírodu jako svůj proletariát. Z hlediska umělého prostředí taková degradace superprůmyslu na jemu příslušící úroveň, na níž by řešil problémy v lidském měřítku, problémy vyžadující intenzivní úsilí, musí vypadat jako ústup, úpadek a téměř katastrofa. Myšlenka, že naše dnešní ekonomika odcizení, chamtivosti a protispolečenského postoje by mohla někdy ztratit svou vládu nad lidmi, budí přinejmenším rozpaky. Ale přesto existuje i pozitivní návrh: tvorba dobře fungujících příkladů nízké konzumace při současném zachování lidských hodnot, příkladů, které by sloužily jako alternativní modely pro hlavní proud života. A dnes už se s nimi můžeme setkávat na periferiích kontrakultury. A nic - žádné množství argumentů ani výzkumů - nenahradí takové příklady. Lidé se musí přesvědčit, že ekologicky zdravý a společensky odpovědný život je skutečnou hodnotou, že prostota, vzájemná solidarita a šetrné užívání prostředků rozšiřují svobodu a důstojnost existence.

Mnozí propagátoři ekologie, jinak s dobrými úmysly, halí ekonomiku nulového růstu do žíněné košile, jako by zdravé vztahy k přírodě musely znamenat neúprosné, puritánské odříkání. Je to názor nejen politicky nepřesvědčivý ve veřejné diskusi, ale přímo falešný. Šetrnost a prostota - dobrovolně na sebe vzaté - byly vždycky tajemstvím sebenaplnění, zatímco nenasytnost a marnotratnost jsou beznadějným ochuzením života. Měla by to být samozřejmost - ale v naší situaci je to hereze.

PROČ "TLUPA" ?

Aspoň v obrysu už je zřejmé, jaký druh společenství lidé hledají, aby se vymanili z omezení městsko-průmyslového Zákona Rea-

lity. Postindustriální alternativy se rodí ve stovkách nasmělých experimentů po celé Americe a Zápád ní Evropě z iniciativy lidí mladých i starých: venkovské a městské komuny, dobrovolný primitivismus, přírodní zemědělství, rozšířené rodiny, svobodné školy, svobodné kliniky, řemeslnická družstva, seberealizační skupiny, Gándhího ašrámy, střediska sousedských kontaktů, střediska vzájemné výměny služeb... celá škála společenských improvizací se odráží v takových publikacích jako je Whole Earth Catalog /Katalog Celé Země/, Random House 1971, nebo časopis The Mother Earths News /Zprávy Matky Země/ (časopis možno objednat na adrese: P.O. Box 38, Madison, Ohio 44057, U.S.A.) To je nová společnost vznikající na okraji dosavadních systémů.

Téměř všechny tyto experimenty navazují na tradici anarchického socialismu. Nejde o doktrínu - sotva kdo z těchto angažovaných lidí četl Kropotkina nebo Malatesta. Nebylo jim toho zapotřebí. Jejich anarchismus má tu nejzdrabější formu, je to osobní, přirozená reakce vzpourou na znetvoření město-průmyslového života a technokracie, stejně spontánní jako potřeba hlubokého nadechnutí při nedostatečném přístupu čerstvého vzduchu. Je zajímavé, že tito mladí bojovníci, černí i bílí, kteří se hlasitě, i když nejasně, nazývají marxisté, leninisté, trockisté či maoisté (myslím že hlavně proto, aby dodali svým transparentům šokující výmluvnost), jsou skuteční, autentičtí anarchisté, a to i tehdy, když si to nechtějí přiznat. Naprosto se netrápí problémy pracovní disciplíny v průmyslu, kterou se zabýval Marx, Engels i Lenin, a ještě méně jim záleží na problémech národní jednoty či vojenských potřebách lidové armády. Posudky vědeckých expertíz jsou jim k ničemu. Ve své politice usilují o dělnickou kontrolu, o to, aby si společnost sama vládla svými zákony, přičemž si vůbec neuvědomují, na kolik jsou tyto decentralistické ideje protichůdné s tradicemi "vědeckého socialismu". Dokonce i dnešní bojovně nadšené sympatie pro partyzánská hnutí jsou blázké nikoliv duchu Trockého Rudé armády, jako spíše černé vlajce Machnově. Tu a tam se dá ještě narazit na aparátčíky starého ražení - i když mladé věkem, ale fakticky nejsou na Zápádě přívrženci autoritářského, hierarchického radikalismu. Takové hnutí by se rozpadlo během jediného dne, neboť společnost pocituje silný odpor vůči depersonalizaci a proti podřizování se nucené disciplíně.

Není pochyb, že hlavním charakteristickým rysem etosu současného anarchismu je především hluboce zakořeněný, radikální odpor

proti apodiktčnosti a privilegiím elit. Jenomže zatímco anarchismus je zásadně politikou lidí bezohledně nezávislých, individualistů, dobrodruhů, tyto zmíněné experimenty obsahují cedle toho ještě něco víc. Když Gary Snyder v knize *Earth House Hold* položil otázku: "Proč tlupa?", soudil, že odpověď se neváže na vznik nového organického vědomí, které by lidé znovu napojilo na velké tradice lovu a sběru plodů, k základním společenským formám, v nichž lidstvo žilo neporovnatelně déle než ve městech. Hnutí, jež zakládá komuny (communitarianismus), je politickým výrazem ekologické moudrosti. Anarchismus byl vždycky svérázným politickým proudem, který se řídil organickou citlivostí. Zrodil se ze starosti o zdraví buněčné struktury společnosti a z víry ve spontánní seberealizaci.

Jestliže Darwin odvodil (nevědomky) svou biologii z modelu nelítostného kapitalismu a jeho "Realpolitik", pak Kropotkin přejal svůj model přírody od kmenových společenství sibiřských sedláků. Tam odhalil mezi lidmi tutéž vzájemnou pomoc a organickou spolupráci, jakou měl potom spatřit v celé přírodě. Od Kropotkina, který ve vývoji života na zemi viděl spíše spolupráci než boj, jsme přejali druh neotaoistického naturalismu a komunismu, který je patrný v politických idejích takových lidí, jako jsou Patrick Geddes, Lewis Mumford, Herbert Read a Alex Comfort. V jiných směrech zase tatáž organická citlivost proniká do psychiatrické jógy Wilhelma Reicha, do anarchismu Federicka Perlse a Paula Goodmana, kde je v duchu Gestalt-teorie kladen zvláštní důraz na osvobození celého organismu. A myslím, že pozitivní smysl organické harmonie je možno nalézt i v typicky romantické sakralizaci přírody.

Existuje ještě jeden převládající rys anarchistické politiky - a myslím, že nejzávažnější. Naše doba - navzdory všem překážkám - je dobou, v níž člověk objevuje sebe sama a integruje svou osobnost: tento proces nazval Jung individuace. Vrátila se stará romantická touha po svobodném rozvoji osobnosti, tentokrát už neomezená jen na hrstku rebelujících umělců. V té míře, jak se touha po plnosti a autentické osobitosti usazuje v hloubi duše, tak se nezadržitelně objevuje znovu v různých prohloubených náboženských způsobech seberealizace, v nichž se nedá užít myšlenky pokroku. Pro lidi, kteří se vydají touto niternou cestou, je anarchismus přirozenou tendencí, neboť je pro vizionářské hledání nejúčinnějším politickým stylem. Je to starý a nepopíratelný svazek - politika stojící pod znamením věčnosti se vždycky automaticky stávala politikou vytváření kolektivů. Je to vidět v životě i v myšlení mudrců taoismu, z nichž každý byl anarchista stojící mimo společnost. Mnišské řehole v rám-

ci každé náboženské tradice byly potvrzením anarchistických instinktů. Podobně jako pozdně středověká náboženská kolektivistická hnutí, evangelické sekty z období reformace (zvláště "Everlasting Gossellers" - tj. "Věční Evangelisté" v Anglii - tradice Blakeova), transcendentální utopie v Nové Anglii v 19. stol. První buddhisté i křesťané se celkem přirozeně organizovali v autonomních "socialistických" společenstvích. Totéž se týká každé školy kontemplační a náboženské mystiky, jak je známe z historie. Čím silnější je mystická citlivost, tím větší je touha po anarchistické komuně.

I dnes vystupují obě tyto tendence spolu. Gándhího politika byla v tomto ohledu prorocká. Gándhí na jedné straně věnoval své síly na vytvoření národa, zatímco na druhé straně ho jeho mysticismus stavěl nepřátelsky vůči mocenským nárokům vlády jeho národa. V Kongresové straně se nikdy ne cítil dobře a až do konce života odmítal přijmout jakýkoliv oficiální úřad v indické vládě, dokonce ani tehdy ne, když Indie získala nezávislost. Přikláněl se spíše k venkovu, řemeslu, k meditačnímu společenství ašrámu. Sem ostatně směřovaly jeho ekonomické názory. Podobně neodolatelnou potřebou každého mladého člověka, který přijal za svou víru zen, sufismus nebo náboženství Meher Baba, neodolatelnou potřebou každého dospělého člověka v němž trénuje citlivosti nebo Gestalt probudil transcendentální touhy, je stále potřeba najít lidi podobně smýšlející a být sám jimi nalezen - takové společenství, to je jediné místo v tomto nemyslicím, neovládajícím se světě, kde se člověk může dostat k vlastní duši.

Je to široké a slibné téma úvah, zvláště když se tak snadno podáváme cynismu "politického realismu". Historie nás jasně učí, že plní a zdraví lidé, kteří věří ve vizi krásné budoucnosti, nejsou dobrým materiálem pro masová hnutí či ozbrojené oddíly. Mají prostě v životě vyšší úkoly než bavít se politikou síly. Je pravda, že si chtějí sami kontrolovat svůj vlastní život, touží po nezávislosti (kterou nesmíme zaměňovat s izolacionismem nebo naprostou ekonomickou soběstačností, která by mohla mít dvojznačnou hodnotu). Vedle toho však touží po pokoji a vzájemné blízkosti, neboť to napomáhá duchovnímu vývoji. Znamená to žít v malých skupinách, poutaných duchovní spřízněností. Stará gnóze se vrací, lidé se znovu stávají pacifisty a anarchisty jako kdysi většina přívrženců náboženských společenství. Lidé se vydělují ze "stáda", nenásilně decentralizují a kultivují život, pečují o své vlastní potřeby. To je přirozená vize budoucího společenství.

Mystické a náboženské prvky těchto experimentálních společenství se dají snadno podcenit, nebo dokonce škrtnout jako podivínský epifenomen. Ale podle mě by to byla veliká chyba. Vizionářský zápal je motorem celého hnutí, nejlepší zárukou zdravé, humánní politiky a určitě nejtrvalejší základnou, na níž je možno vytvořit společnost. Toto nasměrování se stává tvůrčím středem a zdrojem pozitivních významů. Proměňuje všední život v ústup, ale ne ústup od, nýbrž k. Není rovněž známkou veliké bystrosti ducha, když někdo odmítá vizionářské společenství jako politicky neadekvátní, a tudíž neodpovědný postoj. Za prvé - žádná společenství se dnes nemůže natolik vzdálit od městsko-průmyslové sítě, aby definitivně uniklo boji o své soukromí, svobodu, duševní klid, o čisté ovzduší, čistou vodu, o sebeurčení. Nikde není taková samota, která by dovolila i nejvíce apolitickým outsiderům se na delší dobu izolovat. Společenství, o něž nám jde, podstupuje tyto boje, ale přitom obnovuje takové hodnoty, jako individuální svobodu a lidskou důstojnost, které v umělém prostředí zcela zmizely. I kdyby společenství budoucnosti sjednotilo poměrně nevelkou hrstku lidí, ve městě nebo na poušti, může i tehdy plnit tutéž roli jako středověké kláštery, totiž realizovat ideál života, který může druhým sloužit jako kritérium pro hodnocení sebe i světa. Moc takového příkladu má nesmírný význam. Pokud v několika následujících generacích přetrvá v kolektivní paměti správný pojem svobody a plnosti lidského bytí, pak za to jistě budeme vděční vzorům, které ustanovili a přechovávali členové těchto společenství.

Mluvíme-li o politice v technokratické společnosti, musíme si uvědomit, jaké váhy nabylo rafinované umění útlaku a psychologického působení. Naše hospodářství zcela závisí na tom, co producenti vymyslí v oblasti tzv. "potřeb", o nichž až dosud lidé neměli ani ponětí. Podobně náš politický život závisí na pečlivě vybudovaném názoru, že všechny lidské aspirace mohou být splněny v dokonalejším městsko-průmyslovém systému - a pouze v něm. Ovšem pokud lidé přestanou být posedlí vidinou zisku, přestanou být soustředění na své egoistické materiální potřeby, přestanou být přesvědčeni o své absolutní nekompetenci při současné víře v onnipotenci technokracie, tehdy se umělé prostředí rozpadne jako kostka cukru v horké vodě. Společenství budoucnosti - to je opravdu jediné "rozpuštědlo" společenského pořádku.

Proč tlupa? Samozřejmě proto, že máme co dělat s určitou těsně integrovanou konfigurací postřehů a hodnot: egalitářská společen-

ská etika - vědomí organické harmonie - potřeba vizionářského sebe-nalezení. Všude, kde tato konfigurace bude schopna přetvořit lidské vědomí, tam se začne Velká Společnost rozpadat na buňky - společenství: na kulty, bratrstva, náboženská sdružení, malé kongregace vykoupených. Velkoměsto, stát, imperium... pro lidi, kteří bojují o zdraví své duše, nikdy nebyly tyto depersonalizované soubory místem, které by se dalo nazvat domovem; tím spíše jím není korporace, byrokracie, odborový svaz nebo strana. Ty si mohou nějaký čas hrát na Staršího Bratra a předstírat etos společenství. Stalin a Mao pózuji jako velcí otcové národa, americké korporace předstírají velkou, šťastnou rodinu, vlast nabývá zdání jednoduše gótského kme-ne. Tyto podvody se ovšem brzo hrouť pod nánošem vlastních lží. A pak je nemůže nic nahradit lépe než odporný, zlý cynismus. Protože je příliš těžké udržovat tyto podvody z přesvědčení.

Tak vidíme, jak v technokratické Americe stále častěji lidé podstupují odvážné pokusy žít ve společenství, ve společenství proniknutém mystickou citlivostí, která rozhoduje o modelu rodiny, výživy, architektury, pracovní etice, skupinovém rituálu, výchově, vztahu k zemi, přírodě, sousedům. Krásným příkladem je kniha *Living on the Earth* od Alice Bay Laurelové (Random House 1971). Každý prvek všedního života či práce v komunitě má svůj transcendentní ohlas, svůj pokojný lyrismus zenu.

Stačí nahlédnout do rozsáhlé rubriky korespondence v časopise "The Mother Earth News" a najdeme tam stále tatáž témata, k nimž se vyjadřují ztracené duše z různých koutů světa - s prosbou i nabídkou.

Kdosi píše z Kanady:

"Budujeme plánované společenství, asi 35 mil od Edmontonu. Máme už 100 akrů nerovného, částečně očištěného terénu poblíž řeky, s přístupem ke staré železniční stanici. Pokud jde o to, co můžeme sami přinést, vyznáme se trochu v řemesle a někteří z nás jsou schopni vést schůzky skupiny Gestalt, provádět meditační jógu a masážní cvičení. Zamýšlíme vytvořit společenství úzce spjaté s přirozeným životním prostředím, přičemž naše zdroje příjmu by mohl doplňovat kontakt s městem, který by na druhé straně mohl přinášet užitek i obyvatelům města hledajícím nové životní cesty".

Desítky a stovky takových lidí píšou do tohoto časopisu a mnohých jiných, podobných, a počet těchto lidí roste: učitelé, dentisté, sociální pracovníci, studenti z učilišť, lidé, kteří vzali svůj život do vlastních rukou a vytrhli se z umělého prostředí

(i když ne nutně z města) imponujícím aktem vzpoury. Mohl bych najít na čtyřicet překážek, kvůli nimž se žádný z těchto projektů nedá realizovat a čtyřicet různých odstínů zahořklého cynismu, vyjadřujícího zásadní pochyby na toto téma. Ale vím taky, že riziko porážky při hledání skrytých zdrojů v sobě obsahuje víc lidské krásy než podlehnutí beznadějnosti pustiny - a vím také, že tyto zdroje je třeba najít.

Možná že podobné experimenty skončí nezdarem, možná se neúspěch bude opakovat vícekrát, ale jenom typičtí Američané pokládají porážku za největší hanbu v životě. Lidský rod, a s ním jeho potřeby, trvá dál, a v míře, jak hromadí své zkušenosti, vzrůstá také efektivita jeho činů. Tato společenství se budou objevovat s úporností divokého kvítí rostoucího v každé skulině mezi kamennými deskami. Party a sdružení, klany a vojenské komuny se rodí jedna za druhou, dokonce i v útrobách netvora současné civilizace.

Tak vlastně začíná jediná revoluce, která je schopna skoncovat s technokracií. Městsko-průmyslová kultura, opírající se o tisíce vztahů, není žádný Zimní palác, který je možno vzít útokem za pomoci strany s železnou disciplinou. Rovněž by nemělo smysl například vybombardovat dobře zabezpečené nemovitosti kapitalistických magnátů, což by s sebou neslo jen riziko smrti několika prostých hlídačů, z nichž každý má na krku půl tuctu dětí. Městsko-průmyslový systém se může ocitnout v slepé uličce, neschopný zabránit svým chronickým, organickým poruchám, neschopný tlumit své vlastní sebevědomé tendence. Ale dokonce ani v takové situaci ještě nemůže být svržen, může být pouze postupně nahrazován. Jak kdysi správně podotkl Martin Buber: "Revoluce není ani tak tvůrčí, jako spíše osvobozující silou, jejíž funkce záleží v uvolňování a legalizování - to znamená, může pouze zdokonalit, uvolnit a potvrdit to, co už bylo připraveno v lůně předrevoluční společnosti".

Podle Bubera - chasidského mudrce - je tímto zárodkem kibuc, a vedle něho jednota volných společenství, vznikající uvnitř odušmírající tkáně starého řádu a v ní setrvávající v očekávání...

ALE KDE JSOU PROJEKTY ?

Kde je tedy ono společenství budoucnosti, čili sjednocená, zespolečenštěná společnost? Jaké rysy by měla mít ta zvláštní postindustriální alternativa? Jak by měla přesně vypadat a jak fungovat?

Myslím, že jen hlupák by se chtěl pokoušet dát na tuto otázku vyčerpávající odpověď. Což neznamená, že sám jsem si v duchu neulelel něco jako malou, utopickou "burzu mozků" na téma světa, který je podle mě skoro celý městsko-průmyslovou pustinou.

Přemýšlel jsem o nějakém optimálním sloučení řemesla, bezprostředních technologií a nezbytného těžkého průmyslu.

O znovuzrození práce jako aktivity osvobozené od nucení a vykořisťování, o práci jako prostředku duchovního rozvoje.

O nové ekonomice postavené na příbuzenských a přátelských vztazích, na spolupráci.

O regionalizaci a přísné kontrole transportu a masové dopravy.

O nezbyrokratizovaných veřejných službách, vytvářených a řízených uživateli samými.

O vztahu mezi ženskou emancipací, rozšířením rodiny (či "kluby vzájemné adopce" podle Huxleyho) a demografickou rovnováhou.

O systému výměny služeb a výměnném obchodu v místním hospodářství.

O komuně a sousedských vztazích jako základech polidštěné sociální péče.

O roli sousedských soudů v právním systému postaveném na spoluúčasti.

O široké společenské kontrole odvětví průmyslu a výrobních družstev, kterou by vykonávali sami dělníci.

O úvěrových svazech a vzájemných pojišťovnách jako alternativách velkých bank a pojišťovacích společností.

O dezurbanizaci a obnovení venkovského života pomocí ekologicky rozlišených organických hospodářství.

O nenásilné výuce ve volných, lidových školách a družstvech zabývajících se výchovou dětí.

Snažil jsem se najít řešení těchto i mnoha jiných, složitých společenských problémů spjatých s decentralizací a hnutím nových společenství. Samozřejmě mnohem dokonalejší mozky už těmto problémům věnovaly pozornost a došly nejednou k velmi pozoruhodným závěrům. Anarchistický socialismus se může pochlubit značným množstvím teorií i praktických řešení inspirovaných tvůrčí fantazií (viz: Benello George, Dimitri Roussopoulos/red./: The Case for Participatory Democracy, New York, Grossman 1971). Nechci je tu všechny, zvláště uvádět, ne kvůli nedostatku místa, ale protože jsem dospěl k závěru, že teoretické nápady, i když mne osobně velmi zajímají, nemají politický význam.

Už jsem toho hodně řekl o nových formách vědomí, proto může překvapit, že nakonec věnuji trochu místa novým formám společnosti a hospodářství. Toto rozložení akcentů je záměrné a ve skutečnosti vyjadřuje, jak doufám, můj praktický poměr k politickým změnám. Skromnost mých výpovědí týkajících se společenských a ekonomických alternativ má dva důvody: první souvisí s problémem motivace, druhý s významem demokratické spoluúčasti.

OSOBNOST PŘEDEVŠÍM

Proč se lidé podrobují nespravedlivé vládě? Tak zní odedávna zásadní otázka radikálů. Někdy je odpověď jasná - poukazuje se na hrozbu hladu nebo na nůž přiložený na krk. Ale ne vždycky. Jak jsem se pokusil ukázat, existují mnohem subtilnější a účinnější formy vlády. Lidé zabydlení v hlavním proudu technokratické společnosti, se podřizují, poněvadž byli chyceni do pastí omezené skutečnosti, která jim nejen neumožňuje zahlédnout reálné alternativy, ale udržuje je navíc v přesvědčení, že nespokojenost s čímkoliv kromě doobných nevýhod je nepřijatelná a je vlastně příznakem osudné nepřízřivosti nebo duševní poruchy. Vzpurné černochoy a jiné menšiny je možno přinutit k poslušnosti brutálním zastrašováním, ale to samo ještě nezajistí loajalitu středních vrstev Ameriky. Historické síly a kulturní ideály jsou právě tak subtilní jako mocné. Proti nim mnoho nezmůžeme, dokonce ani kdybychom proti nim postavili všechny dostupné teoretické důkazy. Jedině tam, kde existují příslušné motivace, nastává změna, a to i tehdy, když nejsou po ruce žádné konkrétní pokyny co do způsobu jejího provedení.

Moje zkušenosti ukazují, že ti, kteří požadují přesné vytyčení plánu postindustriální cesty rozvoje, vyhledávají jen akademické spory a nakonec výmluvy, aby mohli couvnout a setrvat na dosavadních názorech. Nejsou připraveni na změnu svého života a ani sebelepe prostudovaný projekt Utopie by je k Utopii nepřiblížil. Vždycky si najdou nějaké vytáčky. Sám jsem zanechal rozvíjení dalších vlastních fantazií, neboť jsem nebyl schopen na počkání vymyslet cosi, co by v novém společenství mohlo nahradit zkomputerizované hromadění knih - jednu z četných vymožeností New York Citym která "samozřejmě" musí i nadále fungovat. A když jsem na to neuměl odpovědět, jaký smysl mělo jít dál? Na druhé straně ale lidé, s nimiž se setkávám, lidé schopní a ochotní změnit od základů svůj život i

společnost, by možná měli nemalý zájem o čistě teoretické otázky, které trápí reflexivnější typy, jako jsem já. Ti jsou ovšem příliš zaujati konkrétními problémy... a, jak se zdá, přinášejí světi více pozitivní pestrosti než já.

Zjistit co drží lidi při statu quo je velké umění, stejně jako odhalení mechanismů vedoucích k tomuto stavu- do detailů, ve vztahu ke každé osobě. Je třeba přijít na to, že budoucnost vyrůstá ze "zde a nyní" a že lidé, kteří "zde a nyní" nejsou svobodní a netouží po změně, se nebudou moci podílet na budování lepší budoucnosti. Proto musí některé otázky zapadnout hluboko do vědomí lidí, než se z nevolníků společností stanou skuteční občané. Kým jsi a kým chceš být? Co ti brání stát se tím, čím chceš být, tou lepší podobou sebe sama? Proč se té změny lekáš? Jaké jsou tvé skutečné potřeby? Co máš na práci v tomto světě? Vládeš svým vlastním životem, a jestli ne, kdo to za tebe dělá? Pomalu, postupně se musí vynořit celá osobnost a odpovědět.

Jsou to otázky jak osobní tak i politické a to je vlastně to zapletení se do psychologického rozměru politiky. To, co se s lidmi děje v každém seriózním terapeutickém odhalování jejich vlastní totožnosti, to dormuje i průběh společenských změn. Rozvažování budoucích alternativ či diskuse o tom, jak předělat svět, jsou demobilizujícím setrváváním ve světě abstrakce. Nepovzbuzují chuť ke změně života, místo toho stále jen poukazují na to, jak nepodstatné je rozhodnutí jedince v mohutném historickém proudu událostí, čímž podporují pasivitu a konformismus. Politika realizující vizi budoucího společenství začíná tím, že lidi provokuje, aby v sobě našli nejdůležitější hodnoty, aby se postavili tváří v tvář obavám, nechuti a všemu, co jim brání v realizaci těchto hodnot. Terénem takové politiky je duše každého jednotlivce.

Takový hluboce personalistický styl politického myšlení se už rozvinul v proudu nového radikalismu a v Hnutí lidských potenciálních možností (Human Potentials Movement) a začal pronikat do středních vrstev americké společnosti. Společnosti, která si je tak málo vědoma toho, co je pravé a důležité, umožňuje tento styl spíše uvolnit energii potřebnou ke změnám než vytvářet novou ideologii nebo uspořádat futuristickou "burzu mozků". Měl jsem příležitost hovořit s lidmi, jejichž celá loajalita vůči existujícímu řádu - jak je možno usuzovat z jejich slov - spočívá na stereofonním přijímači nebo vymoženostech typu mražených polotovarů firmy Bird's Eye. Vzniká dojem, jako by nebyli s to konfrontovat svou existenci

bez těchto malicherností. - tak zpovrchněly a zdeformovaly se jejich nejdůležitější hodnoty. Kdyby neměli ventilátor, nevěděli by, jak dál žít. Jejich stav je tak povážlivý vlastně proto, že se stejnou vážností berou všechny maličkosti Slovy T. S. Eliota by o nich bylo možno říct: "distracted from distraction by distraction". Když už jednou dali duši za elektrickou myčku nádobí, tak jim nezbyvá nic jiného, než předstírat, že ten krám je hoden takové ceny. Většinu výhod a vymožeností americké společnosti tvoří zrádné, rozptylující nesmysly. A vítěze těchto každodenních závodů odměňuje konzumní společnost příslušným statutem nebo různými prázdnými tlačky. Ti, kdo mimo tyto věci už nic nevidí, a dokonce při tom nemá ani pocit viny a nespokojenosti, nenápadně hlodající v organismu, to se dobrovolně nezřeknou umělého prostředí, ani kdybychom jim nabídli plný, nový život za nejbližšími dveřmi - živý, rozvíjející se svět. Příliš hluboko spolkli háček s návnadou; a proto problém záleží v tom, jak nalézt místo, v němž se háček zachytil a jak člověka z něho uvolnit.

Ale ponor do psychické sféry není jediným z působem, jak probouzet vůli ke změnám. Větší význam má osobní příklad těch, kteří našli možnost změny svého života a díky tomu cestu k seberealizaci. Nic není tak dobrou zbraní proti technokracii jako zdařilý pokus odpoutání se od ní, neboť není možno přehlédnout význam příkladu autenticky šťastného člověka stojícího mimo společnost, jež pohrdá sama sebou. Každý člověk, který se vyvázal ze společnosti a začal úspěšně vést svobodný, radostný a samostatně určovaný život, nabourává paralyzující všeobecnou spokojenost.

Dokonce i když někdo poodejde jen o pár kroků od hlavního proudu, aby přebudoval nějakou malou část svého života - zorganizoval volnou školu nebo volnou kliniku, založil středisko výměny služeb nebo vytvořil se sousedy fond pomůcek a prostředků potřebných pro řešení nějakého problému, tehdy je to pro jeho bližní znamením, že existuje možnost něčeho lepšího, něčeho, co nepotřebuje čekat na posudky expertů, ale co začíná zde a nyní - u tebe, u mne. Je možno měnit vlastní život i bez záměru změnit svět, ale člověk nikdy neví, jak daleko sahá moc živých příkladů vytvořených za pomoci fantazie.)

To souvisí s druhým důvodem, proč se tu nezabývám konkrétní vizí alternativního společenského systému. Když někdo věří ve správnost demokracie založené na spoluúčasti (a může snad existovat jiná demokracie?), pak teoretické vytahování celé zásoby institucionálních schémat je něčím víc než akademickou arogancí. Jen lidé

semi, lidé měnící své domy, svá obydlí, města, území mají předpoklad vědět nejlépe, čeho je jim zapotřebí a co má šanci na realizaci. A jestli to nevědí, pať jim to ukážou jejich vlastní nezdary. Jedině vědomí odpovědnosti za svůj život umožňuje lidem rozvoj a zmoudření. Vskutku překvapující může být nápaditost obyčejných lidí, v nichž se probudily občanské instinkty a byly využity k řešení autentických problémů jejich společnosti. Jejich úsudek, opírající se o zkušenosti, bude vždycky znamenat více než sebevíc autoritativní expertíza.

Nejmladší mezi radikály mají časti málo trpělivosti vůči expertům s čistě akademickým přístupem, kteří znají problém "obecně", ale ne "osobně". Opět narážíme na dvě různé cesty poznání. Angažované poznání, reprezentované těmi, kdo jsou na místě činu, v samém středu problému, je vždycky praktičtější než teoretické poznání vzdáleného specialisty. Angažované poznání je citlivé na ozvuk všech nepostřehnutelných a nevyslovitelných činitelů tvořících specifikum situace. A vlastně v této situaci je možno nejlépe si ověřit hodnotu svých nevšedních nápadů. Jaká by tedy byla možnost realizace mých projektů, popsaných na stránkách této knihy? Kdybych podával teoretická řešení, stavěl bych se tak do role experta, která je ovšem prvkem technokracie.

A ZBYTEK SVĚTA ?

Někteří lidé se obávají, že jakýkoliv pokus redukovat městsko-průmyslový systém by způsobil, že náš svět se stane světem milionů hladovějících. Demografická exploze se stala pro mnohé železným argumentem pro totální průmyslovou expanzi, jako by vývoj a technické zdokonalování vysoce rozvinutých zemí měl automaticky přinést prospěch chudákům na celém světě. Tato optimistická iluze je přesným opakem pravdy. Technokracie má ovšem všechny důvody, aby tuto lež šířila. Staví inženýry, vědce a průmyslovou elitu do heroické role spasitelů světa; to, co je nejlepší pro ně, má být současně nejlepší pro celé lidstvo. A pro ně je nejlepší rychlé, globální rozšíření umělého prostředí. Zpochybnit toto tvrzení je totéž jako popírat užitečnost přínosu vědců a inženýrů k zlepšení světa. Ovšem současně je třeba rozhodně konstatovat, že jejich služby v rámci městsko-průmyslového systému a jeho technokratické politiky nijak neslouží těm nejchudším. To by mělo být jasné každému,

kdo má v Americe otevřené oči, neboť i v naší zemi, kde míra produkce hrozí zničit životní prostředí, není existující bohatství (které už dávno překročilo úroveň nezbytnou pro zajištění zdraví a bezpečí národa) spravedlivě rozdělováno. Bohatství se zvyšuje až na takovou úroveň, která zaručuje všeobecnou povolnost a poslušnost a pak se začíná neomezeně rozpínat, přičemž nepřesáhne dosažené úrovně. Bohatství pomáhá vtěsnat do rámce systému ohromnou většinu Američanů - úředníků i dělníků. A v téže chvíli bezmocní, chudobní, ztrápení lidé žijí stranou v podezřelých zákoutích společnosti. Ti dostanou jen tolik, kolik jsou schopni si dobýt vlastní pohotovostí a hlasitými prosbami.

Naše megatechnika je opravdu neužitečná pro tradiční kmenová či venkovská společenství. Když se v nich objeví, zvláště tehdy, když ještě zůstane pod cizí kontrolou, rozbíjí jediné lokální životní struktury, odčerpává přírodní bohatství a zahajuje násilnou migraci do míst dosud netknutých cizími vlivy, což vede k jejich zničení. Kolem takového falešného velkoměsta vyrůstá prstenec lidské nouze a nad tím vším ční mrakodrapy, postavené proto, aby oslňovaly turisty a poskytovaly klimatizované kanceláře byrokratům. Dokonce i tam, kde je technika zaváděna ve velkém pod patronací státu, víc ničí než obohacuje - o čemž svědčí klasické fiasko mohutné asuánské přehrady v Egyptě. Chudé země by mohly mnohem víc získat pomocí jednoduchých, ovšem pracných technologií, které by byly přizpůsobené existujícím znalostem a které by posílily společenské struktury. Levná, obyčejná Humpreyova pumpa, která odvádí metan z chlévského hnoje, se může více přičinit o pozvednutí životní úrovně v mnoha chudých zemích než atomové reaktory, které mohou životní standard u nás snížit. Není možno srovnávat to, co chudí ve světě potřebují ke zlepšení svého hmotného údělu, s potřebami chudých v naší zemi. Ti první nepotřebují techniku, ale speciální politiku. Potřebují kontrolu nad vlastním národem. A jenom to jim umožní najít vlastní nejvyšší hodnoty a zahájit vývoj pojatý šířeji než krátkozraké rabovací hospodářství, zaměstnání v cizích montážních závodech a lesklé fasády hotelů Hilton.

Hrozbou pro mnohé národy třetího světa se mohou stát nacionalistické fobie a mánie, domácí korupce a neschopnost, hloupá horlivost v následování našich šílených standartů hojnosti nebo sklon k diktatuře. Příslušníci těchto národů nejsou ani andělé, ani neomylní mudrci, ale přesto znají své potřeby lépe než kterékoliv vládnoucí elity na východě i na západě. Proto je absurdní názor, že je máme

učit svobodě, spravedlivému jednání nebo ekonomickému myšlení dříve, než zavedeme pořádek u sebe. Tyto národy pochopitelně nebudou přijímat naše rady, dokud je politika našich vlád svým lhaním bude zbavovat možnosti sebeurčení a dokud nenasytnost našich korporací bude orientovat jejich hospodářství na uspokojování potřeb vzdálených investorů i konzumentů. Největším jednorázovým příspěvkem, jaký by Amerika mohla přinést rozvoji nejchudších zemí, by bylo hned zítra zrušit CIA... a pozítří Chase Manhattan Bank.

Městsko-průmyslový systém se rozlézá dál a hrozí obchvátit celou zeměkouli - lidé jsou jím chtě nechtě všude na světě obklopení. Ovšem zisk z něho má jen technokracie a část domácího obyvatelstva, která pokládá příjem z úplatků za trvalý příspěvek k rozmnožení svého bohatství. Náзор, že ekonomické problémy chudých zemí budou vyřešeny automatickým tokem zboží a schopností, je ubohou lží. Mnohem dříve než ony výhody nastanou nadměrně vysoký konzum bohatých zemí zničí životní prostředí, z něhož musejí žít všechny národy, takže nejchudší lidé na to doplatí jako první. Musíme pochopit, že městsko-průmyslová expanze nebude hrát žádnou roli ve výživě hladovějících. Naopak: ona je právě chorobou, ne lékem.

Počet lidí, jež může naše zeměkoule uživit, je pochopitelně přesně ohraničený. Jestliže dosáhneme této hranice, pak ani super-industrialismus nezabrání katastrofě. To je skutečný problém a já si uvědomuji jeho závažnost. Stejně jako uznávám, že zbrzdění růstu populace může být ekonomicky neobyčejně důležité pro svět jako celek, ale zvláště pro chudé a vážně přelidněné krajiny. Ovšem tyto demografické úvahy začaly být v některých zemích užívány naprosto nečestným způsobem. Umožňují totiž svalit bídu ve světě na "demografickou krizi", která může být příslušně vyřešena bez redukce našeho šíleného vývoje. Tak totiž zůstávají stranou příčiny chudoby a všímáme si jen jejích projevů. Říkáme si, že problémem oněch zemí je jejich přelidnění a nedostatečný rozvoj, ale nikdy si neřekneme, že je jím vlastně náš životní styl. Máme zato, že musí existovat nějaké čistě technické řešení tohoto problému - pokud ovšem nebudou příliš otálet s uvedením tohoto řešení v život. A proto je prostou a strašnou pravdou, že přebujení rozvoje u nás souvisí s příčinami bídy ve světě (té dávné, nynější i budoucí) víc než fakt přelidnění oněch chudých zemí.

Každé uvažování o bídě ve světě, které nevyústí v požadavek radikální změny našich konzumních a marnotratných návyků, našich zálib, našich hodnot, našeho rozhazovačného způsobu života, je pokrytectvím.

Ti, kdo nařikají nad hladovějícím lidstvem v naivní domněnce, že prostě není dostatek půdy a přírodních zdrojů k nasycení hladovějících, by udělali lépe, kdyby navštívili nejbližší supermarket. Ne proto, aby si nakoupili, ale aby se podívali a pozastavili nad tím, co tam spatří, a co vždycky brali jako samozřejmé. Kolik zemědělské půdy a úsilí bylo ve světě zmarněno na produkci tabáku, kávy, čaje, upravené rýže, mražených výrobků, cukrovinek a tisíců jiných druhů luxusního zboží nesloužícího výživě? Kolik lesů bylo zničeno, aby bylo možno ^{zabít} ~~opakovat~~ toto ne-nasycení se? Kolik prostředků pohltila doprava a konzervování? A čím vyšší stupeň zpracování, tím menší je výživná hodnota. Kolik kvalifikované energie bylo použito na reklamu a obchod? Kolik zemí je využíváno k tomu, aby se vykrmilo dostatek dobytka pro uspokojení našich nákladných (a z hlediska výživy neracionálních) zlovyků v oblasti stravování? Jaká část tohoto nesmyslného stravování plní jen tu roli, že se ukládá do tukové tkáně, které se potom musíme nákladně zbavovat?

A až pak půjdete domů, pomyslete na to, jaká rozloha půdy byla použita pro ulice, parkoviště, jízdní dráhy - půdy schopné produkovat živiny, ovšem nyní obětované pouličnímu ruchu. A pozastavte se nad tím, oč větší prostranství zaujímají obchody, továrny, skladiště, nákupní střediska a smetiště - a to všechno existuje jen proto, aby se zpracovávalo, skladovalo a prodávalo spotřební zboží, které má menší společenskou hodnotu než půda, kterou to zabírá. V některých městech by půda zabraná na hřbitovy aut mohla uživit široké oblasti. Představte si množství úrodných pozemků, které se nacházejí pod marnotratnou městskou zástavbou ~~rodinných~~ domků, soukromých zahrádek, uzavřených dvorků a bazénů. Uvažte, kolik by ~~obvyklé~~ ~~míst~~ jich bylo možno obdělávat, sloučit do sousedských zahrádkářských osad, kde by obyvatelé města mohli produkovat značnou část své stravy, jakož i užívat dobrodiní znovunalezeného života ve společenství. (Vegetariáni tvrdí, že 1,64 ~~akru~~ průměrné půdy uživí čtyři vegetariány, ale umožní vyprodukovat jen tolik masa, kolik stačí uživit jednoho člověka s dnes běžným z působem stravování. Navíc v procesu přeměny trávy a krmiva vzniká ztráta asi 50 % bílkovin spálením v organismus zvířete. V přelidněném a podvyživeném světě je maso skutečně luxusem.)

(Mnoho podobných příkladů nesmyslného plýtvání bohatstvím je možno najít v každé oblasti výroby i spotřeby: oblečení, nábytek, bytové doplňky, auta, letadla, zábava, zbrojení. Kosmické programy a obranné systémy supervelmocí pohltí tolik zásob a lidských shop-

ností, kolik by stačilo k zabezpečení rozumného rozvoje všech národů světa. Proto nás může v příští generaci čekat bezprecedenční hlad, v měřítku značně přesahujícím počet 15 milionů umírajících ročně na podvýživu v ponurých, vyexploatovaných místech naší země. Ale hlavně aby to u nás, v bohatých zemích, skončilo jen na špatné stravě a nemocech zubů, hlavně abychom měli kde parkovat svá auta, abychom si nemuseli špinit ruce odpadky, které jsme sami nahromadili, hlavně že se budeme moci pochlubit největším počtem válečných obětí v dějinách. Technokracie využívá našich lehkomyšlných návyků, aby nás udržela v poslušnosti... a ujišťuje nás, že jsme nadějí světa.

POLITIKA BUDOUCNOSTI

Zničení životního prostředí, bída ve světě, technokratický elitismus, psychické odcizení, smrt duše. Když se rozhlédnu kolem sebe, abych našel současný politický systém, který se dotýká kořenů problémů, pak ho nenacházím nikde, až na nepatrný počet nesmělých experimentů, které jsem tu nazval společenství budoucnosti. Jedině tady je možno najít lidi realizující skutečná řešení, lidi, kteří ~~kte~~ ze základních etických problémů naší doby vyvodili důsledky týkající se... způsobu vlastního stravování. Jde tu o odvážný, radikální rozchod s městsko-průmyslovým systémem, který slibuje - i když ne naráz a ne bez nutnosti stálého nátlaku na vzdorující svět - novou ekologii, novou demokracii, duchovní obrození. Tak musí podle mě vypadat politika budoucnosti. Všechno ostatní nepřekračuje - domnívám se - propagandu nebo jinou krátkozrakou manipulaci ze strany expertů.

Pokud se politika budoucnosti rozvine, nepochybně vytvoříme v krátkém čase zdravou technologii, která nám pomůže demontovat městsko-průmyslový systém. Je třeba najít způsob rozumného zmenšení měst a průmyslových závodů, upravit četné vzájemně se sebou spjaté potřeby, vnucené nám umělým prostředím. Bude zapotřebí velké dávky technické inteligence, abychom se vymanili z modelů života, do nichž jsme se dali vlákat. Bude třeba při tom počítat s mnohými kolektivními "neduhy", které budou pociťovány po rozchodu s městsko-průmyslovými návyky. Účinnost této terapeutické techniky se projeví v růstu naší nezávislosti na expertech, v růstu naší decentralizace a v růstu kolektivního uvědomění. Tato politika je motivována od-

povědným soucitem a ze zásady zůstává mimo rámec finanční zainteresovanosti.

Myslím, že lidé schopní ujmout se tohoto úkolu už se začínají objevovat: mladí inženýři s neotřelým způsobem myšlení, odborníci, kteří se vydělili ze svých skupin, mladí vědci, kteří se proměnili v tantrické sadhany, lidoví architekti, hippies zabývající se řemeslem, ekologičtí pracovníci sršící novými nápady. Jsou to bystré mozky, které dosud na všechno hleděly skrze mystiku expertíz a umělého prostředí. A ti se naučili řešit problémy už ne pouze pro lidi, nýbrž s lidmi. Disponují příslušnými schopnostmi a nástroji. Nejdůležitější ale je, že jejich pohled je upřen k vizionářskému společenství.

Ale i přes jejich pomoc se likvidace umělého životního prostředí může zdát nereálná, jako každá revoluce viděná z jistého odstupu. Kdy se tedy dočkáme, že s ní někdo začne? Odpovím, že už jsme tu a tam začali, odvázně, i když v malém měřítku, ve formě skromných improvizací. Společenství budoucnosti je už mezi námi a není třeba chodit daleko, abychom je našli - v té či oné formě. Dokonce i hromadné sdělovací prostředky ~~a~~ vědí o jeho existenci, i když reklama může těmto snahám spíš uškodit než pomoci. Žádný z těchto experimentů nebyl podniknut proto, že jistá skupina lidí přijala kompletní plán nového společenského pořádku. Začali něčím jiným, co dalo neobyčejné složitosti zamýšlené revoluce překvapující prostotu. Tyto pokusy nevzešly z lidí zamýšlejících se nad tím, jak zachránit techniku, nýbrž z lidí, kteří si kladli otázku, jak zachránit svou duši. A jestliže tato otázka zapadne do nejhlubší sféry vlastního já, pak se ocitáme na prahu nové skutečnosti, kde příkazy a nevyhnutelné nutnosti technokratické společnosti ztrácejí svou moc.

SLOVO O AUTORECH

Jerzy Prokopiuk - polský překladatel německých děl z pomezí filosofie a poezie (Goethe, Schiller, Novalis, Schleiermacher) a také psychoanalýzy (Freud, Jung, Fromm), populizační autor steinerovského biodynamického rolnictví.

Raymond Ruyer (nar. 1902) - profesor na universitě v Nancy. Věnoval se ekonomii, sociologii, politice a religionistice. Jako filosofa ho zvláště zajímala filosofie vědy se zvláštním vztahem k filosofii biologie. Zde uvedený text je složen z výňatků z knih *La Gnose de Princeton*, Fayard, Paris 1977 a *L'Art d'être toujours content*, Fayard, Paris 1978

Jean Gebser (1905 - 1973) - švýcarský kulturní filosof, teoretik vývoje lidského vědomí. Uvedený text pochází z knihy *Verfall und Teilhabe*, Salzburg 1974

Roberto Assagioli (1888 - 1974) - italský psycholog, tvůrce jedné ze škol hlubinné psychologie. Zde uvedena část jeho knihy *Psychosynthesis. A Manual of Principles and Techniques*, New York 1965.

Erich Neumann (1905 - 1960) - nejznámější žák C. G. Junga, izraelský psycholog a teoretik kultury. Vizi nové etiky navrhuje v knize *Tiefenpsychologie und neue Ethik*, Zürich 1949. Další pozoruhodné publikace: *Die Große Mutter*, Olten 1974; *The Origins and History of Consciousness*, Princeton 1970

Theodore Roszak (nar. 1933) - americký teoretik "kontrakultury". Publikoval: *The Making of a Counter Culture*, 1971; *Unfinished Animal*, 1972; *Planet/Person*, New York 1981. Zde uvedený text je z knihy *Where the Wasteland Ends*, New York 1973.

Z Á V Ě R

Tento spíše nahodilý než reprezentativní výbor z textů několika špičkových vědců různých disciplin má pouze povšechně informovat o proměně vědeckého paradigmatu, k níž dochází zhruba od 70. let v některých oblastech vědy. Předměty bádání i metody vědecké práce jsou natolik nové, že proměňují i pohled vědců na sebe sama a na úlohu vědy v nové společnosti. V podmínkách informační revoluce se totiž začíná tvořit cosi jako "vědecká noosféra", jíž se přiznává vedle ekonomické dokonce i globálně-politická role. Převratné úspěchy nových technologií působí, že i široká laická veřejnost začíná hledět na vědu už ne jako na "posvátnou krávu", ale přímo jako na Božstvo. Věda, Vědění už není prostě jen instrumentální síla (knowledge is power), ale je to g n ó s i s , esoterní zasvěcení, kvalitativně proměňující člověka. Strohá přírodověda "změkla" (soft) a rozšířila natolik svůj rámec, že našla styčné body s někdejšími "pavědami" - např. psychoanalýzou a psychotronikou a zjistila překvapující rezonanci v náboženských systémech, zejména východních.

Tak vlastně několik relativně na sobě nezávislých proudů působí radikální proměnu současné západní kultury. V místech, kde se všechny vlivy prolínají, vznikají pozoruhodná ohniska a hnutí, představující zatím patrně ještě křečovitě zkarikovanou předjímku kultury 21. stol.: např. nové umělecké avantgardy či vůbec celá pop-kultura, designující všechny moderní životní formy, nachází svou inspiraci v postindustriálních technologiích, posledních školách jungovské psychoanalýzy i v kulturách "přírodních" národů; pozoruhodný neofeminismus, čerpající rovněž z nejnovějších objevů ženské psychoanalýzy; různá ekologická hnutí či seskupení slučující východní náboženské systémy se západními vědeckými metodami, jako je např. Scientologická církev, Transcendentální Meditace, Healthy-Happy-Holy-Organization, Self-Realization Fellowship apod.

Zdá se, že nejvýznamější paradigmatická proměna, která právě probíhá synkretistickým sléváním kultur do křivule západní civilizace, bude proměna v pojetí lidské p e r s o n y a i n d i v i d u a l i t y . Kosmologie, subkvantová mechanika, psychologický a neurofyziologický výzkum nových stavů vědomí a dnes již exaktní psychotronická bádání - tá všichni zjišťují, že - řečeno slovy Heisenbergova principu neurčitosti - vědomí se nedá přímo lokalizovat, má "roztrou-

šenou lokalizaci", není už je tedy možno vázat na ego-centrické individuum.

V tomto bodě dochází patrně k největšímu oddálení současného vývoje od klasické křesťanské teologie, která je už od 4. stol. ve svých nejlepších tradicích výrazně personalistická.

Hodnocení gnóze z křesťanského hlediska ovšem závisí na tom, zda pokládáme křesťanské zjevení za exkluzivní nebo inkluzivní. Jistá souběžnost gnóze s křesťanstvím a jejich vzájemné historické prolnutí vypadá místy jako nebezpečná konkurence, ale na druhé straně je známo, že křesťanství si vždycky s úspěchem posluhovalo gnostickým vybavením při vstupu do nových misijních oblastí. Nejtypičtějším příkladem obou postojů je ostatně sám apoštol Pavel. Celý list Koloským je například pokus o překlad evangelia do řeči gnóze a o pohlcení gnóze křesťanstvím. (Viz zejména užití pojmu *pleróma*, řecky *pleróma*, Ko 1,15-20). Na druhé straně však Pavel vykazuje gnózi podřadné místo před křesťanstvím tím nejjednodušším a nejkrásnějším výrokem: "Kdybych... rozuměl všem tajemstvím (řecky: *mysteria*) a obsáhl všecko poznání (řecky: *gnósis*),,, , ale lásky bych neměl, nic nejsem" (1K 13,2)

Vztah dnešní, "vědecké" gnóze ke křesťanství bude obdobný, i když na solidní hodnocení je ještě příliš brzy - chybí náležitý odstup. V každém případě bychom si však měli povšimnout spontánního humanismu, který s naprostou samozřejmostí hlásají všichni představitelé tohoto hnutí. Mělo by nám být sympatické, že automaticky počítají s kompasem svědomí. Ale naskytá se otázka, zda skutečný humanismus nepotřebuje hlubší zakotvení než jen nějaký obecně kulturní cit, zda účinná etika nevyžaduje silnější motivaci než je víceméně esteticky kultivované svědomí. A sem právě bude mířit patrně nejpodstatnější výtku ze strany křesťanského "etického paradigmatu": vůdčím motivem všech gnostických systémů je *sebe-realizace*, tedy ego-centrismus a solipsismus (byť i všelijak zakuklený pod maskou "produktivity"). Zatímco křesťanství stojí na nejradiálnějším etickém principu: "Neboť kdo by chtěl zachránit svůj život, ten o něj přijde; kdo však ztratí svůj život pro mne, nalezne jej." (Mt 16,25)

Nepředpokládám, že čtenář bude bezvýhradně sdílet nadšení, které vyzařuje téměř ze všech zde uvedených textů. Je však třeba si uvědomit, že tento entuziasmus není obyčejný naivní optimismus. To je

Probuzení, Osvícení. Je to naprostá změna postoje k budoucnosti. Strach z nového a neznámého je skokem nahrazen fascinací - jako by budoucnost sama vtahovala do svých nových prostorů toho, kdo se jí důvěryplně otevře a vzdá. To je pravé v i z i o n á ř s t v í . A žádné vizionářství není možno kompenzovat kritickým, skeptickým pesimismem. I když kritičnost je vždy na místě (a nic není snazšího než kritizovat vizionářství!). Ale snad bude lepší spolehnout se na přirozený obranný mechanismus každé společnosti, v níž se v plné míře vyskytují o b a p ó l y : vizionářský entuziasmus i kritičnost se skepsí. V naší době však, zdá se, převládá pesimismus a sýčkování se ozývá ze všech stran: věda (např. John Meissel), ekonomie a politika (Římský klub), umění (hollywoodské dystopie), náboženství (apokalyptická hnutí). A to nemluvím o tom nejhorším pesimismu: o konzervativní rezignaci spojené se soběstačnou samolibostí.

Je známo, že každý komputer má omezenou možnost příjmu informací. Jestliže příliv informací přesáhne jeho vstupní strop, stroj se vypne - nastává informační kolaps. Něco podobného se děje i s lidmi. Jenomže člověk má informační kapacitu tisíckrát větší než největší komputer! Jestliže dochází u lidí k informačním kolapsům, pak je to jenom proto, že si úmyslně zužují své informační vstupy. A pak pochopitelně jakmile se člověku dostane zkušeností, které nedovede snadno zkatalogizovat podle svých nejjednodušších šablon, jakmile "je toho na něj moc" - propadá panice, neboť je ohrožena celá stabilita jeho systému, pracně zjednodušovaného na nejnižší možnou úroveň, odvrací se od novot, které chtěly zasahovat do jeho vnitřních záležitostí - a "nechce nic vidět, nechce nic slyšet, nechce nic vědět". A to je to nejhorší, co by nás mohlo potkat. Toho nás Bůh chraň!

O B S A H

- : Místo víry ve vědeckém myšlení	1
Jerzy Prokopiuk: Paradigma fantazie	5
Raymond Ruyer: Nová gnóze	9
Krzystof Maurin: Zrod integrálního vědomí	29
Jean Gebser: Praúzkost a pradůvěra	40
Abraham Maslow: Tvůrčí postoj	47
Roberto Assagioli: Duchovní psychosyntéza	61
Erich Neumann: Cíle a hodnoty nové etiky	73
Theodore Roszak: Společenství budoucnosti	85
Slovo o autorech	108
- : Závěr	109

